
HET GRAFISCH MUSEUM

REDACTIELEDEN:

VIERDE JAARGANG
JAN. 1934 · NUMMER 1

A. W. BARTEN, J. D. C. VAN DOKKUM
KEES HARTMANS, MENNO HERTZBERGER
B. MODDERMAN EN S. H. DE ROOS

VAN ALPHEN'S „KLEINE GEDIGTEN”

DE GESCHIEDENIS VAN EEN NEDERLANDSCH UITGEVERS-SUCCESS

DOOR J. D. C. VAN DOKKUM

Vermoedelijk zullen er wel weinig Nederlandsche uitgaven zijn, die zooveel lotgevallen hebben beleefd als de „Kleine Gedigten voor kinderen” van mr. Hieronymus van Alphen, het merkwaardige boekje, dat ondanks de verguizing, die het in den lateren tijd van de moderne opvoedkundigen heeft moeten verduren, met talrijke spreekwoordelijk geworden versregels nog onverwoestbaar voortleeft in den volksmond, ofschoon er sedert zijn eerste verschijning thans reeds 156 jaar verlopen zijn. Bovendien is dit kinderboekje, in de oudere uitgaven, nog steeds een gezocht object voor boekenliefhebbers, zelfs in zoodanige mate dat er over de verschillende edities allerlei legendarische bijzonderheden in omloop zijn. Gewoonlijk weet men er weinig meer van dan dat er twee zeldzame oude uitgaven zouden bestaan, namelijk de „Van Alphen met de steekjes” en de „Van Alphen met de hoedjes”. Ik heb indertijd in ernst hooren beweren, dat om der wille van de mode, op de oude platen der 18de-eeuwsche uitgave de „steekjes”, die de personen droegen, zouden zijn weggeslepen en door „hoedjes” vervangen, ofschoon dit uit een technisch oogpunt tastbare onzin is. Ook doet er een kleine legende de rondte over het plaatje van „Cornelis, die een glas gebroken had” en die in het eene boekje een minder droevig gezicht vertoont dan in het andere. Aan dit grime van „Keesje” werd een onderscheidend kenmerk van twee verschillende edities der „steekjes” toegeschreven.

Op dit alles is intusschen in zeer sterke mate het oude spreekwoord toepasselijk van iemand, die een klok had hooren luiden en niet wist waar de klepel hing.

De volledige geschiedenis van dit uitgevers-succes te verhalen met de documenten, die erbij annex zijn, zou meer ruimte vergen dan waarover ik hier beschikken kan. Ik moet mij dus beperken tot enkele bijzonderheden en verder verwijzen naar de uitvoerige bibliographische aantekeningen, die ik indertijd publiceerde in het tijdschrift *Het Boek*, jg. 1917 en 1918.

In werkelijkheid bestaan er van de oude „Van Alphen” niet drie uitgaven, maar een onnaspeurbaar aantal, waarvan de onderscheiding echter vrijwel onmogelijk is, omdat de uitgever deze drukken nagenoeg niet heeft gedateerd, ten einde den omvang van het enorme succes der uitgave te verdoezelen.

In zijn „Bouwstoffen voor de geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel” zegt A. C. Kruseman: „De oplaag, die zij (de Firma wed. Jan van Terveen en zoon) ervan maakte, en het debiet, dat zij ervan had, moesten geheim blijven, maar zeker is het, dat buiten den Bijbel van geen enkel geschrift zooveel exemplaren in Nederland ooit gedrukt zijn. De uitgevers weten zelf niet, hoeveel malen de „Kleine Gedichten” herdrukt werden.”

Zijn eerste apparitie, een gedeeltelijke, maakte het boekje in 1778, onder den titel „Proeve van kleine Gedigten voor Kinderen van mr. Hieronymus van Alphen.” Als uitgeefster trad op „De wed. van Jan van Terveen” te Utrecht op de Oude Gracht. Deze „Proeve” was een bundeltje in klein octavo formaat, *zonder prentjes*, dat op 32 bladzijden slechts 24 gedichtjes bevatte. Van dezen allereersten druk, door de „lieve wichtjes” beduimd, verslingerd, verscheurd, is vermoedelijk geen enkel

exemplaar meer te vinden. Het succes ervan was echter onmiddellijk zoo bijzonder, dat in dit zelfde jaar het kleine bundeltje reeds meermalen in geheel den zelfden vorm herdrukt werd; een jaar later, in 1779 waren er reeds negen drukken van verschenen.

Nog in het jaar der eerste uitgave (1778) kwam er onder den titel „Vervolg der kleine Gedigten voor Kinderen”, een tweede bundel van de pers, die op 32 bladzijden 22 gedichtjes bevatte nevens een voorrede, welke door den dichter, kinderlijk verblijd om zijn groot succes, besloten werd met het volgende versje, dat in de latere uitgaven niet herdrukt is.

Tranen vloeien uit mijn oogen,
Lieve kinders, als gij mij
Vraagt om meerder poezij.
Ach, mijn hart, zoo ligt bewogen,
Zegent God, die eeuwig leeft,
Dat hij mij die blijdschap geeft.

Niettemin duurde het nog tot 1782 alvorens het „Tweede Vervolg” verscheen, dat met nog twintig gedichtjes op 40 bladzijden, het zes-en-zestigstal compleet maakte. De drie bundeltjes, ofschoon ze elk met een afzonderlijk titelblad verschenen, zijn doorgepagineerd, bladz. 1—104, ze konden dus met verwijdering

der vervolgtitels te samen worden ingebonden, wat ook wellicht menigmaal is geschied. Deze eerste vorm van uitgave, in de van jaar tot jaar verschenen herdrukken, die een volgnummer en een eigen jaartal dragen (het zijn er ongeveer een dozijn) is buitengewoon zeldzaam. Men treft er bijna nimmer een goed volledig exemplaar van aan, vooral niet met de drie titelbladen. Zoowel door het formaat als door de lettersoort waarmee ze gedrukt is, onderscheidt ze zich zeer duidelijk van de meest-voorkomende duo-decimo uitgave, die steeds, *ofschoon menigmaal ten onrechte*, het traditioneele jaartal 1787 draagt.

De eerste druk daarvan verscheen werkelijk in genoemd jaar en de dichter verkondigde in de voorrede daarvan: „Het genoegen, dat mijne landgenooten in deze „Kleine gedigten voor kinderen” betoond hebben, en de aanhoudende aftrek derzelve, heeft mijnen drukker bewogen, om de drie stukjes in één bundeltje samen te voegen en in een kleiner formaat, zindelijk, op best papier te doen afdrucken, ten einde dezelve te geschikter mogen zijn voor kleine geschenken.”

Steeds met dit jaartal 1787 echter is dit boekje tallooze malen herdrukt, zonder dat het ranggetal der herdrukken op den titel is vermeld. Het was het gezochte, alleen echte jaartal, dat over een tijdsverloop van bijna veertig jaar stabiel bleef. Nog tot ver over de grens van de negentiende eeuw (1820) leefde het merkwaardige bundeltje als een ongegeneerd anachronisme zijn achttiende-eeuwsch bestaan voort. Toch verraden zich de latere drukken door enkele kleine bijzonderheden. In de oudste treft men op den titel de woorden „Gedigten” en „Utrecht” aan; bij de latere heeft de g zich in een ch gemetamorphoseerd (Gedichten, Utrecht). Deze oudste drukken vertoonen bovendien ook een ander titelvignet dan de latere. Maar dit zijn ook de eenige slippen van den sluier, die het uitgevers-mysterie der zeer vele herdrukken van de duo-decimo-uitgave voor den goeden opmerker onthullen. Een opmerkelijke overgang van den ouden naar den nieuwen tijd vertoonen sommige exemplaren, die op het titelblad *gedichten* en op den franschen titel *gedigten* spellen.

Misschien zijn er onder mijn lezers, die den uitgever dit gegoochel met jaartallen als een zwaar vergrijp, als een onfatsoenlijke knoeierij aanrekenen. In het vervolg van dit opstel zal ik echter het een en ander kunnen vertellen, dat hem van dezen blaam wel niet geheel zal kunnen zuiveren, maar toch zijn handelwijze in een ander licht plaatsen.

Alvorens mij aan dit pleidooi te kunnen wijden, moet ik hier constateeren, dat er ook ten opzichte der illustraties van oude Van Alphen-boekjes over het algemeen bij velen een groot misverstand heerscht. Die z.g. Van-Alphen-met-de-steekjes, de achttiende-eeuwsche Van Alphen, is een veel gecompliceerder geval dan oppervlakkig schijnt. Eigenlijk heeft er als kant-en-klare uitgave nooit een Van-Alphen-met-de-steekjes bestaan. De traditie kent de oude gravures bovendien allen toe aan Reinier Vinkeles en ook dit is onjuist.

Door den uitgever Van Terveen zijn de „Kleine Gedigten” in de oorspronkelijke uitgaven, die een jaartal van de achttiende eeuw dragen, allen *ongeïllustreerd uitgegeven*. Over de prentjes had hij niets te commandeeren; wilde hij ze op wensch van een zijner klanten bij een boekje laten inbinden, dan moest hij ze zelf eerst koopen, want het uitsluitend recht van uitgave dezer prentjes

berustte bij den boekhandelaar J. Allart te Amsterdam, die reeds tevoren een fraai succes had behaald met de mooie kopergravures voor Gellert's Fabelen. Van Alphen had de uitgave der plaatjes, gelijk hij in de voorrede van het „Eerste Vervolg” van 1778 verhaalt, zelf met „den heer Allart” bedisseld. Door den voortreffelijken illustrator Jacob Buys werden ze „onder toezicht” van den dichter geteekend en door de graveurs Jan Punt en N. van der Meer zouden ze in koper worden gesneden. Van der Meer heeft nochtans zeer spaarzaam aan de gravure medegewerkt. Voor niet meer dan vier prentjes heeft hij de platen geleverd en deze zijn later nog allen weer door Jan Punt opnieuw gestoken. Wat hem van deze succes-uitgave vervreemd heeft is mij onbekend, maar in zijn kortstondige medewerking schuilt juist het geheim der legende van het treurende en het schreiende Cornelisje. Op het oudste prentje, dat van Van der Meer, is „Keesje” een ware huilebalk, op de latere gravure van Jan Punt neemt hij de zaak veel kalmer op. Van Keesje bestaat intusschen nog een derde tronie, die tusschen huilen en treuren de ware middelmaat bewaart, namelijk in de latere gravure-reeks van Reinier Vinkeles. Er zijn dus nog meer „Keesjes” dan waarvan de bibliographische legende gewag maakt.

Het zes-en-zestigstal plaatjes kwam blijkbaar niet zonder horten en stooten tot stand, want de uitgever Allart liet ten slotte nog hulptroepen aanrukken. Van der Meer deed niet meer mee en Jan Punt graveerde zes en veertig stuks; maar voor de laatste 20 stuks werd hij terzijde gestaan door M. Sallieth en Cornelis Buys, die er ieder tien voor hun rekening namen. Was de dichter ongeduldig geworden? De prentjes deden als succes-uitgave voor de gedichten niet onder. De uitgever Allart was blijkbaar een vernuftig handelsman; ook hij zorgde voor „kleine geschenken”. Van een omslagje voorzien, werden de plaatjes bij zes en acht stuks tegelijk in den handel gebracht en de kinderen konden ze op deze wijze langzaam aan bijeen garen. Het geheele stel kostte ongeveer vijf en een halven gulden; dat was een veel te groote uitgave ineens voor een kinderprentenboek; maar de omslagjes met zes en acht stuks voor tien en twaalf stuivers gingen er gemakkelijker in. Een Sinterklaas, een verjaardag, waarbij ooms en tantes en grootouders medehielpen, en binnenkort was het stelletje compleet en kon bij de uitgave der gedichten worden ingebonden. Menigmaal ook lukte het verzamelen niet geheel, gelijk blijkt uit de boekjes met onvolledige stellen plaatjes, die nu en dan voorkomen.

Het succes nochtans was zoo groot, dat de gegraveerde platen den stormloop niet konden bijhouden en toen in 1787 de uitgever der gedichtjes zijn duo-decimo uitgave het licht deed zien werd voor het vervaardigen van nieuwe platen de hulp van den uitnemenden Nederlandschen graveur Reinier Vinkeles ingeroepen, die het geheele zes-en-zestigstal vernieuwde. Terloops zij hier opgemerkt, dat bij de oudste uitgave, de klein-octavo, feitelijk de prentjes van Jan Punt en zijn medewerkers behooren, terwijl de gravures van Vinkeles zich bij de duo-decimo aansluiten. In werkelijkheid vindt men echter meermalen boekjes, waarin de twee stellen door elkander voorkomen en dit valt gemakkelijk te verklaren. In 1818 namelijk kocht Van Terveen van Allart het recht van uitgave der prentjes met de koperen platen en de nog aanwezige voorraden. De platen (die van Vinkeles) waren reeds zoodanig afgedrukt, dat er niet veel meer van te halen

was, en uit het amalgama van nog aanwezige afdrukken werd nu van alles bij elkander gesprokkeld in bont allerlei, dat een volledig zes-en-zestigstal vormen kon; nog later werden zelfs boekjes verkocht met een keur van enkele prentjes. Eindelijk vond de uitgever, dat het zoo niet langer ging en hij peinsde op een vernieuwing. De kopergravure was toenmaals reeds een weinig uit de mode en werd door de staalgravure en de lithographie verdrongen, en hij heeft blijkbaar in overweging genomen een dezer procedé's voor de nieuwe illustraties te kiezen, gelijk uit proefdrukken en teekeningetjes blijkt, die ik indertijd onder de oogen heb gehad. Hij liet echter blijkbaar deze goede voornemens varen, maar vond toch, dat het nu maar eens uit moest zijn met de ouderwetsigheid en toen kwam hij op een zeer zonderlingen inval. Hij wilde de oude platen met de mode van den nieuweren tijd in overeenstemming brengen, vond in den heer A. L. Zeelander een kopergraveur, die zich tot dit onartistieke bedrijf wilde leenen en deze nam de mooie oude prentjes van Jacob Buys op radicale wijze onderhanden. De zoogenaamde verandering van „steekjes” in „hoedjes” geeft slechts een zeer zwak beeld van de verwoesting, die Zeelander in de mooie, oude illustraties aanrichtte. Hij wijzigde den geheelen achtergrond, herschiep de tuinen met geschoren hagen in landschapstuinen, meubelde de kamers naar nieuwen trant, kleepte de figuren naar de nieuwste mode en behield alleen het arrangement der figuren, die op de nieuwe plaatjes alle kracht van expressie en karakteristiek missen, en aldus ontstond de leelijke 19de-eeuwsche Van Alphen, de „Van Alphen met de hoedjes”. Ten slotte werd ook de tekst in nieuwe spelling overgebracht. En ondanks al dit stijllooze gedoe werd ook dit gemutileerde boekje in duizenden exemplaren verkocht. Feitelijk was dit de eerste geïllustreerde Van Alphen, die bij de firma Van Terveen het licht zag. Deze uitgave draagt het traditioneele jaartal 1821 en heeft dit, naar het klassieke voorbeeld, ook bij alle herdrukken behouden. Op boekenaucties brengt ook dit werkje, dat bij de fraaie achttiende-eeuwsche uitgaven niet in de schaduw kan staan, nog steeds behoorlijke prijzen op.

Bij de deftige burgerij stond in de eerste helft van de 19de eeuw de opvoedkunde van den braven Hieronymus nog steeds hoog aangeschreven en op zekeren dag ontving de uitgever Van Terveen een slechts met een paar voorletters geteekend schrijven van een geestdriftig gestemden bewonderaar der „Kleine Gedichten”, die het volgens zijn zeggen, als een van zijn sinds lang gekoesterde idealen beschouwde dat er nog eens een zeer goedkoope editie van Van Alphen's versjes zou verschijnen voor gebruik op de scholen. Hij zou, om de zaak te steunen, dan dadelijk voor 100 exemplaren intekenen, de uitgever zou hem aan dit feit kunnen herkennen.

Van Terveen bleek bereid zijn wensch te vervullen en heeft daarvan geen berouw gehad. In 1827 verscheen de eerste druk van het schoolboekje, dat voor 27½ en later voor 20 cent verkocht werd en dus wel een zeer groot contrast

AGT KUNSTPLAATEN,
 GETEEKEND DOOR
 J. B U T S,
 EN GEGRAVEERD DOOR
 J. P U N T.
 BEHORENDE TOT DE
 PROEVE VAN KLEINE
 G E D I C H T E N
 V O O R
 K I N D E R E N,
 D O O R
 M. H. VAN ALPHEN.
Tweede Stukje.

TE AMSTERDAM, BY
 JOHANNES ALLART.
 MDCCLXXIX.
Proefdruk.

vormde met de „Van Alphen met de hoedjes”, waarvan de winkelprijs f 6 bedroeg. In talrijke herdrukken met verschillende jaartallen is deze schooluitgave tot over de helft van de 19de eeuw bij tienduizenden exemplaren van de pers gekomen, die door geheel Nederland en zelfs in Vlaamsch België een geweldig debiet vonden. Van Terveen had thans het nut der goedkoope edities ingezien en later deed hij nog verschijnen een uitgave met 103 houtgravures en in 1868 een prentenboekje met zes gekleurde litho's. Toen echter begon de Van Alphen-schemering. De nieuwe opvoedkunde toonde hoe langer hoe minder respect voor vader Hieronymus' paedagogische talenten; P. A. de Genestet publiceerde in jaargang 1858 van het tijdschrift *Nederland* zijn bekend opstel over „Kinderpoëzie”, dat de versjes van J. J. A. Gouverneur ten koste van die van Van Alphen naar voren schoof. Onze uitgever echter deed in 1871 nog een laatste dappere poging tot verdediging van zijn dierbaar fonds. Hij vond namelijk een zeer vreemdsoortig jubileum uit, den 125sten geboortedag van den dichter, en vormde naar aanleiding daarvan het plan voor een fraaie reeks Van-Alphenprentenboeken, die uit zes stukken zou bestaan en waarin al de zes en zestig versjes zouden worden opgenomen met de achttiende-eeuwsche platen, vergroot en in kleuren uitgevoerd. Dit „Feestgeschenk voor de Nederlandsche Jeugd”, gelijk de titel luidt, is echter geen succes geworden, het glorie-tijdperk der „Kleine Gedichten” was voorbij! Slechts twee der zes stukken van het oorspronkelijke plan hebben het licht gezien en toen in 1902 het fonds in veiling kwam, waren er van het eerste stuk nog 745, van het tweede nog 1325 exemplaren over. De uitgever, toen reeds de kleinzoon der Weduwe Van Terveen, heeft deze débacle van zijn succes-uitgave slechts kort overleefd. Hij stierf den 6den Juli 1873.

Ondanks zijn goede pogingen, om het verloopende getij te keeren, had hij ten opzichte der finantieele zijde van de zaak vrijwel achter het net gevischt. Aan zijn voorgangers intusschen waren de moeilijkheden en ergernissen ook geenszins bespaard gebleven. De geheimzinnigheid waarmee zij het debiet van het boekje omgaven, had een grondige reden, want van het eerste jaar der uitgave (1778) af waren zij de slachtoffers van een wijdvertakten letterroof, die soms op zeer geniepige wijze te werk ging.

In verband hiermede moet ik een derde legendarische bijzonderheid in herinnering brengen, een gerucht zonder degelijken grond, dat door de uitgevers zelf is geëxploiteerd bij wijze van boeman tegen de nadrukkers, namelijk de meening, dat de uitgave een eeuwig-durend copierecht zou bezitten, zich grondende op de publicatie van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek van 3 Juni 1803, een gerucht, dat zich zelfs nog gehandhaafd heeft totdat in 1902 het fondsartikel in veiling kwam. Het *Nieuwsblad van den Boekhandel* vermeldde bij die gelegenheid, dat de uitgave verkocht werd *met inbegrip van het auteursrecht*. Afgezien nog van het feit, dat het begrip eeuwigdurend juridisch onhoudbaar is, miste toch ook zakelijk dit gerucht allen grond. Mr. Hieronymus van Alphen heeft op het auteursrecht der „Kleine Gedichten” nimmer aanspraak gemaakt en de uitgever Van Terveen heeft het nimmer bezeten. Van Alphen was een idealist, hij beoogde met de uitgave geen enkel voordeel. Dat hij er een kapitaal mee wegschonk was hem volkomen onverschillig. Het moreele succes was

voor hem een geheel voldoende belooning. Tusschen hem en den uitgever, dien hij „mijn drukker” noemde, is er geen contract maar slechts een mondelinge afspraak gemaakt, waarop hij nooit is terug gekomen. Deze afspraak luidde, dat hij over zooveel exemplaren zou kunnen beschikken als hij noodig had. Hij heeft den uitgevers alle geldelijk voordeel gegund, dat uit den massa-verkoop der boekjes voortspoot. Dit plaatste Van Terveen tegenover hem in een zeer delicate positie. Hij heeft deze copierecht-quaestie waarschijnlijk bij den auteur nimmer durven ter sprake brengen, misschien ook wel uit vrees, dat hij dan de kip met de gouden eieren zou slachten. Een octrooi op de uitgave te nemen ware onder de omstandigheden van toenmaals de eenige uitweg geweest; maar hiervoor was de medewerking van den dichter noodig en dit is dus van den beginne af aan verzuimd.

Ofschoon hij later talrijke processen heeft gevoerd om de nadrukkers te vervolgen, is hij er nooit in kunnen slagen zijn goed recht te bewijzen. Eenmaal toch is het aan een handig advocaat gelukt een proces voor hem te winnen; maar de beklagde ging in hooger beroep en in tweede instantie verloor hij de zaak. De roafdrukken van het kleine, merkwaardige en alom gevraagde boekje zijn daardoor legio geweest, vooral de Amsterdamsche. Van een dezer nadrukken heb ik zelfs een zevenden druk gezien en zoo dit geen opsnijderij was, wijst dit op een belangrijk debiet.

Bij deze nadrukken waren soms zeer dwaze en zeer geniepige; men had ze nu en dan zelfs geïllustreerd met plaatjes die er in het geheel niet bij hoorden. Ik heb een exemplaar in handen gehad, waarin men brutaalweg enkele platen van de kindergedichten van Pieter 't Hoen had bijgebonden, die in geen enkel opzicht bij de versjes pasten; een ander, waarin oude kopergravures uit een almanak als illustraties waren aangewend. Soms kwamen er ook in den tekst der nadrukken zonderlinge fouten voor. In de uitgave van S. en W. Koene te Amsterdam treft men de bekende dwaasheid aan

Mijn lieve kinders! schrik toch niet,

Wanneer gij doode lijken ziet.

Oorspronkelijk staat er natuurlijk „doode menschen.”

Eindelijk heeft de uitgever er bij de familie Van Alphen op aangedrongen hem aan een bewijs van cessie te helpen, dat kon dienen als een blijk van zijn uitsluitend recht om de gedichtjes uit te geven, maar men kon hem slechts antwoorden dat vader Hieronymus over het boekje geenerlei beschikking had gemaakt en dat het dus niet in hun macht stond aan zijn verlangen te voldoen. Ten slotte heeft J. G. van Terveen, de kleinzoon, na veel over en weer schrijven, van den kleinzoon des dichters jhr. D. F. van Alphen jr., optredende als hoofd der familie, een schriftelijke verklaring weten te verkrijgen, „dat hij nooit door zijn vader jhr. D. F. van Alphen van een anderen uitgever der genoemde dichtwerken en kindergedichten van diens vader mr. Hieronymus van Alphen had hooren gewagen dan door de firma Van Terveen vertegenwoordigd” en verder „dat hem van zijne zijde het bewuste recht nimmer zou worden betwist.” Deze verklaring, die natuurlijk als juridisch bewijs van niet de geringste beteekenis was, want de heer Van Alphen kon niet wegschenken wat hij niet bezat, werd overigens pas verworven in 1872, toen het succes der uitgave reeds geducht was geluwd.

In elk geval is dus het eeuwig-durend auteursrecht der „Kleine Gedigten” een sprookje, dat allen werkelijken grond mist, temeer, omdat de dichter reeds overleden was, ofschoon in hetzelfde jaar, toen de desbetreffende publicatie van het Staatsbewind afkwam.

Andere plaaggeesten van den uitgever, behalve de roofedities, waren ook de uitgaven met muziek en de vertalingen, drie Fransche, drie Duitsche, een Engelsche, een Friesche en een Maleische. Telkens wanneer er zulk een indringer voor het voetlicht verscheen, trachtte hij dezen met bedreigingen klein te krijgen en eenmaal had hij daarmee een belangrijk succes. Toen namelijk in 1834 te Maastricht de Fransche vertaling verscheen van Auguste Clavereau, slaagde hij er na eenig gehaspel in den vertaler te bewegen hem voor f 800 het recht van uitgave af te staan. En dit kleine boekje is in het Fransch georiënteerde Nederland van toenmaals, waar het Fransch de hoftaal en de omgangstaal der aristocratie was, voor den uitgever ook weder een bron van belangrijke winst geweest. Het was een grootscheepsche reclame, dat jhr. D. F. van Alphen, met een officieele redevoering, waarin de lof werd verkondigd, zoowel van den dichter als van zijn vertolker, de verschijning van dit boekje in de Tweede Kamer der Staten-Generaal aankondigde en het den leden aanbood. Geïllustreerd met vier lithographische prentjes, is het bij duizenden exemplaren ook ten dienste der zoogenaamde „Fransche scholen” verkocht en heeft tot nog ver over de helft der 19de eeuw (de laatste druk, dien ik zag was van 1868) een groot aantal herdrukken beleefd. Ik heb er een tiental van in handen gehad, maar er bestaan er ongetwijfeld veel meer. In tegenstelling met het Hollandsche boekje zijn deze drukken allen gedateerd. Ofschoon de uitgever van den vertaler een schriftelijk bewijs van eigendom had ontvangen, werd hem ook het bezit van dit succesnummer niet ongestoord gegund: in 1843 verscheen er te Antwerpen een roofofdruk van. Talrijk zijn de navolgingen geweest der „Kleine Gedichten” en onder deze is er één geweest, die naar het uiterlijk het beroemde boekje volkomen heeft geïmiteerd, n.l. „Nieuwe Proeve van Kleine Gedichten voor Kinderen door Pieter 't Hoen, te Utrecht bij Samuel de Waal 1783.” Het werkje is geïllustreerd met 48 kopergravures, die voor de mooie prentjes der 18de-eeuwsche Van Alphen maar weinig onderdoen. En niettemin kent niemand meer een regel uit dezen bundel van 124 gedichten.

Habent sua fata libelli; en de uiterlijke lotgevallen van dit kleine boekje zijn zoo bij uitstek aardig en merkwaardig, dat ze niet aan de vergetelheid mogen worden prijsgegeven. Ze vormen een waardig pendant voor het lot, dat aan deze kleine gedichten zelf beschoren was, die als een overlevering gaan van mond tot mond, als spreuk en spreekwoord voortbestaan en wellicht alles zullen overleven, dat hen gevolgd en schijnbaar overtroffen heeft.

NIEUWE AANWINSTEN

GESCHENKEN :

Drie oude houten galeien.

Een houten zethaak met koper beslag.

Geschenk van den heer W. van de Kamp, 's Gravenhage.

„k Zie de gele bladers vallen.”
Naar een gravure van J. Punt

„Wij zaten laatst bij Saartje.”
Naar een gravure van J. Punt

„Zou ik voor den klepper vreezen?”
Naar een gravure van J. Punt

„Een vriend, die mij mijn feilen toont.”
Naar een gravure van J. Punt

Luit de „Steekjes” (18e eeuw).

„Jantje zag eens pruimpjes hangen.”
Naar de oudste gravure van N. van der Meer

„Kees zou voor 't eerst naar school
toe gaan.”
Naar een gravure van C. Buys

„Welk een lief en aardig liedjen.”
Naar een gravure van J. Punt

„Die afgeleefde man, die bijkans
nakend zit.”
Naar een gravure van J. Punt

Uit de „Steekjes” (18e eeuw).

„Jantje zag eens pruimpjes hangen.”

„Kees zou voor 't eerst naar school toe gaan.”

„Welk een lief en aardig liedjen.”

„Die afgeleefde man, die bijkans nakend zit.”

Gravures van A. L. Zeelander uit de „Hoedjes” (19e eeuw).

„Nooit loopt mijn drijftol zonder slagen.”
Naar een gravure van J. Punt

„Nooit loopt mijn drijftol zonder slagen.”
Naar een gravure van R. Vinkeles

„Kijk, Pietje! Kijk, een haas!”
Naar een gravure van J. Punt

„Kijk, Pietje! Kijk, een haas!”
Naar een gravure van R. Vinkeles

Lit de „Steekjes” (18e eeuw).

Het gebroken glas, door N. v. d. Meer, I. Punt en R. Vinkeles.
 De gelaatsuitdrukking van „Keesje” is op de drie gravures verschillend
 Uit de „Steekjes” (18e eeuw)

GEGEVENS BETREFFENDE UTRECHTSCH E STATEN-,
STADS- EN AKADEMIEDRUKKERS

MEDEGEDEELD DOOR G. A. EVERS

II. STADSDRUKKERS

(Voortzetting van Jrg. III, bladz. 32)

Communiqueerden de heeren gecommiteerden (ter directie van stads finantie), dat J. J. van Poolsum, leverancier van pennen, papier &c. en drukker van de stad eenige swarigheid hadde gemaakt, om den eed daar toe staande te doen, en wel om dat daar in gemeld staat, of hij 't geleverde op de civielste prijse had gesteld, vermits hij in 't voorige jaar veele extraordinaire onkosten had gehad, soo met nieuwe letters te laten maken tot 't drukken van ordonnantien, als ook dat hij verscheijde wapens voor de stad had moeten laten snijden &c.

Heeft de vroedschap voor deeze reyse gemelte Poolsum in soo verre van den eed gelibereerd, verders goedgevonden, dat dezelve in 't vervolgh den gewoonlijcken eed zal moeten presteren, dog indien eenige extraordinaire onkosten in 't vervolg tot dienst van de stad zoude moeten laten maken, hij gehouden zal zijn sulx te doen met voorkennisse en permissie van de heeren gecommiteerden voorgenomt, 't geen als dan op een aparte reeckening zal gesteld worden.

Alsvoren, 15 Augustus 1757.

Aan den stads boekdrukker Jan Jacob van Poolsum, de somme van achthondert twintig guldens, negen stuyvers, voor geleverde boeken, papier, pennen etc. ten dienste van de stadt, bij ordonnantie van 27 February 1758 f. 820.9.—

Kameraarsrekening 1756/1757, blad 48a.

Soortgelijke betalingen konden wegens zijn vroegtijdigen dood slechts over weinige jaren aan Jan Jacob van Poolsum gedaan worden. De stad was in dien tijd in den regel eenige jaren met hare betalingen ten achter, zoodat de voldoening der levering over 1760 eerst twee jaar later aan zijne weduwe plaats vond. De stadsrekening werd soms eenige jaren na de beëindiging van het dienstjaar afgesloten.

Aan de wede. Van Poolsum, stadsdrukster, de somme van achthondert negentachtig guldens voor geleverde boeken, papier, pennen etc. ten dienste van de stadt, bij ordonnantie van den 1 Meert 1762 f 889.—

Alsvoren 1760/1761, blad 42b.

Jan Jacob van Poolsum heeft te kort zelfstandig gewerkt, om evenals zijn vader groote publicaties te kunnen ondernemen; hij heeft slechts enkele werken uitgegeven. De aankoop van nieuw materiaal bewijst echter, dat hij met zijn tijd mee wilde gaan.

Jan Jacob, soon van Jacob van Poolsum en Susanna Boom, wonende op de Plaets. Getuygen : Pieter Holthuysen en Johanna Elisabeth Boom.

In de Jacobiekerk gedoopt, 15 December 1715.

Jan Jacob van Poolsum en Magdalena Wilhelmina van Overmeer. Geboode aan de Blauw Capel, acte gegeven om te Thienhoove te trouwe.

Ingeschreven te Utrecht, 20 October 1754.

Jan Jacob van Poolsum over het Stadhuis, laat na zijn vrouw en geen kinderen, gezonken f 100.—, 16 ellen laken gescheurt.

Overleden 1 November 1760, in de Janskerk begraven.

1761 Weduwe JAN JACOB VAN POOLSUM, geb. MAGDALENA WILHELMINA VAN OVERMEER

De vroedschap gehoord 't favorabel rapport van de heeren burgermeesteren, op het request den 17 November 1760 gepresenteert door Magdalena Wilhelmina van Overmeer, weduwe van Jan Jacob van Poolsum. Steld de suppli-

ante in plaats van haar overleden man tot stadsdrukster bij dese aan, alsmede vergunnende aan deselve de leverancie van papier, pennen met den aankleven vandien, op de ordres desenaangaande gemaakt off nog te maken
Resolutie der Vroedschap, 16 November 1761.

Aan de wede. Van Poolsum, stadsdrukster, de somme van negen honderd en zeven gulden voor geleverde boeken, pennen, papier, etc. ten dienste van de stad, bij ordonnantie van 28 Februari 1763. f 907.—.—

Kameraarsrekening 1761/1762, blad 41b.

Overeenkomstige betalingen zijn gedurende verscheidene jaren, de laatste maal over 1780, gedaan.

Aan de wede. J. J. van Poolsum, stadsdrukster, voor geleverde boeken, papier, pennen &c. van den 12 October 1779 tot den 20 Maart 1780, bij ordonnantie van den 29 January 1781 en quitantie de somme van f 524.—.—

Alsvoren 1779/1780, blad 42a.

De werkzaamheid der weduwe heeft zich in hoofdzaak tot een voortzetting en handhaving van den bestaanden toestand bepaald; af en toe is ze ook als uitgeefster opgetreden,

Titel van den sedert 1711 bekenden Stichtschen almanak, een min of meer officiele uitgave van de Staten- of (en) Stadsdrukkers.

maar op een enkele uitzondering na steeds in samenwerking met andere Utrechtsche drukkers-boekverkoopers. Het feit, dat zij op omstreeks 50-jarigen leeftijd de zaak aan een opvolger kon overdragen en als welgestelde vrouw stil kon gaan leven, bewijst, dat het haar gelukt was het bedrijf gedurende 20 jaren zakelijk te bestieren.

Mejuffrouw Magdalena Wilhelmina van Overmeer, wede. van wijle den heer Jan Jacob van Poolsum, op het St. Janskerkhof, laat na geen man of kinderen, maar mondige vrienden, is gezonken f 100.—.

Overleden 8 Januari 1789, in de Jacobikerk begraven.

1780 GODART VAN DEN BRINK JANSZ.

Gehoord 't favorabel advies van de heeren burgemeesteren op de requeste heden gepresenteerd bij Godart van den Brink, burger en boekverkooper binnen deze stad, en geconsidereerd den vrijwilligen afstand van Magdalena Wilhelmina van Overmeer, weduwe van Jan Jacob van Poolsum, stelt de vroedschap den suppliant bij deze aan tot stadsdrukker, en vergund hem de leverancie van papier en pennen, met den aankleven van dien, en dat op de ordres dezen aangaande gemaakt, of nog te maken.

Resolutie der Vroedschap, 6 Maart 1780.

Aan G. van den Brink Jansz., stadsdrukker, wegens geleverde boeken, papier, pennen &c. van den 20 Maart tot den 12 October 1780, bij ordonnantie van den 29 January 1781 en quitantie de somme van f 431.—.

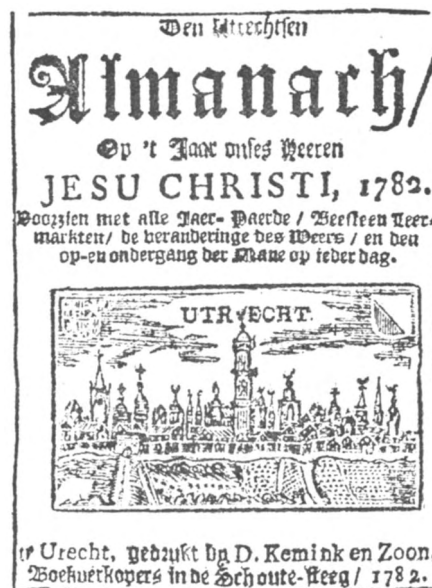
Kameraarsrekening 1779/1780, blad 42a.

Gedurende elf jaren, tot aan Van den Brink's dood in het najaar van 1790, staan overeenkomstige betalingen in de rekeningen verantwoord. De laatste afrekening vond met zijne weduwe, die de drukkerij niet voortzette, plaats.

Aan de wede. G. van den Brink voor geleverde boeken, papier, drukken etc. bij ordonnantie dato 5 September 1791. f 682.—.

Alsvoren 1790/1791, blad 25a.

Over Van den Brink bleek weinig te vinden te zijn: tusschen zijn doop in 1738 en zijn begrafenis in 1790 is slechts den koop van een huis in 1766 in de vele geraadpleegde archivalia vermeld gevonden. Bij den aankoop van dat huis was

Titel van den naast den Stichtschen bestaanden Utrechtschen almanak. eene voor het groote publiek bedoelde uitgave met mengelwerk enz.

hij blijkbaar nog niet gehuwd, doch uit de transportacte van 10 December 1788, nadat hij dat huis weer van de hand gedaan had, blijkt, dat hij met Aartje Renesse getrouwd was. Dat huwelijk is zeer waarschijnlijk elders voltrokken en in strijd met het gebruik niet te Utrecht ingeschreven.

Van den Brinks' eerst bekende uitgave is van 1768 en werd af en toe door andere, vaak in samenwerking met andere Utrechtsche drukkers-boekverkoopersondernomen uitgaven op wetenschappelijk gebied, gevolgd. Tot in 1781 dragen die uitgaven „bij het stadhuis”, van 1782 af „over het stadhuis” als adres op den titel; omstreeks dezen tijd moet hij dus van den hoek Oudkerkhof-Vischmarkt (thans n°. 1) naar een gehuurd huis aan de Plaats, toen het derde perceel van de Choorstraat af, verhuisd zijn. Blijkens het „manuaal van den 100sten penning” dat de bewoners vermeldt, hield zijn weduwe daar nog in 1793 „een boekwinkel.” In het „huisgeldregister 1777—1809”, dat de eigenaren noemt, komt Van den Brink's naam niet als bezitter van 't laatst bedoelde pand voor.

Bij het overlijden van Van den Brink deed zijn weduwe de drukkerij aan kant, doch zette den boekhandel voort; in 1794 hertrouwde zij met den stadsdrukker Thomas Lieftinck en werd door toevoeging van zijn bedrijf weer een drukkerij aan den boekhandel verbonden.

Godart, zoon van Jacobus vanden Brink en Dirkje Johanna Coers, echtelieden, beyde ledematen, wonende op d'Oudgragt tusschen d'Geerte en Smebrugge.
In de Domkerk gedoopt, 2 Juli 1738.

Roeloff Moss . . . in qualiteit als speciale gemagtigde . . . verklaarde . . . te cederen, transporteren en in vollen eygendom over te geven aen ende ten behoeve van Godard van den Brink Janszoon, sekere huysinge, erve en grond, met kelder en kluys, staande ende gelegen binnen de stad Utrecht, op den hoek van het Oude Kerkhoff, op de Vismarkt, alwaar de Valk in de gevel staat, daar zuydwaards Lammert Gerritse, en noordwaards het Oud Kerkhoff naast gelegen zijn, strekkende voor uyt de gragt, tot agter aende huysinge van den heer raadsheer Van Vianen, dat met alle 't geene daarinne aard- en nagelvast is, alsmede met de losse winkel toonbank, voetebank en twee glase deuren . . . Bekennende de comparanten soo in privé als opgemelte qualiteit van de coopenningen daar voor beloofd, geheel en al voldaan en betaald te zijn, sonder arch.

Register van transporten en plechten, 5 Februari 1766.

Godert van den Brink, over het stadhuis, laat na zijn vrouw maar geen kinderen
Overleden 12 November 1790, in de Geertekerk begraven.

1790 THOMAS LIEFTINCK

Gehoord favorabel advis van heeren borgemeesteren op de requeste heeden gepresenteert bij Thomas Lieftinck, borger en inwooner dezer stad, stelt de vroedschap vermits 't overlijden van Godard van den Brink Janszoon, denselven aan tot stadsdrukker, en vergunt hem de leverancie van papier en pennen met den aankleeven van die, en dat op de orders dezen aangaende reeds gemaakt of nog te maeken . . .

En zal de suppliant in de functie zijner bedieninge... treden met den 12e January des aenstaende jaere 1791.

Resolutie der Vroedschap, 22 November 1790.

Aan T. Lieftinck als stadsdrukker, voor het drukken, geleverde boeken, papier etc. bij ordonnantie dato 28 November 1791

f 914.—

Kameraarsrekening 1790/1791, blad 25a.

Ook in de drie daarop volgende jaren ontving Lieftinck betaling voor zijne leveringen aan het stadsbestuur, de laatste maal in 1794 :

Aan den boekverkoper en stadsdrukker T. Lieftinck voor drukken en leverancien van pampier, pennen etc. bij ordonnantie dato 15 December 1794

f 1549.—

Alsvoren 1793/1794, blad 23b.

In 1795 verhinderde de verworven „Bataafsche vrijheid” een normale functioneering der stedelijke administratie en teekende de kameraar in de stadsrekeningen van 12 October 1794 tot 4 Juli 1795 o.m. onder de afdeeling: „uitgaaf van papier, pennen, boeken, drukken etc.” aan: „ook van dit gansche capittel niets betaald zijnde, dient dit voor memorie.”

...En gedimiteerd en afgezet de nog fungeerende stadsdrukker Thomas Lieftink en wel bijzonderlijk om deese redenen, dat hij namentlijk zedert een geruymen tijd allerslegts papier en pennen hebbende geleverd, ten andwoord heeft gegeven, geen ander te kunnen nog te willen geeven, uyt hoofde dat hij geene betaling kreeg, niet tegenstaande dergelijke rekeningen nimmer binnen het jaar zijn betaald geworden; en betuigt te verlangen hoe eer hoe beter te zijn ontslaagen; gelastende wijders den raad den gemelde Lieftink zijnen post als stadsdrukker dadelijk te quiteeren, en interdiceerende omme den nieuw aangestelden P. Muntendam in zijne bekomene qualiteyt eenigzints te interrumpeeren.

Resolutie van den Raad, 20 Juli 1795.

Thomas Lieftinck heeft in Utrecht te kort aan de pers gestaan, om veel sporen zijner typografische werkzaamheid na te kunnen laten. In dien korten tijd heeft hij zijn zaak toch nog driemaal verplaatst; volgens de adressen op de titelpagina's van den door hem uitgegeven Stichtschen Almanak, woonde hij in 1792 in de Choorstraat, in 1794 op de Ganzenmarkt en in 1795 over 't Stadhuis (op de Plaats). Blijkbaar is hij nooit eigenaar van de door hem achtereenvolgens bewoonde huizen geweest, want in het huisgeldregister van 1777—1809, dat straatsgewijs de namen der eigenaren noemt, komt Lieftinck's naam niet als bezitter van eenig pand aan de Choorstraat, de Ganzemarkt of de Plaats voor. Wel staat hij in het manuaal van den 10osten penning, dat straatsgewijs de namen der bewoners in Augustus 1793 vermeldt, als bewoner van een perceel aan de noordzijde der Ganzemarkt, het achtste huis van de Zegelpoort af (ongeveer ter plaatse van het tegenwoordige n°.16) ingeschreven. Bij zijn huwelijk met de weduwe van den vorigen stadsdrukker in Januari 1794 werd de sedert

1790 gescheiden drukkerij weer met den op de Plaats gevestigd gebleven boekhandel van Van den Brink vereenigd.

Lieftinck schijnt een vurige Oranjeklant te zijn geweest, die zijn meening niet onder stoelen of banken stak. Daardoor zal zijn vermoedelijk wel wat sterk uitgeoefende drang tot betaling van de in het eerste halfjaar van 1795 aan de stad gedane leveringen voor de provisioneele municipaliteit der stad Utrecht een gelukkige aanleiding zijn geworden om hem, zooals toen bij alle door de stedelijke regering te begeben ambten geschiedde, af te zetten en een voorstander der nieuwe orde van zaken, een vriendje der toen bovendrijvende partij, tot stadsdrukker aan te wijzen. Het voorbeeld was eenige dagen tevoren door de provinciale representanten, die den prinsgezinden statendrukker Altheer door den patriotschen Post hadden vervangen, gegeven. De stadsrekeningen uit de eerste revolutie-periode schijnen nimmer voldaan te zijn. Nergens blijkt of Lieftinck zethaak en drukkersbal verder is blijven hanteeren, hij stierf beroepsloos op 61-jarigen leeftijd.

Thomas, zoon van I. Lieftink en A. C. Hilterman.

In de Jacobiekerk gedoopt, 28 Februari 1751.

Thomas Lieftinck en Aartje van Renes.

Aangeteekend 12 Januari, in de Domkerk getrouwd 26 Januari 1794.

Thomas Lieftinck, weduenaar van Aartje Renes, geboortig van Utrecht, buiten beroep . . . in den ouderdom van 61 jaaren en 2 maanden.

Overlijdensacte, 29 April 1812.

1795 PIETER MUNTENDAM

Gehoord het favorabel advys op den requeste heden gepresenteerd bij Pieter Muntendam, burger en inwooner deeser stad, heeft de raad gemelde Muntendam aangesteld tot stadsdrukker en begunstigd met de leverantie van papier en pennen en al den aankleven van dien; en zulks op de ordres deses aangaande reeds gemaakt ofte nog te maken; en zal de requestrand in de functie zijner bedieninge en vergunde leverantie treden met dato deses.

Resolutie van den Raad, 20 Juli 1795.

Omme den stadsdrukker te gelasten geene stukken voor stadsrekening te drukken, dan alleen op ordre van een der secretarissen; en verders omme de burger Jan Sluiterman, bij occasie van het doen drukken van het reglement voor de diaconie linnen naaiwinkel op deezer stadsdrukkerij, te verzoeken, dat hij zal aantoonen dat dergelijke stukken altijd voor deezer stads rekening gedrukt zijn.

Alsvoren, 29 Augustus 1796.

Om alle stukken welke van wegens den raad gedrukt moeten worden, door den voorzitter deezer vergadering met een imprimatur te doen tekenen.

Alsvoren, 16 Januari 1797.

Aan Pieter Muntendam, stadsdrukker, voor drukloon en leverancien van papier,

boeken, pennen enz., bij ordonnantie dato 7 Maart 1796. f 950.—.—
Kameraarsrekening 1795/1796, blad 33 a.

Soortgelijke betalingen zijn geregeld gedaan, van 1813 af uitsluitend voor geleverde drukwerken, de laatste maal in 1815 als volgt:

...aan den stads drukker P. Muntendam voor verdiende druklonen ten dienste der stedelijke bureaux in de maand Mei 1815: eene somma van honderd vijf gulden zeventien stuivers f 105.17.—
Thesauriersrekening, 3 Juni 1815.

Pieter Muntendam (II) stamde uit een Utrechtsche drukkersfamilie en was de kleinzoon van Pieter Muntendam (I), wiens drukkerswerkzaamheid in de Mariastraat omstreeks 1730—1770 bekend is. Ongetwijfeld zal hij bij dien grootvader het vak geleerd hebben en diens zaak voortgezet hebben; in elk geval was ook de drukkerij van Pieter (II) aanvankelijk in een pand aan de Mariastraat gevestigd. Omstreeks 1800 werd de zaak naar de oostzijde van de Oudegracht, ter hoogte van de Jacobijnenstraat, verplaatst. Aanwijzingen, dat hij eigenaar van de achtereenvolgens door hem bewoonde perceelen was, zijn niet gevonden. Uit de na het overlijden van zijn vader den 12den Januari 1797 door notaris J. C. de Graaff opgemaakte boedelscheiding blijkt echter, dat zijn ouders welgestelde menschen waren, die elk hunner tien kinderen een vrij aanzienlijk erfdeel hebben nagelaten.

De jonge Pieter was een heftig patriot, die zijn revolutionnaire ijver met bijna twee jaar ballingschap heeft geboet. Wegens het drukken en verspreiden van opruiende vlugschriften werd hij in 1793 voor altijd uit de stad en haar naaste omgeving verbannen. Het journaal, door den Utrechtschen apotheker Hendrik Keetell op poederpapiertjes gehouden en thans in de universiteitsbibliotheek bewaard, geeft ook van dat voorval in den z.g. Franschen tijd een trouw verslag.

Of Muntendam naar Frankrijk uitgeweken is en zich in of bij St. Omer onder de vele Nederlanders, waarbij tal van Utrechtenaren, gevoegd heeft, is niet bekend. Waarschijnlijker is het, dat hij meer in de buurt gebleven is en zoodoende getracht heeft leiding aan de toen door zijn vrouw bestuurde zaak te blijven geven. Zijn vader (gest. 12 Januari 1796) was predikant te Schalkwijk en zijn broer Stephanus van 1787 tot 1807 predikant te Muiden.

Onmiddellijk na de afkondiging van het besluit der provisioneele municipaliteit der stad Utrecht van den 4den Februari 1795, waarbij werden ingeroepen „alle zoodanige, welke uit hoofde van het patriotismus, deeze stad en vrijheid hebben moeten verlaten, met annulleering en casseering van zoodanige sententien, welke ten nadeele van dezelve, door de vorige regeering, tegen den uitdrukkelijken wil des volks onregtvaardig geslagen zijn”, zal de banneling wel binnen Utrecht terug gekeerd zijn.

Drukkersmerk van
Pieter Muntendam (I en II).

AAN HET

VOLK VAN UTRECHT.

Het is niet vreemd, dat, zy, die het volk willen onderrigten, de waarheid onder het oog brengen, den mensch zyne waardy leeren kennen, en aldus waare orde rust en vrede in de Maatschappy aanbrengen, voor oproermakers, voor verbreekers van alle maatschapplyke orde worden gehouden, vervolgd, ja dikwils opentlyk ten schavot geleid.

Zo oud als de wereld is, en maatschappyeen van Menschen bestaan hebben, zyn 'er monsters in menschlyke gedaante geweest, wien niets te heilig was, om het misleide volk te bedriegen, en wier onbeschaamdheid zo verre ging, om hun, die moeds genoeg hadden dat masque te willen aflagten, de wreedste folteringen te doen ondergaan.

Zo moest de wysgeer Socrates, om dat hy in het midden der Atheniensers de dwaasheid

A 3. der

Eerste bladzijde van een in 1792 door Pieter Muntendam, zonder vermelding van schrijver of drukker, verspreid pamflet

Cuon Priv. Maj.

Mart. Engelbrecht excud. A.V.

Une Dominotiere. Eine Gold u: allerley gefärbtes u: geprägtes Papiermacherin

1. Godet pour les couleurs 1 das Farb Tiegel
 2. une brosse 2 die Bürste 3. la croiffe 3 die Kruefthen 4. auget au papier marbré 4 der Trög zum Turckifch: Papier
 5. la planche de graveur 5 die Platte ob:der model 6. les patrons 6 die Padronen 7. Pap François ou marbré 7 gefprengt
 od: franckifch: Pap: 8. Pap. de Turquois ou marbré 8 Turckifch: 9. Pap. marbré 9 marmorirtes Pap. 10. Pap. dor: 10 gol:
 dener Bogen 11. Pap. d'argent 11 Silberner Bogen 12. la poyne 12 der Kom 13. la tenaille 13 die Zange 14. le pinsetu 14 der
 Zentel 15. le lavet de pap. 15 Pap: Wanieren 16. pendre le papier 16 Papierhängen 17. brüer les couleurs 17 Farbenreiben

HET GRAFISCH MUSEUM

REDACTIELEDEN:

VIERDE JAARGANG
MRT. 1934 · NUMMER 2

A. W. BARTEN, J. D. C. VAN DOKKUM
KEES HARTMANS, MENNO HERTZBERGER
B. MODDERMAN EN S. H. DE ROOS

SITSPAPIEREN

DOOR B. MODDERMAN

De sitspapieren zijn voor een der belangrijkste groepen uit den katoendruk voortgekomen en hebben daaraan hun naam ontleend.

Het schijnt dat in den Franschen tijd de textieldruk tot een zoo groote malaise verviel, dat talrijke fabrikanten noodgedrongen om moesten zien naar nieuwe middelen om te kunnen blijven voortbestaan. Sommigen hunner — het aantal is niet bekend — grepen naar het bedrukken van papier met de in hout gesneden patronen die steeds voor het katoendrukken waren gebruikt. Een nieuwe toepassing kan hier echter niet in worden gezien, daar veel oudere sitspapieren, op deze wijze ontstaan, bekend zijn. Het beteekende dus allicht niets anders dan de fabriekmatige uitoefening van een bedrijf dat vroeger misschien reeds als huisindustrie of in de boekbinderijen bestond. Het gevolg is natuurlijk geweest dat de productie, zoowel als het aantal dessins, sterk werd uitgebreid.

Het is te begrijpen dat in een tijd, waarin de kostbare leeren en perkamenten boekbanden voor de sterk verarmde bevolking niet meer te betalen waren, naar dit goedkoope materiaal een vergroote vraag moest bestaan, vooral ook omdat deze zelfde gebloemde papieren ook voor het beplakken van doozen en allerhande cartonagewerk konden worden gebruikt.

Het gebruik van gedecoreerde papieren was overigens ook niets nieuws. Behalve goud- en zilverpapieren die grootendeels uit buitenlandsche fabrieken werden betrokken, waren vooral verschillende soorten marmerpapier in de boekbinderijen gewoon materiaal en deze werden in die inrichtingen niet alleen gebruikt, maar ook gemaakt. De wijze van vervaardiging was echter tijdroovend en vereischte vaardige en nauwgezette gezellen die tevens over eenigen smaak moesten kunnen beschikken.

Het nieuwe product dat, behalve in de huisindustrie waarschijnlijk ook als bijproduct der katoendrukkerij reeds lang bestond, kwam echter door de grootere en dientengevolge wellicht ook goedkoopere exploitatie meer en meer op den voorgrond en heeft van het begin tot het midden der vorige eeuw, zonder de oudere methodes geheel te verdringen, de leidende positie gehad.

De naam „sits”, aanvankelijk slechts in gebruik voor enkele soorten bedrukte katoentjes, ging echter niet alleen over op de met de eigenlijke sitspatronen bedrukte papieren, maar omvatte allengs alle andere versierde papiersorten, zoowel

de reeds bestaande oudere als de latere die in toen nog onbekende technieken zouden worden gedrukt.

De sitspapieren, welke soort men ook nemen moge, komen meestal niet voor in een toestand die het gemakkelijk maakt de herkomst ervan te bepalen. Voor boekomslagen en allerlei plakwerk werden versneden vellen gebruikt en de ongerepte vellen, die betrekkelijk zeldzaam zijn geworden, verschaffen slechts in bijzondere gevallen gegevens omtrent den maker, de plaats van herkomst en nog veel minder omtrent den tijd van ontstaan. Papieren met dergelijke gegevens, die zich altijd in de randbordure bevinden, zijn nimmer van Nederlandschen oorsprong en behooren voor het allergrootste deel tot het genre goud-papieren. De boekomslagen kunnen een enkele maal worden gedateerd, die gegevens zijn echter doorgaans zeer onzeker omdat het slechts zelden vaststaat dat het boek waar zij omheen zijn geplakt, zich nog in den oorspronkelijken staat bevindt. In het algemeen geven in dit opzicht almanakken en gelegenheidsuitgaven, die slechts korten tijd actueel blijven, de meeste zekerheid.

Voor de dateering is het overigens niet mogelijk rekening te houden met de ontwikkeling der kunststijlen en wel omdat deze papieren gedrukt zijn van houtblokken, die, wie kan zeggen hoe lang, reeds voor den katoendruk gebruikt waren, terwijl bij niet gedrukte papieren als bijv. de marmersoorten, van een kunststijl in het geheel niet kan worden gesproken. De historische ontwikkeling der dikwijls uiterst eenvoudige versieringsmotieven die een goed deel der sitspapieren kenmerken, zal waarschijnlijk ten eeuwigen dage onbekend blijven, niettegenstaande er vele patronen gebruikt zijn waarvoor een datum ante que non kan worden gesteld.

Men kan de sitspapieren, volgens de gebruikte technieken in een aantal soorten indeelen. De belangrijkste daarvan zijn : de bakmarmers waarvan de kammarmers de voornaamste groep vormen, de stijfelmarmers, ook Deensche marmers of Hernhutterpapieren genaamd, de van houtblokken gedrukte soorten die de echte sits- of katoenpapieren zijn en die reeds in 1758 of vroeger voorkomen, de gouden zilverpapieren met of zonder relief- en blinddruk, verder nog de kievitspapieren en de vreemde bladen waarop twee of meer der reeds genoemde technieken tegelijkertijd zijn toegepast en dan, als laatste, de koper- of plaatdruk-papieren en de gelithografeerde papieren.

Het bestek van dit opstel is natuurlijk veel te klein om op al deze technieken voldoende in te gaan, het is buitendien vrijwel onnoodig omdat de lezers van dit artikeltje bijna allen geen onbekenden zijn op dit gebied.

Wat de bak- of Turksche marmers betreft, deze komen in talrijke kleine techniekverschillen voor, die echter tot de meest verschillende resultaten leiden. De hoofdzaak, n.l. de op een bad van bijzondere samenstelling drijvende verf, die door het te versieren blad van de badoppervlakte wordt opgelicht, blijft steeds dezelfde, maar de uit één of meerdere kleuren bestaande verflaag, die volgens een druppel- of spritsmethode wordt opgebracht en die zich over het oppervlak in cirkels die elkaar verdringen uitspreidt en daarna door kammen en roerstokjes tot bepaalde figuren wordt gerangschikt, is uiterst verschillend van kleur, samenstelling en eindresultaat. Deze techniek, die wellicht de alleroudste mag heeten en door den bekenden verzamelaar Felix Driessen, aan wien ik vele gegevens

voor dit opstel dank, van Moorschen of Turkschen oorsprong wordt geacht, niettegenstaande in Frankrijk de uitvinding er van wordt toegeschreven aan Macé Ruette, boekbinder van Koning Lodewijk XIII, levert, door kundige handen bewerkt, niet alleen grillige en steeds nieuwe vormen-combinaties op, maar ook verrassende kleurschakeeringen. In de goed gelukte exemplaren dezer gecompliceerde techniek, behooren de Turksche marmers zeker tot het schoonste dat op het gebied der gedecoreerde papieren is bereikt.

Het stijfelmarmar, ook Deensch marmar of Hernhutter papier genaamd, dat vervaardigd wordt door in een, op het papier dun uitgestreken en gekleurde stijfsellaag ornamenten aan te brengen, kan, doordat de versiering bestaat uit het op bepaalde plaatsen wegdringen van de stijfsel, waardoor lichtere, en opeenhooping van de stijfsel op andere plaatsen, waardoor sterker gekleurde effecten worden gekregen, dikwijls fraaie relief-effecten teweegbrengen die aan de, uit vrije hand aangebracht of met zeer eenvoudige voorwerpen gemaakte patronen, buitengewone charme verleen.

Kievitspapier wordt door opsprenkeling van kleur verkregen en kan, of door uitsparing van eenvoudige ornamenten, of door overdrukken met een patroon verder worden versierd. Men ontmoet dit papier echter bijna steeds in zijn meest eenvoudigen vorm.

Bij goud- en zilverpapieren werd zoowel poeder- als bladgoud gebruikt, waarop de patronen diep in blinddruk werden ingeperst. Ook werden zij door overdruk soms zeer origineel en kleurig versierd.

De houtblokdruk, die het origineele chits- of sitspapier levert, vormt tot op zekere hoogte de meest belangrijke groep. Soms met stijfselverf, maar dikwijls ook met olie- of vernisverf gedrukt en veelal zeer eenvoudig van motief, staan deze sitsen het allerdichtst bij den katoendruk waaruit zij zijn ontstaan. Het is

Katoendrukkerij: op den voorgrond een drukpers waarop sitspapier wordt gedrukt, terwijl op den achtergrond katoen met de hand van patronen wordt voorzien.

hierbij te vermelden dat, terwijl de katoendruk geen persen gebruikte, de papieren dikwijls met de gewone drukpersen werden vervaardigd, zooals uit een hierbij afgebeelde voorstelling blijkt. Of deze persen voor het gebruik der zeer dikke stofdrukblokken eenigszins anders van bouw waren dan de gewone handpersen die in de boekdrukkerij werden gebezigd, is mij niet bekend.

Zijn de thans genoemde soorten, hoe eenvoudig meestal ook, doorgaans van een intieme, zij het misschien van een wat burgerlijke charme, daar ze of door de wijze van ontstaan, of zelfs door de slijtagegebreken van de dikwijls veel gebruikte houtblokken of den onvolkomen druk alle eigenschappen van het handwerk vertoonen, de latere technieken, plaat- en steendruk, ontstaan in een tijd dat aan de nette, veelal machinaal verkregen, koude exactheid van uitvoering alle zorg werd besteed, vertoonen van die intieme behagelijkheid nagenoeg niets. Zij zijn de geraffineerde producten uit het latere deel der vorige eeuw en daarna, onbewogen massa-artikelen, fantasieloos, onbeteekenend, dikwijls vlak van druk en onaangenaam van teekening en kleur, voortbrengselen van een geesteloozen tijd, waarin men niet meer eenvoudig genoeg was om met kleine middelen goede dingen te kunnen maken en te arm van geest om de zich meer en meer ontwikkelende techniek tot rijkdom en smaak te dwingen.

Deze tijd heeft geleid tot de mechanische afschuwelijkheden van gelithografeerde kammarmers en stijfelpapieren, die natuurlijk al de charme hunner voorbeelden missen en doorgaans zelfs in de kleurstellingen de grootste wansmaak vertoonen.

Van de oudere technieken zijn de houtdrukken ongetwijfeld het belangrijkste en bij de verzamelaars vermoedelijk ook het meest geliefd. Doorgaans vertoonen zij slechts uiterst eenvoudige motiefjes, in voortdurende herhaling over het blad verspreid. Maar er zijn er ook met groote en ingewikkelde vormen, er zijn er die aan Perzische motieven ontleend moeten zijn, die nabootsingen van of overeenkomst met Indische batik- en ikatpatronen te zien geven, maar ook die allerlei bloemen, gestyleerd of naturalistisch, vertoonen, motieven die uit den tijd der Renaissance schijnen overgebracht te zijn of op wie barok en empire hun stempel hebben gedrukt en zoo verder van allerlei gegevens uit elken tijd en kunstperiode. Maar te dateeren zijn de meeste, zooals gezegd, niet.

Hollandsche papieren zijn steeds geheel met het versieringsmotief gevuld, behoudens wellicht een smalle marge. Duitsche, Italiaansche en Fransche daarentegen vertoonen somtijds een lijnomvatting of een min of meer breede bordure. Goud- en zilverpapieren schijnen vooral uit Duitschland en Italië gekomen te zijn. De patronen werden veelal internationaal gebruikt. Papieren uit de meest verschillende landen vertoonen dezelfde motieven, doch vaak met geringe afwijkingen, het lijkt inderdaad of de meest rigoureuze ideeën-diefstal bij de bewerking der sitspapieren gewoonte was.

Van het buitenland zijn de namen van vele fabrieken waarin goud- of zilverpapieren en ook andere soorten werden gemaakt, tot ons gekomen. Hier volgt een klein lijstje van namen dat ten zeerste uitgebreid zou kunnen worden.

In België zijn het Jean Baptiste Ghijs en Moran Robinet, beiden uit Doornik, in Duitschland staan in Augsburg Remondine de Joseph, Johann Michael Munck en Johann Karl Munck wellicht bovenaan, uit Neurenberg komen papieren met

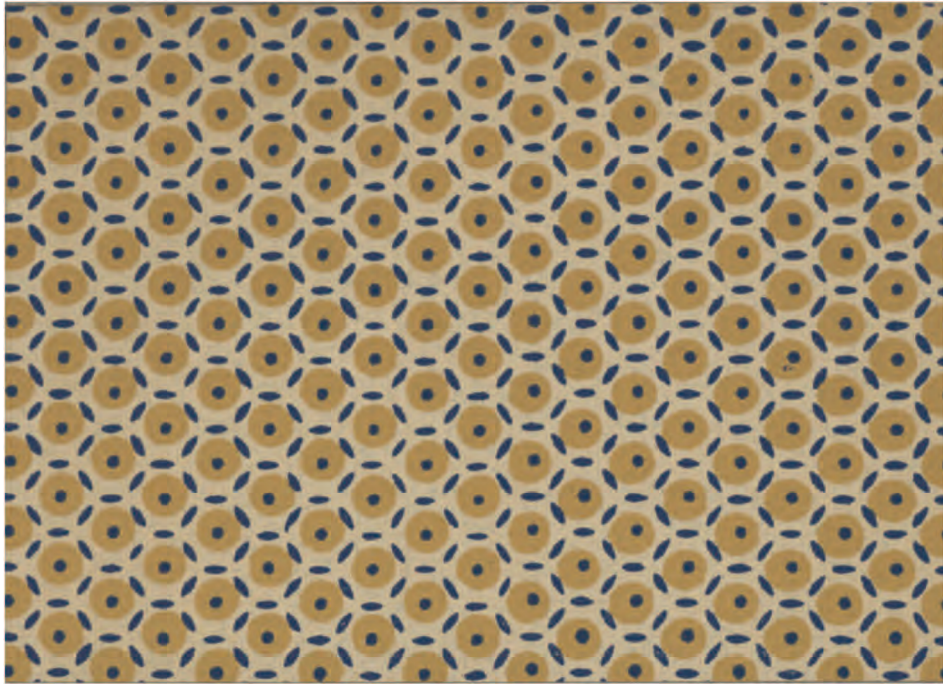
Reproductie naar Fransch Chits, 18e eeuw

Reproductie naar Antiek Chits, 18e eeuw

Reproductie naar Antiek Fransch Chits, 19e eeuw

Reproductie naar Antiek Chits, 19e eeuw

Reproductie naar Augsburgsch goudpapier, 18e eeuw

Reproductie naar Antiek Italiaansch goudpapier

de namen van Andreas Raymund, G. N. Renner e.a., Frankrijk heeft de papieren van Perdoux in Orleans en andere drukkers uit diezelfde plaats, van Italië dat vele fabrieken heeft geteld noem ik slechts Remondini in Bassano, Carlo Bertinazzi in Bologna, Antonio Benucci in Florence, Antonio Pietro Marzari in Roveredo, Topai Fábrica in Rome en Laferte in Parma.

Onder deze namen is het opvallend dat in Augsburg een Remondine heeft gewerkt, een Andreas Raymund in Neurenberg en een Romondini in Bassano. Het is haast aan te nemen dat deze drie samen een groot concern vormden met als hoofdkantoor de groote fabriek in Bassano, die met ongeveer 1000 man werkte.

Over de latere papieren valt niet veel meer te vertellen dan hiervoor reeds is geschied. Zoo nu en dan kan men bij de plaat- of steendrukpapieren een aardig patroontje vinden, maar dit behoort dan tot de uitzonderingen die het peil van het geheel niet kunnen verheffen.

Sitspapieren worden ook thans nog gemaakt. Duitschland bezit voor zoover mij bekend een groote fabriek en waarschijnlijk meerdere, Italië levert, ik meen van uit Venetië, nog steeds gesteendrukte papieren waarbij oudere patroon-imitaties voorkomen, in Nederland heeft Georg Rueter getracht de sitsindustrie nieuw leven in te blazen. Van een productie van andere landen is mij niets bekend. Turksche marmers worden nog steeds in grootere en kleinere boekbinderijen vervaardigd, de eigenlijke houtdrukpapieren zijn geheel verdwenen, stijfelmarmers ontstaan nog steeds als amateurswerk of als kunstnijverheidsproduct, goud- en zilverpapieren ziet men nagenoeg alleen nog als bonbonverpakkingen en dergelijke, plaatdrukpapieren zijn, voor zoover ik weet geheel uitgestorven en in de lithografische papieren is de poging tot herleving die een twintigtal jaren geleden werd beproefd, vermoedelijk vrijwel mislukt.

Zoo blijft er van de sitspapierindustrie in onze dagen slechts een geringe rest over. Nu en dan ziet men nog schutbladen van, meestal nageemaakt Turksch marmer, maar voor de omslagen van boeken kan men gerust zeggen dat de sitsen hebben afgedaan, ook al worden zij nog wel gebruikt voor de uitgaven van de Inselderslag in Duitschland en voor kleinere boekjes in Engeland en Nederland die een apart aspect moeten hebben.

Hoewel wij bij de sitspapieren niet naar kunstuitingen moeten zoeken en wij ons tevreden hebben te stellen met de rustig-stille charme die van deze eens zoo veel gebruikte papieren uitgaat, is het toch onmogelijk deze nederige producten eener eertijds bloeiende industrie zonder meer voorbij te gaan. Ook zij zijn een overblijfsel van ons verleden, zij spreken van de lust naar versiering en levensverrijking die bij de armen en eenvoudigen bestond, zij weerspiegelen, zij het dan ook vaag, de tijden en hun wisseling en worden thans nog door velen gewaardeerd en met liefde verzameld.

Dat ons museum een rijke, alle groepen omvattende collectie van duizenden patronen is machtig geworden, is een verheugend feit. Deze bescheiden voortbrengselen der grafische of daaraan nauw verbonden technieken konden daar moeilijk worden gemist.

EEN BIJDRAGE TOT DE GENEALOGIE VAN DEN DETECTIVEROMAN

DOOR J. D. C. VAN DOKKUM

De bibliophilie is een liefhebberij met velerlei aspecten en wie een goede verzameling wil aanleggen, zal er allicht toe komen zich te specialiseeren en een enkele boekensoort te kiezen om eenige volledigheid te bereiken.

Elk genre van literatuur kan daartoe uitlokken en zoo stel ik me dan voor, dat ook de literatuursoort, die ten huidigen dage de goedkoope boekenmarkt beheerscht, het detective verhaal, het bibliophiele stokpaardje van een collectioneur zal kunnen worden, want ook op dit avontuurlijke terrein zijn curiosa te ontdekken, zoo goed als op dat der Utopiana, Robinsoniaden en Schelmenromans.

Dit laatstgenoemde genre, dat o.a. in Schiller's „Räuber" en Franz Grillparzer's „Ahnfrau" ten tooneele verscheen, vindt zijn allervoornaamste prototypen in den „Rinaldo Rinaldini" van Goethe's zwager Christian August Vulpius (1762—1827), „Aballino der grosse Bandit" van Johann Heinrich Zschocke (1771—1848) en „Jack Sheppard" van William Harrison Ainsworth (1805—1882).

Deze illustere voorbeelden hebben natuurlijk talrijke navolgers gevonden. Vele daarvan vindt men vermeld in Karl Müller's „Ritter- und Räuberromane", Halle 1894.

Als een geniale parodie op dit hyperromantische genre is te beschouwen Karl Immermann's „Münchhausen, eine Geschichte in Arabesken" (1838).

Slechts zijdelings nochtans is de Schelmenroman verwant aan het moderne detective verhaal, want al is ook daar een misdadiger met allerlei geheimzinnigheid omgeven een der hoofdpersonen, hij wordt toch steeds voorgesteld als een held vol deugden en menigmaal als een beschermer der onschuld en een strijder voor hooge idealen, terwijl in het detective verhaal de misdaad het hoofdthema vormt, waarvan de ontraadseling tot een geheel onverwachte uitkomst voert, waarbij niet zelden een der personen, die een nobele rol schijnt te spelen, een doortrapte booswicht blijkt te zijn. Het motief, dat de beide genres van misdadigersromans verbindt, is voornamelijk de sluier van geheimzinnigheid die alles omhult. Beide behooren dus tot de literatuursoort, die de Engelschen „mysterytales" plegen te noemen en die ook de talrijke spookgeschiedenissen omvat en historische geheimzinnigheden als de man met het ijzeren masker en Caspar Hauser.

Misdaad en geheimzinnigheid zijn dus de schakels, die schelmenroman, mysterytale en detectivestory tot één groote familie verbinden, welker leden zich onder den invloed van de veranderde tijdsomstandigheden op afwijkende wijze hebben vervormd en ontplooid.

Sir Arthus Conan Doyle (1859—1930) was de man, die voor onzen tijd de meestergreep deed en het succes-fou van het detective verhaal in gang bracht. Hij was echter geenszins de schepper van het genre en heeft zich daarop ook niet verhoovaardigd.

Zijn Sherlock Holmes-figuur debuteerde in 1887, in zijn roman „A study in

Scarlet", als aankomend student in het detectivisme. Hij is daar echter reeds verzekerd van zijn toekomstig succes, want hij spreekt er zijn minachting uit over andere romanhelden van zijn eigen soort, waarmede een vriend hem wil vergelijken. Een dier beiden is „Dupin", de scherpzinnige analyst-psycholoog, die een rol speelt in twee novellen van den Amerikaanschen dichter-novellist

Edgar Allan Poe (1809—1849), namelijk „The Murders in the Rue Morgue" en „The Purloined Letter."

Poe's aandeel in de voorbereiding van het detective-succes is echter grooter, want zonder twijfel kunnen ook nog als voorloopers van het genre genoemd worden diens „Mystery of Marie Roget", een analyse, die tot de ontdekking van een werkelijke misdaad heeft geleid, de lugubere geschiedenis van het levende lijk, „Thou art the man" en de episode van de ont-radseling van het geheime document van den beroemden zeeroover Captain Kidd, „The Goldbug", „mystery tales" weliswaar, maar die tot het detective verhaal van nabij in betrekking staan.

Het tweede voorbeeld, dat in de „Study in Scarlet" wordt genoemd en smalend afgewezen, is „Le coq", de hoofdpersoon in een roman van den Parijschen feuilletonniste Emil Gaboriau (1833—1873), den schrijver van „l'Affaire Lerouge", „Le Crime d'Orcival", „Le Dossier", „La Vie infernale" enz.

Gaboriau's Lecoq was misschien nog meer Sherlock Holmes' onmiddellijk model dan de wetenschappelijk puzzelende Dupin van Poe.

Maar ook in zijn eigen land vond Doyle een ouder precedent, ofschoon hij dit niet heeft genoemd, namelijk William Wilkie Collins (1824—1889), die in zijn roman „The Moonstone" (1868) een detective story schreef van onvervalscht allooï. Toch was ook hij, evenmin als Gaboriau, de eerste die deze literatuur-soort ter markt bracht.

Laatstgenoemde vond in zijn eigen stad Parijs een zeer beroemden voorlooper

E. TH. A. HOFFMANN

in Alexandre Dumas Père (1802—1870). In zijn „Vicomte de Bragelonne”, derde reeks van de Mousquetaire cyclus, schreef deze geniale verteller in ongeveer 1860 een scène, waarin de fameuse capitaine d’Artagnan, de „vierde der drie musketiers”, bij de ontwarring van een geheimzinnig tweegevecht een detective-onderzoek ten beste geeft, dat voor de meest geraffineerde expertise van Sherlock Holmes niet onderdoet.

Een even beroemden voorganger en een van nog veel grooter formaat vond ook Collins in zijn eigen land en zelfs in zijn omgeving, want Charles Dickens (1812—1870) heeft ons in zijn „Mystery of Edwin Drood” een fragment nagelaten (verhaal van een geheimzinnige misdaad), waarvan de ontraadseling heel wat detective-talenten heeft in beweging gebracht, die uit den opzet het vervolg en de ontkenning trachten te reconstrueeren. Een der meest bekende oplossingen van deze klassieke detective puzzle gaf Edwin Charles in zijn „Key to the Drood Mystery.” William Wilkie Collins behoorde tot de omgeving van Dickens; hij werkte mede aan diens tijdschrift „Household Words”, en het is dus zeer waarschijnlijk, dat hij van Dickens’ mystery-fragment den invloed heeft ondèrgaan.

In hoeverre er verband bestaat tusschen Poe’s geheimzinnige vertelsels en een anderen Amerikaanschen voorlooper van het detective genre, „Memoirs of the celebrated criminal detective Vidocq”, valt moeilijker uit te maken, ofschoon ook dit opus reeds in het midden van de 19de eeuw het licht zag. Vrij zeker echter is het, dat Poe’s verhalen Emil Gaboriau’s fantasie hebben beïnvloed, want de detective stories van den Amerikaanschen schrijver verschenen in „Graham’s Magazine” van het jaar 1842; de plaats van handeling voor het meest bekende drietal is Parijs en na hun publicatie werden ze onmiddellijk in het Fransch vertaald en maakten in de Seïnestad opgang.

Vrij algemeen gelooft men, dat het werkelijke detectiveverhaal, om van de schelmenromans niet te spreken, geen antecedenten vindt vroeger dan in de negentiende eeuw. Niettemin heeft Ernst Theodor Amadeus Hoffmann (1776—1822) de geniale novellist en sprookjesverteller, ons in zijn meester-novelle „Das Fräulein von Scuderi” een kriminalistisch tijdbeeld voorgelegd uit het laatste gedeelte der regeering van Lodewijk XIV, waarin een uiterst geheimzinnige misdaad op zeer scherpzinnige wijze wordt ontsluit. Ten nauwste verwant aan de detective stories is dit meesterstukje van vertelkunst van den beroemden schrijver der „Serapionsbrüder” en van ontelbare fantastische griezilverhalen. Dat zijn Amerikaansche geestverwant Poe zijn werk gekend heeft is, bij diens talenkennis meer dan waarschijnlijk en we mogen dus de beroemde novelle van Hoffmann beschouwen als de misschien oudste werkelijke voorlooper van het literatuur-genre waarmee Conan Doyle de wereld veroverde.

Ik verbeeld me intusschen niet, dat ik met deze opsomming den stamboom van Sherlock Holmes c. a. tot den wortel heb gevolgd. Mogelijk zijn er oudere schakels te vinden, ofschoon ik het niet eens ben met zekeren Engelschen schrijver, die beweert, dat Sophocles’ „Koning Oedipus” een detectivegeschiedenis zou zijn, wanneer we niet van tevoren den sleutel van het geheim wisten.

Voor bibliophiele detectives met geniaal speurtalent zal intusschen wat ik hier mededeelde, wellicht een grondslag kunnen vormen voor verder onderzoek.

GEGEVENS BETREFFENDE UTRECHTSCH E STATEN-,
STADS- EN AKADEMIEDRUKKERS

MEDEGEDEELD DOOR G. A. EVERS

II. STADSDRUKKERS

(Voortzetting van bladz. 16)

Muntendam is door zijn partijgenooten, zooals vooral toen gebruikelijk was, ten koste van een ander, voor zijn ballingschap met het stadsdrukkerschap beloond, doch heeft zich sedert dien voornamelijk bij de bok en de pers gehouden en geen politieke rol meer gespeeld. Alleen als wijkmeester heeft hij een bestuursfunctie vervuld in de 10 Juli 1795 door den stedelijken raad ingestelde commissie, om „onderzoek te doen, na de politieke en finantieele misdaden der leeden van 't voorig staats- en stedelijk bestuur, als meeden wegens 't gedrag der ambtenaaren." Of hij als zoodanig wraak heeft helpen nemen tegen degenen, die hem in 1793 zijn Franschgezindheid lieten boeten, is niet bekend, wel is gebleken, dat hij allengs van politieke opvatting veranderd moet zijn en de terugkeer van Oranje als een uitkomst voor stad en land heeft verbeid.

Naar de verzorging zijner persvoortbrengselen te oordeelen, is Muntendam meer vooruitstrevend in de politiek dan in de typografie geweest. Van de door hem gedrukte „pasquillen", welke tot zijn veroordeeling hebben geleid, zijn geen exemplaren teruggevonden, wel is een kort te voren door hem verspreid pamflet „aan het volk van Utrecht" bewaard gebleven.

De stadsdrukker, die zich overigens niet op uitgeversterrein heeft bewogen, stierf 55 jaren oud in 1815, waarna de zaak door zijn 59-jarige weduwe, met behulp van haar 28-jarigen zoon Pieter Antony, voorloopig in hetzelfde pand, werd voortgezet.

Den 30 November 1760 is gedoopt onze zoon, Joh. Muntendam en Antoinetta U(yt) D(en) Bongaards echtelieden, en is genaamd Pieter.

Doopregister der gereformeerde gemeente te Schalkwijk.

Pieter Muntendam en Anthonia Vroom.

Te Utrecht aangeteekend en blijkens marginale aantekening „acte gegeve, voldaan voor het buyten trouwe", 20 Januari 1783.

... Veele patriotten beloofden zig met de komst van de Franschen alle voordeelen; maar de meer doorziende beschouwden daarin Hollands volkomene ondergang. Verscheyde pasquillen en naamlose geschriften, die de een na de ander het licht zagen, gaven daar van de duideljkste blijken.

In de nacht van 1 Jan. 1793 wierd een pasquil gestroot, ten titel voerende *Korte schets der stadhouderlijke regeering, dienende ten betoog van de noodzakelijkheid eener nieuwe constitutie voor de Bataafsche republiek.* Een tweede was een

Zamenspraak tusschen 4 soldaten : 2 Hollandsche en 2 Zwitsersche gardes. Men ging al verder, en verspreide openlijk een dagblad, onder de titel van *De schim tot nut van die het begrijpt*, maar bij het uitkomen van het 6de nummer wierd het verboden, wijl de grootste onheilen daar uit te wachten waren. . . .

. . . . tot dat eindelijk op den 1 Febr. de noodlottige dag geboren wierd, op welke de Franschen de oorlog verklaarden, niet aan H. Hoog. Mog. maar aan den stadhouder pr. Willem de vijfde; geevende zij in hun manifest te kennen, geen vijandschap tegen het Bataafsche volk te voeden, maar daarentegen hen van het juk der stadhouderlijke regering te zullen bevrijden. O! schoonschijnend voorwendsel, dat integendeel veeler hande onheylen aan Holland teweegbracht! Deeze tijding baarde veele buitengewone werkzaamheden bij de hooge besturen in 's Hage, waaruit bij de provintiale en stedelijke bestuuren ook buitengewone vergaderingen voortkwamen. In onze stad Utrecht vergaderde den 9 Febr. de vroedschap buitengewoon. . . . 't welk veel gesprekken en gissingen veroorzaakte, maar niets kwam er uit voort. 's Nachts daaraanvolgende wierd er weder een pasquil gestrooit, tot aanhitsing van het volk, om aan het heylbrengend Fransche leger in hunne komst de behulpzaame hand te bieden. Dit deed het gerecht den 10 Febr. extraordinair vergaderen; en onmiddellijk na de vergadering wierd de boekdrukker Muntendam, als drukker van verscheyde pasquillen verdacht, in hechtenis genomen, en het pasquilleren was geeindigt. De heer Muntendam wierd 1 July voor eeuwig gebannen uit de stad en derzelve jurisdictie, en daarenboven verwesen tot een boete van 1000 gulden en de kosten en misen van justitie, belopende bijna 700 gulden.

Dagverhaal der voornaamste gebeurtenissen binnen Utrecht
(1793—1816), door Hendrik Keetell.

Den 11 Februari 1793. Pieter Muntendam.

4 July 1793 gecondamneert in een boete van f 1000.—.—, de exemplaren verbeurd verklaard; gebannen voor sijn leven uit de stad en vrijheyd en de Vaart, als mede in de kosten en misen van justitie.

Lijst van personen, die gedurende het onderzoek hunner zaak in hechtenis zijn op Hasenberch. Met aanteekening van de hün bij vonnis opgelegde straf.

Pieter Muntendam, boekdrukker, gebore te Utrecht, gehuwd aan Antonia Vroom, in den ouderdom van ruim 55 jaren, ten zijnen huize, staande op de Oudegragt bij de Jacobiebrug, wijk A n°. 110.

Overlijdensacte, 24 Juni 1815.

1815 Weduwe PIETER MUNTENDAM, geb. ANTHONIA VROOM

Op de requeste van Anthonia Vroom, weduwe wijlen Pieter Muntendam, in leven stads drukker alhier, houdende verzoek om dit benefice, met de leverancie van kantoor behoeftens daar aan verknocht, te mogen behouden, is gesdponeert, als hier volgende geinsereerd:

Burgemeesteren der stad Utrecht gezien hebbende de requeste van Anthonia

Vroom, weduwe wijlen Pieter Muntendam, in leven stadsdrukker alhier, accorderen de behouding van dit benefice aan de suppliant, nogtans onder voorwaarde dat omtrent de leverancie van de kantoor behoefkens, als tot nu in gebruik geweest zijnde, zal kunnen worden voort gegaan, terwijl aan de secretaris is opgedragen en overgelaten, hierin met de meest mogelijke bezuiniging te handelen.

Notulen van het college van B. en W., 3 Juli 1815.

... aan de weduwe van den heer P. Muntendam, voor gedane leverantien en verdiende drukklonen ten behoeve der stedelijke bureaux in de maand Juny 1815: eene somma van negen en zeventig guldens

f 79.—.—

Thesauriersrekening, 8 Juli 1815.

Overeenkomstige betalingen, eerst maandelijks en later halfjaarlijks, hebben gedurende 40 jaar plaats gevonden, de laatste maal in 1855:

... aan de weduwe P. Muntendam en Zoon, wegens geleverde drukwerken ten behoeve der stedelijke administratie, in het 2de halfjaar van 1855, de som van vijfhonderd vier en zeventig gulden veertien cent, volgens 2 aangehechte rekeningen

f 574.14

De eerste aangehechte rekening (Juli-Sept.) is van de wed. P. Muntendam en Zoon f 351.75, de tweede (Oct.-Dec.) van L. E. Bosch en Zoon f 222.39.

Ontvangersrekening, 17 Juni 1856.

Na het overlijden van Pieter Muntendam in 1815 werd de drukkerij naar de Romerburgerstraat A 542 (thans Hamburgerstraat 17) verplaatst, waar de zaak door zijn weduwe met medewerking van, na haar dood in 1830 door haar eenigen zoon Pieter Anthony werd gedreven, ook nadat hij in 1821 gemeentesecretaris, in 1823 schout en in 1825 burgemeester, secretaris en ontvanger van De Bilt was geworden. Hij bleef in de Hamburgerstraat boven de drukkerij wonen, doch kort na zijn eervol ontslag als burgemeester op 15 Februari 1844 verhuisde hij naar de Heerenstraat.

De weduwe en haar zoon hebben zich, behalve door de exploitatie van min of meer officieele publicaties, zoo goed als niet op uitgeversterrein bewogen en zich tot de levering van bestelde drukwerken bepaald.

In 1855, nadat de eigenaar gestorven was, schijnt de nog in de Hamburgerstraat gevestigde zaak met de toen reeds lang bestaande drukkerij van L. E. Bosch en Zoon samengesmolten te zijn. Reeds van 1848 af had het stedelijk bestuur drukwerken bij anderen laten uitvoeren en het is in 1855 of later niet tot de aanstelling van een nieuwen stadsdrukker, die daardoor weer het recht tot levering van alle voor het gemeentebestuur benodigde drukwerken zou erlangen, overgegaan.

18 Juni 1756. Antonia, dochter van Dirk Vroom en Johanna de Bié.

Doopregister der gereformeerde gemeente te Amersfoort.

Anthonia Vroom, boekdrukker, geboren te Amersfoort, wonende alhier in de

Romerburgerstraat wijk A no. 542, weduwe van Pieter Muntendam, overleden den zosten dezer maand in den ouderdom van 73 jaren en 6 maanden.
Overlijdensacte, 21 Januari 1830.

Pieter Anthoni, zoon van Pieter Muntendam en Anthonia Vroom, echtelieden en lidmaten.
In de Jacobiekerk gedoopt, 17 Augustus 1786.

. . . . op den 28sten Februari in den ouderdom van 68 jaren is overleden Pieter Antonie Muntendam, zonder beroep, geboren te Utrecht, wonende alhier in de Heerenstraat A 1206, weduwenaar van Anna Sophia Geertruida Hoorn, zoon van wijlen Pieter Muntendam en wijlen Anthonia Vroom.
Overlijdensacte, 1 Maart 1855.

III. AKADEMIEDRUKKERS

Is mede geresolveert datmen de kosten vant drucken der theses die in collegijs publicis inde illustre schole bedisputeert worden, van stadtswegen te gemoet comen ende subsideren sal met drye guldens voor yder disputatie, ende dat men ter naester bijeencomste met d'heeren professoren sal overleggen wat de druckers vant drucken der selver de defendenten sullen mogen afnemen.
Resolutie der Vroedschap, 7 December 1635.

1634 ABRAHAM VAN HERWYCK en HERMANNUS RIBBIUS. Zie ook jr. III (1933), bl. 10-16.

Abram van Herwyck noch betaelt dsomme van vierhondert sessendevyftich guldens vijff stuvers voor alsulcke theses, item series lectionum ende orationes inauguales als hij door ordre vande regierders gedrukt mitsgaders geleverd heeft, soo gebonden als ongebonden, blijkende uts. dus *iiij c lvj gl. v st.*
Kameraarsrekening 1633/1634, blad ongenummerd.

Ter aanvulling van de vroegere mededeelingen kan nog vermeld worden, dat de „lijsten van de dekens der gilden” over 1620—1624 en 1626 Abraham Herwech, over 1638—1640, 1649—1652, 1654, 1655, 1659 en 1660 Hermannus Ribbius als één der twee dekens van de „boeckbynders” noemen. Over 1630 staat Jacob van Herwyck geschreven, vermoedelijk een schrijffout, omdat geen Jacob van H. onder de Utrechtsche vakgenooten bekend is.

1636 AEGIDIUS en PETRUS ROMAN.

Gelesen sijnde de requeste van Gilles ende Peter Roman, te kennen gevende dat sij van Abraham van Herwyck ende Hermanno Ribbio gecoft hadden haer druckerije, ende versoekende mede geëmployeert te worden, omme stadsordonnantien ende billetten als oock de theses vande illustre schole te drucken gelijk de voorn. Herwyck ende Ribbius tot noch toe gedaen hebben; Is voorgeslagen datmen heml. in aensien van hare bequaemhey, ervarentheyt ende

DISPUTATIONUM PHILOSOPHI-
CARUM PRACTICARUM
SECUNDA,
De Agathologiâ feu fummo
hominis Bono.

Quam in inclytâ Academiâ Vltrajectinâ

Deo Opt. Max. Auxiliante

Publicè ventilandam

PROPONIT

Clarissimus Doctissimusque vir,

D. ARNOLDUS à GOOR, Liberal. art. Mag.

Respondente

BERNHARDO ab EYLL, Borkeloënsi-Gelro.

Ad diem xxiv. Febr. horis, locoq; solitis.

ULTRAJECTI,

Ex Officina ÆGIDII & PETRI ROMAN,
Academia Typograph. 1636.

Titelbladzijde van de eerste door de gebroeders Roman gedrukte disputatie; de hieraan voorafgaande, in 1635 gedrukte, draagt alleen den naam van Aegidius op den titel.

prestatie vande theses beter coop te leveren als de voorn. Herwyck ende Ribbius tot noch toe gedaen hebben, haer versoek bij provisie voor den tijdt van ses iaren soude mogen toestaen ondere seeckere conditien bij d'heeren burgermeesteren ende gecommiteerden mit advys vande professoren te beramen ende alhier te arresteren. *Resolutie der Vroedschap, 4 Januari 1636.*

De vroetschap in advys houdende het stellen van een stadtsdrucker ende aen haer behoudende de vrijicheyt om tottet drucken van stadts publicatien, billetten ende andere duytsche saecken te employeren, sodanen drucker alst haer goetduncken sal, heeft aengenomen bij provisie voor den tijt van ses jaren tot druckers vande illustre schole alhier Gillis ende Peter Roman, hemluyden octroyerende omme binnen de selve tijdt alleen te drucken deser stadts Latijnsche billetten, theses ofte disputatien der studenten ende andere saecken de voorss. illustre schole aengaende, midts dat syluyden haer behoorlijck voorsien van alle nodige, sonderling oock Griexse ende Hebreusche letteren, ende dat syluyden de twee hondert bladeren der theses 't sij in quarto ofte octavo opt beste potpapier sullen drucken ende leveren de Augustijn, Mediaen ofte andere grooter letter om vijff gulden ende de descendiaen om ses guldens.

Alsvoren, 7 Januari 1636.

Opt te kennen geven van Gillis ende Peter Roman, druckers vande academie, als dat contrarie t'octroy hemluyden op den 7e January verleden vergonst, eenige hem onderstonden theses te drucken; Is geinterdiceert allen boeckdruckers enige theses de academie raeckende te drucken, op poene van thien guldens ende de exemplaren te verbeuren. *Alsvoren, 1 Juli 1636.*

Egidius ende Petrus Roman, druckers vande academie, betaelt d'somme van tweehondert ende 't seventich guldens voor alsulcke theses mitsgaders series lectionum, ordonnantien etc. als sij ten behouve vande stadtdrukkerij hebben als mede voor leverantie van predicatien gedaen vande academie-ordonnantien tot voorcomminghe der peste, orationes inaugurareles etc. ende dit tsedert den thienden May 1636 totten 13en Novembris daeraenvolgende, dus ij c lxx gl. *Kameraarsrekening 1635/1636, blad ongenummerd.*

De halfjaarlijksche betalingen staan verder gedurende ruim zes jaar ten name van Aegidius alleen verantwoord, de laatste maal als volgt:

Aegidius Roman, drucker vande academie, betaelt dsomme van tweehondert drieendertich guldens thien stuvers voor het drucken ende leveren van orationes, theses voor de studenten, series lectionum, scripta invitatoria etc. ten dienste vande academie tsedert den 8sten Febr. 1643 totten 13en May daeraenvolgende bij belieftenisse, specificatie met quictantie, dus ijc lxxxij gl. x st. *Alsvoren 1642/1643, blad 53b—54a.*

De gebroeders Roman, uit een Haarlemsch drukkersgeslacht afkomstig, schijnen zich achtereenvolgens te Utrecht gevestigd te hebben en na korter of

of langer verblijf weer naar elders vertrokken te zijn. Blijkens het titelblad eener voor de illustre school, de in 1634 gestichte voorgangster der in 1636 opgerichte hoogeschool, gedrukte disputatie, was Aegidius reeds in 1635 als drukker te Utrecht werkzaam. In 1636 en 1637 werkten Aegidius en Petrus samen, doch sedert het late najaar van 1637 wordt weer alleen Aegidius op de titelbladen der hoogeschoolpublicaties genoemd. Uit de betalingen van den stadskameraar blijkt ook, dat de samenwerking der broeders slechts kort geduurd heeft. Hun namen komen niet in de Utrechtsche begrafenisregisters voor, zoodat aangenomen mag worden, dat Petrus reeds in 't najaar van 1637, Aegidius omstreeks het midden van 1643 naar elders vertrokken is. Behalve academische oraties en disputaties zijn geen Utrechtsche persvoortbrengselen der Romans bekend. Het uiterlijk der vroeger door Van Herwyck en Ribbius geleverde drukwerken, wordt niet door de uitvoering van die der Romans overtroffen. Hun drukkerij is in de Korte Nieuwstraat gevestigd geweest.

Egidius Rooman, jong gesel van Haerlem, woonende bij St. Jansdam (en) Willemina Stevens van Rhenen, jonge dochter, woonende aen St. Jansbrugge.
Aangeteekend 3 April, in de Jacobiekerk getrouwd 20 April 1636.

Petrus Roman ende Agidius Roman, woonende in de Corte Nieustraat.
Als lidmaten der Ned. Herv. kerk ingeschreven, 22 December 1636.

Petrus Rooman, jong gesel van Haerlem, woonende inde Corte Nieuwstraat (en) Hester van Houtegem, jonge dochter van Schoonhoven, woonende aldaer. Proclamatie tot Schoonhoven, acte gegeven daer te trouwen.
Ingeschreven te Utrecht, 2 Juli 1637.

Gillis ende Peter Roman gebroeders
Als nieuwe burgers ingeschreven, 28 Februari 1640.

1643 VRIJHEID VAN DRUKKEN VOOR DE AKADEMIE.

Alsoo den sesiarigen tijdt vant octroy den 7en January 1636 verleent aen Gillis Roman, drucker vande academie alhier, is geexpireert, soo verstaet de vroetschap dat voortaan vrij sal staen latijnse billetten, theses ofte disputatien der studenten ende andere saecken de voorss. academie aengaende te doen drucken een yder daer hij wil.
Resolutie der Vroedschap, 4 April 1643.

Is bij provisie verstaen dat voort drucken van yder der disputatien die *Collegialiter publice* gedaen worden inde academie alhier *sub praesidio* vanden professor de Roy ende vanden professor Berckringer voortaan bij de stadt betaelt sal worden vijff guldens gelijk voor desen toegestaen is, ten reguarde vande disputatien onder D. Senguerdio.
Resolutie der Vroedschap, 17 Mei 1641.

De vroetschap interdiceert ende verbiedt allen boeckdruckers wonende binnen

dese stadt ende de vrijheyte van dien te drucken eenige boeckgens ofte geschriften tegens theses ofte corollaria bij d'heeren professoren ofte studenten op de academie alhier om te disputeren voorgestelt; Gelijk oock verboden wordt allen boeckvercopers alhier eenige sodane boeckgens ofte geschrifte(n) hier ofte elders gedrukt te veylen ofte vercopen, alles op de verbeurte van hondert guldens ende d'exemplaren, boven arbitrale correctie; Blijvende voorgaende placcaten tegens het inbrengen, drucken, vercopen ofte stroyen van alrehande argerlicke ende seditieuse boeckgens etc. in vigeur, waer nae een yder hem vorders sal hebben te reguleren, op pene als inde selve.

Alsvoren, 12 Augustus 1642.

Opt rapport ende advys vande heeren gecommiteerden totte academische zaken, is goetgevonden ende geresolveert dat den drucker vande theses die bedisputeert sullen worden, bij d'handt der studenten aende welcke hij die uitgedeeft heeft magnifico rectori sal moeten vertoonen hoe veel hij vande selve theses heeft gedistribueert, ende die onder hem overgebleven sijn den gemelten heere rector daechs voor de disputatie onder recepisse overleveren.

Alsvoren, 13 Januari 1645.

Op de specificatien vande druckers Noordijck ende Strick alhier geexhibeert is verstaen datmen niet meer passeren sal als vijff gulden voor elcke disputatie bij heml. gedrukt ende dat sijl. 't vordere sullen hebben te eysschen vande studenten die de theses gedefendeert hebben volgens resolutie in actis et decretis academicis geregistreert ulto. January 1644.

Ende is verstaen dat de professoren hun nae de selve resolutie preciselick sullen hebben te reguleren.

Alsvoren, 22 Juli 1654.

Op 't rapport vande heeren burgermeesteren ende verdere gecommiteerde die hier over met de professoren vande academie alhier meermaels geconfereert hadden, is goetgevonden dat de professoren volgens haer voorslach elcx niet meer als thien mael int jaer tot stadts costen disputeren sullen ende dat elcke disputatie niet excederen sall een quaterne.

Item dat den drucker ofte distributor thesium die gedisputeert sullen worden onder recepisse sal verclaren hoe veel theses onder hem sijn gelaten om te distribueren, ende gehouden sal wesen getrouwelick te distribueren, sonder eenige achter te houden ofte te vercopen ofte daer voor iets te genieten, op de verbeurte van twaelff guldens soo namaels bevonden wordt contrarie gedaen te hebben, boven arbitrale correctie.

Alsvoren, 22 September 1645.

Nae deliberatie ende omvraege is verstaen, datmen door de druckers ofte anders bekend sal maken, dat de dedicatien van theses ende diergelijcke aende magistraet voortaan gestelt sullen moeten worden aldus: Nobillissimis, amplissimisq. D.D. Consulibus et Senatui Reip. Ultraiect.

Alsvoren, 9 Mei 1653.

Twee Perzische Bandplaten in lakschildering.

HET GRAFISCH MUSEUM

REDACTIELEDEN:

A. W. BARTEN, J. D. C. VANDOKKUM
KEES HARTMANS, MENNO HERTZBERGER
B. MODDERMAN EN S. H. DE ROOS

VIERDE JAARGANG
MEI 1934 · NUMMER 3

TWEE PERZISCHE (?) BAND-PLATTEN IN LAKSCHILDERING

DOOR S. H. DE ROOS

Meer dan twintig jaar geleden zag ik bij een goeden vriend eenige Perzische of Indisch-Perzische lakbanden, die mij troffen om de vastheid van teekening waarmede de weelderig bloemrijke voorstellingen in glanzend verzadigde kleuren er op geschilderd waren. Hij had ze voor een zeer bescheiden prijsje gekocht in een tweede-hands boekhandel. De bedrijvige eigenaar daarvan had zich, op een van die gezellig ouderwetsche veilingen bij Bom in de Warmoesstraat te Amsterdam, ontfermd over dezen z.g. „koop van fortuin”, waarin ook de veilinghouder blijkbaar niet veel zag.

Zoo'n onbekendheid met de beteekenis dezer „vreemde dingen” bestaat nu weliswaar niet meer, al valt hier ook nu nog slechts in enkele verzamelingen, o.a. 't voorbeeldige Haagsche Gemeentemuseum, Mohammedaansche kunst te genieten. De belangstelling en waardeering voor deze siervolle en minitieuze kunst is minder dan voor die uit China of Japan, ondanks dat reeds in Rembrandt's tijd Perzische miniaturen hier op de markt kwamen. De grootmeester copieerde ze op zijn vlotte en rake wijze, ze bekoorden hem en verschaften hem gegevens voor zijn Oostersche fantasieën.

De beide Perzische of liever Perzisch-Indische bandplatten elk groot 9×15 c.m. een geschenk van den heer J. D. C. van Dokkum aan het Grafisch Museum te Utrecht, zijn op de reproductie tot één band vereenigd, weergegeven. De volkomen gelijke afwerking en afmeting gaven daartoe aanleiding, temeer daar ook de binnenkanten identiek zijn. Aan denzelfden kant — links van de staande binnendecoratie — aan elk der platten is een strook blauw leer bevestigd, die voor ruggediend moet hebben, terwijl aan den anderen kant beide platten gewoon sluitend zijn afgewerkt. We mogen dus besluiten te doen te hebben met de vóórplatten, d.z. volgens onze opvatting achterplatten, van twee op gelijke wijze gebonden boekjes, die dus zeker nooit, zooals de reproductie ons wil suggereeren, een geheel hebben gevormd, al blijft nog de mogelijkheid, dat de beide ontbrekende achter-, resp. voor-platten evenzoo waren uitgevoerd.

Hoe het zij, deze aardige kleurrijke lakschilderingen zijn geen unica's, al zal de aandachtige beschouwer er genoeg verschillen in ontdekken, waardoor als steeds geen twee voortbrengselen van Oostersche kunstnijverheid volkomen

gelijk zijn. Een zelfde hoofdmotief, om welke reden 't zij traditie of ritueel voorschrift, dit gevolgd of aangehouden wordt, kan den uitvoerder geen beletsel zijn 't op eigen wijze, speling latend aan de gevoelige hand, te interpreteren. Hij weet, dus doende zijn werk te vrijwaren voor verstarring, tevens blijft het een vreugde niet slechts voor den beschouwer, maar ook voor den maker.

Gedurende de dynastie der Timuriden (1369—1499) moet de techniek der lakschildering naar Perzië zijn gekomen uit China, en mede aanleiding zijn geweest tot de ontwikkeling der terecht bewonderde miniatuurkunst. Moge voor de Perzische kunst het goede uit het Oosten zijn gekomen, daarentegen heeft het in de zeventiende eeuw gevolgdde voorbeeld uit het Westen minder gunstige invloed gehad en geleid tot een verlies aan eigen karaktervolle schoonheid en uitdrukkingswijze. Aan de later in het begin der negentiende eeuw ontstane lakbanden, hoe behoorlijk deze overigens nog mogen zijn, valt dit ook te contateeren.

Aanvankelijk was het de binder die met zijn eenvoudige geometrische stempelvormen het goed verdeelde vlak van de band-platten tot een voornaam en toch rijk geheel maakte, de lakschilder echter maakte er iets geheel anders van. Met verbluffende zekerheid penseelt hij, op gelijke wijze als bij de miniaturen, op de met p \hat{a} te bestreken borden de geraffineerd fijn geteekende jachtscènes of andere voorstellingen. Een grover genre dezer lakbanden zijn die met kleurrijke bloemschikkingen overdekt, veelal op een groene fond aangebracht, en afgezet met een in goud geornamenteerd randje. De decoratie dezer banden nadert vaak die van soortgelijke Indische lakwerken en is grover van uitdrukkingswijze en bewerking, zooals zulks ook met de Indisch-Perzische miniaturen het geval is. Het komt mij voor dat de beide afgebeelde platten van Indisch-Perzische afkomst zijn, al valt zulks door 't ontbreken van de teksten dien ze omsloten, maar ook om de gedurige wisselwerking van de voortbrengselen dezer buurlanden niet met zekerheid vast te stellen. Het donker purper-roode binnenplat met het vrij slordig in goud er op geschilderde traditioneele ornament brengt mij echter tot deze veronderstelling.

Het moge dan geen eerste klas werk zijn, toch bekoren deze pittig geschilderde bloemdecoraties, zooals wij die ook kunnen genieten op de zeldzamer wordende voorwerpen van eigen volkskunst. Het staat te bezien of de Perzische tegen den nivelleerenden invloed van de Westersche verheerlijking der techniek zal kunnen standhouden.

LOUIS RAEMAEKERS
25 JAAR JOURNALISTIEK TEEKENAAR
DOOR CHARLES NIJPELS

De dubbele verantwoordelijkheid van geteekende journalistiek of ook journalistieke teekeningen te maken, die een kwart eeuw de feiten van den dag volgen, is niet onopgemerkt voorbij gegaan. Zelfs niet in officieele kringen. En dit is te meer verheugend, omdat — buiten de gelijkgezinden, die meerendeels wel niet binnen de officieele kringen te vinden zullen zijn, waarvoor deze, en dan in den

letterlijken zin, veel te klein zijn — hiermede blijk gegeven werd, dat men ook dàar begrepen schijnt te hebben, welke onschatbare diensten Raemaekers bij voortduring in deze 25 jaren zijn vaderland inderdaad bewezen heeft. Want Raemaekers is een fel partij-man, pro of contra dit of dat al naar gelang zijn zeer scherp en onvoorwaardelijk oordeel of inzicht, maar hij is bovenal een goed, zelfs een uitnemend Nederlander. Dit wordt hier niet geschreven door een Limburger over een Limburger om het in den treure en niet altijd uit even zuivere motieven herhaalde liedje van Limburg's hou en trou nog eens aan te heffen, maar omdat wij grensbewoners met nauwere verwantschap aan uitheemsche zeden en gewoonten wel zeer critisch kunnen staan tegenover velerlei uit het „Noorden” en anders, wellicht sterker, reageeren op dingen, die ons weer nauwer aan het hart gaan, maar die dan toch gezond verstand genoeg bezitten om loyale leden in het bestaand staatsverband te willen blijven en een open oog te hebben voor de aangelegenheden van ons aller belang boven particuliere liefhebberijen of regionale stokpaarden.

Onder deze „ongeïnteresseerden”, is Raemaekers een gaaf, een begaafd vertegenwoordiger, die, terecht, niet enkel den roem van zijn persoon maar die van heel zijn land, van Nederland, de wereld rond droeg.

De Nederlander is laatdunkend tegenover menschen, die hun bedrijf niet precies uitoefenen binnen de geijkte en van ouds gekeurde grenzen. Iemand die „voor de krant” teekent, is dat nu wel heelemaal een kunstenaar? Inderdaad : zoo iemand kan niet alleen zeer wel een artiest zijn, maar zelfs een zeer groote en dus een zeer bijzondere. Veel eerder in zeer vele gevallen, dan de ontelbaren, die de gelederen vullen van onze veelvuldige schildersgenootschappen en er lang niet zeldzaam, om bijkomstige redenen, zoogenaamd vooraanstaande functies bekleeden.

In Duitschland iets later, maar in Engeland en Frankrijk zijn sedert lang opmerkelijke talenten (en soms méér dan dat!) geen ongewone verschijningen onder de teekenaars voor dagblad of periodiek. In ons eigen land, dat ten tijde van Daumier, Gavarni, Cham en de eerste *Punch*-teekenaars nog zoo goed als niets te bieden had, is de geteekende journalistiek (die ruimer veld bestrijkt dan enkel de politieke prent doet!) van betrekkelijk recenten datum. Wij herinneren hier slechts aan het groote sterke werk van Albert Hahn Sr., aan de prenten van *Kroniek* en *Groene Amsterdammer*, waarbij wij namen als Marius Bauer, Van Konijnenburg, Hart Nibbrig en den gedurende den Boerenoorlog zich zelf overtreffenden Braakensiek vinden, om met weemoed van de vergetelheid te gewagen waarin de zoo felle en grootsche prenten, die Jan Sluyters tijdens den jongsten wereldoorlog maakte. Piet van der Hem hervatte sinds dien zijn vlot en pakkend gebeelde prenten in de *Haagsche Post*. Wij vergeten twijfelloos eenige namen, maar één mag zelfs niet gemist worden in dit zeer toch summier bestek : Ko Donker.

Alle genoemden zijn tijdgenooten of maar weinig ouder dan Raemaekers, zoodat de 25-jarige eerbiedwekkende bedrijvigheid van den *Telegraaf*-medewerker vrijwel het geheele tijdperk omspannt van dezen opbloei in de Nederlandsche journalistiek. Het is onmiskenbaar, dat de geschreven journalistiek in dit zelfde tijdsverloop een tegenovergestelde neiging aan den dag legt. Bij het onnatuurlijk

snel uitgroeien van het volume bedrukt papier, dat ons dagelijks wordt toegeschoven, is het gehalte van den inhoud bedenkelijk gedaald en worden de zeldzame uitzonderingen op den treurigen regel blijkbaar te weinig gewaardeerd.

De gebonden vorm en de directe mededeeling van de teekening heeft tot zich getrokken, waartoe het geschreven woord te kort schoot. Deze directheid, scherp en raak, is in alle goede prenten van Raemaekers — en 't zijn er ontelbare! — zoo volkomen aanwezig, dat wat tot den oorlog in '14 voor binnenlandsch gebruik beperkt bleef door zijn onderwerpen, plotseling een wereldbetekenis kreeg toen deze wereld de keus gesteld werd, voor of tegen de bestending van een beschaving, die eerder ons eigen en te verkiezen goed is, dan welke andere dan ook.

Het is Raemaekers' opperste verdienste, dat hij de kracht bezat om volkomen zuiver aan zijn meening uiting te hebben kunnen geven. Zonder dit, de onvertroebelde gave een idee, telkens weer gevarieerd, beeld en gestalte te geven, zou zijn werk nimmer dien overweldigenden invloed alom gehad hebben. Dit bereikt geen middelmatig begaafd teekenstift-hanteerder en wat misschien méér nog zegt, geen ander dan een sterk en eerlijk bewogen mensch met ongewone gaven van hoofd en hart.

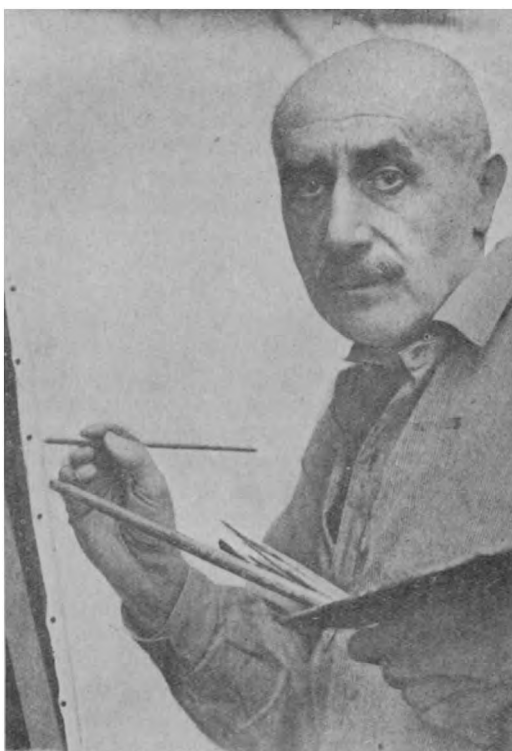
Ten onrechte heeft men Raemaekers wel eens een navolger van Steinlen genoemd. Voor wie iets meer dan oppervlakkig bekend is met het oeuvre van den nog steeds populairen Zwitsersch-Franschman, moet dit misverstand even verklaarbaar als weerlegbaar voorkomen.

Raemaekers' voorkeur voor den fijnzinnigen Willette, waarover ik hem bewonderend mocht hooren praten, valt dan ook veel eerder te begrijpen, hoewel een nauwelijks ingewijde het persoonlijk en technisch zoo verschillend accent in beider werk onmiddellijk zal opvallen. Raemaekers is aan ieder hoekje van al zijn teekeningen te herkennen als Raemaekers. En dit is onmiskenbaar een eigenschap, de beste lof inhoudend, die men een scheppend kunstenaar kan brengen.

Naast de zgn. „politieke” prenten is Raemaekers een vindingrijk en voortreffelijk reclame-teekenaar. Een kant van zijn talent, dat om begrijpelijke redenen al te vaak vergeten wordt en dat in Nederland, waar het geteekend reclame-werk over het algemeen nog bar slecht is, geenszins van belang ontbloot is. Zijn opdrachtgevers, wij kennen ze allen immers, oordeelden met goed inzicht en . . . plukken er de gewenschte vruchten van, die wij hen mede om het goede voorbeeld dat zij gaven niet steekhoudend kunnen misgunnen.

Het is opmerkelijk dat Nederland, waar zoovele en veelsoortige goede illustratoren te vinden zouden zijn, van de besten geen geïllustreerde teksten uit eigen of vreemde literatuur bezit. Wat zou er ook met Raemaekers al niet te versieren en te illustreren geweest zijn! Als de ongunst der tijden (zullen wij maar zeggen) mochten wijken, dat dan de achterstand spoedig ingehaald moge worden. Tout existe au monde pour aboutir à un livre. . . . een boek *over* Raemaekers komt er t.z.t. vast en zeker, maar wij moeten een boek of liever nog boeken, *met* Raemaekers zien te maken, die zijn rijk kunstenaarschap, ten volle ontplooid en getoond, binden aan geëigende teksten!

Wij wachten in spanning, maar zullen intusschen niet nalaten de eerstkomende *Telegraaf*-prent telkens weer nieuwsgierig tegemoet te zien.

ARMAND RASSENFOSSE
(IN MEMORIAM)
DOOR CHARLES NIJPELS

Welke honkvaste Nederlander kan zich een stadswoning voorstellen, gelegen aan een steil stijgende straat, bij den top van een heuvel? Zulk een huis bewoonde de onlangs overleden Luikenaar, Armand Rassenfosse, die ten onzent welhaast uitsluitend bekend is als etser van min of meer ontkleede en aantrekkelijke vrouwen. Wie het voorrecht hadden hem te kennen, weten dat Rassenfosse heel veel meer dan een etser geweest is, zooals zijn huis niet alleen maar een patriciërs-woning was.

Rassenfosse was allereerst een zeldzame verschijning: een aristocraat, van de zuiverste en eerbiedwekkendste soort, bovendien een artiest met de onmiskenbaarste distinctieven daarvan, die geen enkele uiterlijke aberatie van noode had, die zich trouwens onmogelijk verdragen had met zijn aangeboren distinctie, en hij was een érudit. Dit laatste is van een verrassende zeldzaamheid bij artiesten, de literatoren uitgezonderd, waarbij de „érudits” (een hollandsche vertaling

bestaat niet voor dit . . . begrip) toch nog een klasse afzonderlijk vormen. Onder de levende Nederlanders valt alleen mr. François Erens te noemen, die, luttel kilometers van Luik, zich weer in zijn geboortestreek heeft gevestigd.

Rassenfosse, de wereldvermaarde etscher, was daarnaast een zeer bekend boeken-illustrator, een zeer verfijnd modern schilder in de goede traditie van de fransche peinture. Cornelis Veth heeft hem, naar aanleiding van een tentoonstelling bij Kleykamp, nu alweer ettelijke jaren geleden, terecht een moderne Chardin genoemd. Enthousiast kon Rassenfosse gewagen van een groote tentoonstelling van dezen Franschen meester, die hij gedurende een van zijn reizen in Holland, in Amsterdam, gezien had.

Als leerling en intiem vriend van Félicien Rops — hij bezat eenige van diens zeer zeldzame schilderijen, naast een volledige collectie van het grafisch oeuvre met inbegrip van de nog veel te weinig gekende litho's — was het illustreeren van boeken hem een der liefste opdrachten. Rassenfosse, die Rops terecht een ware vereering toedroeg, is nimmer een epigoon van den Meester geweest, maar is ook in zijn etsen en litho's een zelfstandige persoonlijkheid gebleven. Dit pleit voor zijn kracht en de zuiverheid waarmede hij deze tot uiting gebracht heeft. Beiden waren rond de etspers listige alchimisten, die geen techniek onbepoofd lieten en overal naar nieuwe mogelijkheden speurden, soms met verrassend resultaat. Een gemeenzame vondst werd Ropsenfosse gedoopt en geniet tot heden onder de vakgenooten bekendheid en toepassing. Het is ondoenlijk om hier een eenigermate volledig overzicht te geven van alle boeken, die Rassenfosse van etsen of litho's in alle denkbare schakeeringen van uitvoering voorzien heeft. Hijzelf hechtte zeer aan een uitgave der Fleurs du Mal, gedrukt in opdracht van de Cent Bibliophiles, waarbij hij voor ieder vers een ets maakte en de deelen van de Diaboliques van Barbey d' Aurevilly, die hij voor La Connaissance illustreerde, eveneens met kleuretsen. Voor wie de lokale bijzonderheden bekend zijn moeten de met litho's versierde teksten van Glesener, zooals „Au Beau Plafond”, een onwaardebaar bezit zijn. De losse prenten, etsen en litho's, die van zijn hand verschenen, zijn schier ontelbaar en zullen menigeen van tentoonstellingen of uit gemakkelijk te verkrijgen uitgaven en periodieken wel bekend zijn.

Luik en het Walenland heeft een rijke eigen gravure- en etstraditie. De beroemde gravures uit de 18de eeuw, die al het speelsche van een krijttekening evenaren, zijn van een Luikenaar: Demarteau. Uit de 19de eeuw noemen wij Rops, De Wit en Maréchal en tot de jongste generatie behoort Jean Donnay (niet te verwarren met den voortreffelijken landschapschilder der Ardennen en boekillustrator Donnay, die ruim een generatie ouder is!) van wien wij reeds menige goede prent zagen en den schilder en lithograaf Mambour.

Rassenfosse blijft onder de Walen den meest volledigen bibliofiel, want niet alleen heeft hij immer teksten ter illustratie onder handen gehad, maar hij was een zeer fijnzinnig verzamelaar van boeken, die een scherp keurend en onderscheidend oog bezat voor al hetgeen een boek maakt, juist buiten de eventueele illustratieve toevoeging.

En hiermede betreden wij het wondere huis van dezen verzamelaar, die zich zoo volledig heeft kunnen uiten — in zooverre een artiest en een verzamelaar ooit aan dit „volledig” toekomen! — omdat hij gefortuneerd was. Dit is bij de

meeste menschen een bedenkelijke levensomstandigheid. Met verbijstering vraagt men zich af, waartoe fortuinen in den regel dienen en welke andere dan zeer tijdelijke en in den regel onzinnige doeleinden zij verwezenlijken. Het volkomen zinledige van luxe in welhaast iedere verschijning, die vervallen kan — en dit maar al te gemeenzaam doet — in het volkomen absurde, moet ieder onbevooroordeelde pijnlijk treffen, zooals de hoogst zeldzame uitzondering weldadig aandoet indien men de schaarsche uitzondering aantreft op dezen regel der algemeene geestelijke armoede bij stoffelijke overdaad.

Rassenfosse's huis was een woonhuis gebleven, zonder zweem van een verstart museumpje, al was letterlijk alles wat het borg dat, wat men zoo onjuist met „museumstuk” betitelt. Zoo was zijn bibliotheek een heusche bibliotheek van prachtige boeken, die de verzamelende eigenaar alle gelezen en begrepen had en naar inhoud en vorm dan ook volkomen kende. Wat hij niet lezen kon, een prachtige verzameling Oostersche boeken, in het bijzonder Chineesche en Japansche drukken, daarover had hij gelezen en was hij volkomen georiënteerd.

Zijn rijke prentenverzameling en de vele schilderijen, die zijn huis sierden, waren, evenals zijn zorgvuldig onderhouden boekenkasten, een deel van zijn persoonlijkheid en een als natuurlijk gegroeid bezit rond den eigenaar. Het zou ons te ver voeren in eenigerlei détail te treden, dat de grenzen van dit vereenigingsorgaan trouwens zou overschrijden. Eén bijzonderheid moge hier nog geboekstaafd worden met een persoonlijke herinnering; in October 1920 kreeg ik ter gelegenheid van een jaarlijks weerkerenden gedenkwaardigen datum van De Roos een oud uitgaafje van Gérard de Nerval's verzen toegezonden, die mij tot dan volkomen onbekend waren. Enthousiast over deze ontdekking, werd in luttele exemplaren — op een verschrikkelijk oude Phoenix-pedaalpers — spoedig daarna de oude Maastrichtsche traditie van Fransche teksten te drukken hervat. In dien tijd teekende een bekend Nederlandsch schilder een affiche, dat te groot van afmetingen was voor de lithopersen van de eigen drukkerij, voor ons in de vermaarde ateliers van de drukkerij Bénard te Luik. Rassenfosse, die een der aandeelhouders dezer drukkerij bleek te zijn, was door de directie gewaarschuwd, dat er een veel meer dan middelmatig teekenaar wrochtende was en op een middag kwam hij eens poolshoogte nemen. Zoo maakten wij kennis en nog denzelfden avond waren wij zijn gasten. Als gering blijk van erkentelijkheid zond ik hem mijn Gérard de Nerval-uitgave, die weinige dagen later daardoor onder oogen kwam van den Parijschen uitgever Doyon, directeur van La Connaissance, die bij zijn Luikschen vriend op bezoek was. Een en ander werd aanleiding tot het eerste Maastricht-Parijsche contact, waarvan de gevolgen bekend verondersteld mogen worden of hier best verzwegen mogen blijven.

Zijn alle ware boeken- en prentenvrienden geneigd den productieven Luikeenaar met een warm hart bij zijn verscheiden te gedenken, voor mij moet ik daar nog de betuiging van een door rijkheid durende erkentelijkheid aan toe voegen.

BOEKBESPREKING

Karl Franz Ginzkey. Magie des Schicksals. Novelle. L. Staackmann Verlag, Leipzig. 1932.

Een alleraardigst boekje voor bibliophilen, niet alleen door de in de puntjes verzorgde en smaakvolle uitgave, maar ook door den inhoud, die een episode behelst uit het bestaan van de bibliotheek van een bibliophiel. Deze bibliophiel, een Duitsch tooneelspeler, is gestorven en laat vrouw en dochter zijn waardevolle boekerij van pl.m. 20.000 deelen na. Geld is er niet en de dochter die de boekbindkunst heeft geleerd, verdient daarmede niet genoeg om te kunnen voorzien in het onderhoud van haar en haar moeder. De zorgen komen en met angst zien de erfgenamen het vreeselijk oogenblik naderen, waarop de met zoo-veel moeite en liefde bijeengebrachte bibliotheek zal moeten worden verkocht en versnipperd. Dan speelt het toeval de dochter een ouden brief in handen van een onbekenden naamgenoot, ergens ver weg. Ze reist er heen en bezoekt den briefschrijver, een eenvoudigen meubelmaker. In dat dorp staat een kasteel dat juist een nieuwen eigenaar heeft gekregen, evenals haar vader een bibliophiel. Maar in het kasteel is brand geweest en de kostbare boekerij is verloren gegaan. Zij bezoekt nu den slotheer, met het gelukkige gevolg dat de bibliotheek van den tooneelspeler in haar geheel naar het kasteel wordt overgebracht en ongeschonden bewaard blijft. De uitgave van deze knap geschreven novelle verdient allen lof, niet in het minst door de prachtige en bijzonder geslaagde pentteekeningen van den Weenschen kunstenaar Sascha Kronburg, die eveneens den eenvoudigen, maar artistieken band verzorgde, waarop een heilige staat afgebeeld, droomend over het boek des levens, dat zij opengeslagen in haar handen houdt. De druk dezer afbeeldingen werd verzorgd door de Graphische Werkstätte H. Mehlhose te Leipzig en die van den tekst door het Offizin Haag-Drugulin A.G., eveneens aldaar. De prijs bedraagt R.M. 3.—, terwijl 30 genummerde en door den schrijver geteekende exemplaren in den handel werden gebracht, gedrukt op geschept papier en gebonden in geheel perkamenten band, voor den prijs van R.M. 15.—. Voor iederen bibliophiel een werkje om te bezitten. Hs.

DE VERZAMELING NIJKERK IN HET STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM

DOOR CHARLES NIJPELS

Elders dan in de eerbiedwekkende openbare bibliotheken, die voor de niet-ingewijden een slechts schroomvallig betreden domein blijven, is in het populaire Stedelijk Museum een keur-verzameling moderne Nederlandsche en buitenlandsche drukken gemakkelijk toegankelijk gemaakt. Dank zij de gulle vrijgevigheid van den schenker, wiens naam de verzameling draagt, het initiatief van het Verbond van Boekenvrienden en in het bijzonder de bemoeiingen van

De verzameling Nijkerk in het Stedelijk Museum te Amsterdam.
Interieur van de boekenzaal.

de bestuursleden S. H. de Roos en M. Hertzberger en de gastvrijheid van het Amsterdamsch gemeentebestuur.

Het is voor het eerst, dat in Nederland in een openbaar museum een permanente tentoonstelling van boekkunst onderdak verleend wordt. En al is dit feit in de geschiedenis van het Nederlandsch tentoonstellingswezen niet te vroeg gekomen, wij mogen er oprecht verheugd over zijn nu het gerealiseerd werd op een onbekrompen en waardige wijze. Rechts van de groote beneden-hall zijn eenige zalen en doorgangen, gevuld met een overmaat van flesschen, potten en pannen en eenige onvriendelijke instrumenten en meubelen, die samen en in vereniging eens allen tot heil strekten van het lichamelijk of geestelijk verstoorde individu. Maar direct na deze heemeesters-weelde betreden wij een prachtig groen en gouden zaaltje, dat van de zuivere schoonheid getuigt, die met de 18de eeuw in het verleden gevloeden is. Hierin is, met zeldzaam gevoel voor de entourage, door De Roos een groote vitrine geplaatst en eenige toonkasten, die een op gezette tijden wisselende keur van boekkunst laten zien. De marmere gang, die achter dit zeer voornaam en bijzonder geëigend zaaltje aansluit, heeft

een groote kast, die de verzameling bevat, waaruit telkens de vitrines van ander materiaal voorzien kunnen worden en . . . die voorloopig nog voldoende ruimte biedt om nieuwe aanwinsten met graagte en erkentelijkheid te ontvangen!

Het door den heer Nijkerk tijdelijk en blijvend afgestane vormt een rijke en zeer veel aspecten biedende kern-verzameling, waarin heel de moderne Nederlandsche boekkunst zeer overzichtelijk is vertegenwoordigd, van de eerste, altijd nog aantrekkelijke daden van Derkinderen, Dijsselhof, Roland Holst e.a. tot de jongste producten van eenige vaderlandsche persen toe. De geschiedenis van dit boekkunstig réveil, die fragmentarisch in eenige boeken en bladen reeds werd vastgelegd, behoeft hier niet schematisch herhaald te worden. Deze zal eens geschreven worden en dan in boekvorm verschijnen. Wel willen wij er hier op wijzen, van welk eminent belang deze „verzameling-Nijkerk” reeds is en ook zal moeten blijven in lengte van dagen, als de aanschouwelijke reeks van daden, zonder welke ieder theoretisch woord slechts een bespiegeling over onbekende grootheden zou blijven. Er moet een zekere bekoring uitgaan van deze tentoonstelling op iederen bezoeker, al of niet geïnteresseerd, die het boek in het algemeen en het mooie boek in het bijzonder slechts ten goede kan komen. Voor menigeen zal het groene zaaltje in het Stedelijk Museum zelfs een openbaring kunnen zijn van wat in eigen land, ondanks welhaast volslagen gebrek aan bredere belangstelling, door eenigen en op zoo onderscheiden wijze tot stand werd gebracht. Ieder middel om deze noodige aandacht te trekken valt onvoorwaardelijk te prijzen. En bezwaarlijk zal gelukkiger middel gevonden worden dan deze permanente tentoonstelling, die het mooie boek een alleszins verdiende plaats inruimde in een van Nederland's eerste musea. Wij mogen, naast de reeds genoemden, dan ook niet verzuimen hier prijzend te vermelden de bemoeiingen van de heeren Beard, directeur van het Stedelijk Museum en oud-wethouder Boekman (what is in a name . . .), die deze daad van eenvoudige rechtvaardigheid mede hielpen mogelijk maken.

Er blijft nog slechts te wenschen : een druk en aandachtig bezoek en, voor allen die daartoe kunnen medewerken, een blijvende belangstelling voor dit rijk begin, dat, met hun daadwerkelijke hulp, moet uitgroeien tot een volledig overzicht van verleden en heden.

Het secretariaat van het Verbond van Boekenvrienden (Corn. Krusemanstraat 1 B, A'dam, Z.) is steeds bereid tot het geven van alle gewenschte inlichtingen!

NIEUWE AANWINSTEN

GESCHENKEN

1. Een catalogus van de typ. verz. van Joh. Enschedé & Zonen, Haarlem 1916.
2. Gedenkschrift van de Amsterdamsche Boek- en Steendrukkerij, voorheen Ellerman Harms & Co., getiteld „Een Eeuw”, Amsterdam 1902.
3. Koning. Algemeene ophelderende Verklaring van het oud letterschrift. Atlas, 2 dln. Leiden 1818 (Uitg. Mij. t. N. v. 't Alg.).
4. Lustrumboek Amsterdamsche Grafische School, Amsterdam 1928.

5. Klaassesz' Aankondiger. Voortzetting van Neerlands Drukkunst en Boekhandel. 11e jaargang, nrs. 1 tot en met 11.

6. Gedichten ter eere van Laurensz. Jansz. Coster's 4de Eeuwfeest 1823. (Handschrift.)

7. J. J. F. Noordziek. Gedenkboek der Coster-feesten. Uitg. Boekhandelaars-Vereeniging Laurens Jansz. Coster. Haarlem 1858.

8. J. B. M. de Sulkowski. Vierhonderdjarig Jubelfeest van de uitvinding der Boekdrukkunst door L. J. Coster. Uitg. Gebr. Diederichs. Amsterdam 1823.

9. Twee letterproeven der N.V. Boekhandel en drukkerij v/h Varekamp & Co. Medan.

Geschenk van den heer G. Th. Bom, Amsterdam.

Zes kleine vitrines, inhoudende grondstoffen voor de papierfabricatie.

Iedere vitrine bevat een monstervel en is verdeeld in vakken, waarin procentsgewijze de grondstoffen waaruit het monstervel is vervaardigd, zich bevinden.

Een groot aantal vellen met watermerken, waaronder met portretten.

Acht groote foto's betreffende de papierfabricatie.

Een prachtige origineele handzeef tot het scheppen van papier.

Geschenk der firma J. W. Sanders, Gladbach.

Een degelpers Koh-i-Nor, fabriikaat Heim & Co.

Geschenk van den heer A. J. Knaap, Amsterdam.

Eenige oude boekjes, almanakken, enz.

Geschenk van den heer J. van Wijk, Utrecht.

Mainz als Gutenbergstadt, Dr. A. Ruppel. Verlag der Gutenberg-Gesellschaft, Mainz 1928.

Das Werdende Welt-Museum der Druckkunst. Verlag der Gutenberg-Gesellschaft. Mainz.

Führer durch die Schriftproben-Ausstellung im Kunstgewerbemuseum zu Frankfurt am Main 1926.

Schriftproben Deutscher Schriftgiessereien und Buchdruckereien aus der Jahren 1479 bis 1840.

Geschenk van den heer A. W. Barten, Utrecht.

AANKOOPEN

Hokusai — Mangwa (Toevallige (of losse) schetsen) deel 12; 1834.

„ — Mangwa deel 15; 1878.

De serie is in 15 deelen compleet; het 15de deel is na Hokusai's dood verschenen.

Hokusai — Wakau Ekon Sakigaki (Historisch prentenboek); 1836.

Hokkei — Gwafu; 1814.

Dit boekje bevat ongeveer dezelfde prenten als Hokkei's Mangwa.

Keisai Yeisen — Keisai Gwafu of Keisai Mangwa (diverse schetsen van Keisa (Yeisen)); 1835.

Bonaventura, *Sermones de tempora et de sanctis*. Zwolle 1479. (Johan van Vollenhove).

Deze zich in vrij goeden staat bevinden de incunabel bevat 340 pagina's, bedrukt in twee kolommen van 39 regels.

Hogarth, *The works of William* —. From the original plates restored by James Heath, Esq. R.A.; with the addition of a Biographical Essay on the genius and productions of Hogarth and explanations of the subjects of the plates. By John Nichols, Esq. F.S.A. London: Printed for Baldwin Cradock, Paternoster Row, by G. Woodfall, Angelcourt, Skinnerstreet.

Moderne Kunst in Meister-Holzschnitte. Nach Gemälden und Skulpturen berühmter Meister der Gegenwart. VIII Band. fol. Verlag Rich. Bong, Berlin.

Haas, K. H. de. *Albrecht Dürer's meetkundige bouw van Reuter en Melencolica*. Uitg. door het Bataafsch Genootschap, 1932. Gedr. bij D. van Sijn & Zonen, Rotterdam.

Typoty, J. *Symbola Divina & Humana Pontificum Imperatorum Regum*, 3 tom, 1 vol. fol. led. b. Frankfurt, Schönwetter, 1652.

Myologie complete, en couleur et grandeur naturelle, composée de l'essai et de la suite de l'essai d'anatomie, en tableaux imprimés. Ouvrage unique. Paris, chez Le Sieur J. Gautier, Quillau (Pere), Quillau (Fils), Lamesle, 1746, fol.

Biblia Sacra eleganti et mainscula charact. forma (Hebr.) Authore E. Hutters, Hamburg, impr. Typis Elianis, per Joh. Saxonem, 1587, 2 dln. fol.

Uniek specimen van drukkunst, gedrukt met open letters voor grammaticale opgaven.

Wal, F. van der. *De beginselen der Typografie*. Uitg. H. ten Brink, Meppel. z.j.

Koning. *Algemeene ophelderende verklaring van het oud Letterschrift*, Leyden, 1818. (Uitg. v. d. Mij. t. N. v. 't Alg.) Atlas, 2 dln.

Tauber, Eyn warhafftig geschicht fur ain Ketzer und zu dem todts verurthaylt und ausgeführt worden ist. Strassburg. 1524. 4° gecart. Met fraaie houtgravure van Hans Wechtelin.

Historie des Ouden en Nieuwen Testaments, verrykt met meer dan vierhonderd printverbeeldingen in koper gesneden. Amsterdam, Pieter Mortier, 1700, 3 dln., h. led. b. fol.

Vas Dias-berichten 1847—1848 in lithografie.

Einkommende Ordinar- und Post-zeitungen, 1657—1667.

GEGEVENS BETREFFENDE UTRECHTSCH E STATEN-,
STADS- EN AKADEMIEDRUKKERS

MEDEGEDEELD DOOR G. A. EVERS

III. AKADEMIEDRUKKERS

(Voortzetting van bladz. 32)

Is goetgevonden dat men de respective boeckdruckers binnen dese stadt sal insinueren, dat de vijff guldens die de stadt is lastende vant drucken van yder disputatie inde academie, van nu voortaan alleen betaelt sullen worden van collegiale disputatien, mits op deselve stellende Sumptibus Urbis.

Alsvoren, 23 April 1655.

Bij resumptie vande notule vanden 23en Aprilis voorleden, is verstaen, dat inplaetse van dien int betalen vant drucken der disputatien, achtervolght sal worden de resolutie vanden 22en September 1645, medebrengeude dat de professoren yder niet meer als tien collegiale disputatien int jaer tot stads kosten sullen disputeren, dat elke disputatie niet excederen sal een quatern. Ende sijn gecommiteert d'heeren Ram ende Vander Voordt, om dienvolgende notitie te doen houden vande disputatien van yder professor.

Alsvoren, 23 Mei 1655.

De vroedschap inhererende haer ed. resolutie vanden 23 May 1655, verstaet alnoch dat niet meer als thien collegiale disputatien van yder professor int jaer tot stadts kosten sullen worden gedrukt, ende alsulcx ook geene inaugurale noch de billetten van invitatie tot het sien der promotien.

Alsvoren, 10 November 1656.

Is noch opt geproponeerde desen-aengaende verstaen dat d'exemptie ende vrijdom, die de studenten deser academie toegestaen is vande borgerwacht, druckkosten van disputatien, item van een goude medaille ende stads kannen voor die geene die publice gepromoveert worden, niet sal worden genoten bij die geene die in albo academico niet en sijn geimmatriculeert ofte gerecenseert.

Alsvoren, 7 Juni 1658.

Opt geproponeerde desen-aengaende is verstaen, dat yder professor inde theologie ende philosophie inde academie alhier jaerlicx tot stads kosten sal mogen laten drucken XIII disputatien, blijvende 't oude getal van thien disputatien vrij voor de professoren inden rechten ende medicijnen respective.

Alsvoren, 30 Augustus 1658.

Op de requeste van Meynardus van Druenen, boeckvercoper ende drucker alhier, narrerende dat den boeckdrucker Jan van Waesberghe van meyninge was

sich van hier 'tAmsterdam metter woon te begeven ende versoeckende in sulcken gevalle in des selfs plaetse gesurrogeert te worden om als drucker vande universiteyt tot stadscosten te drucken de theses ofte disputatien. Is geappointeert.

De vroedschap surrogeert den suppliant in sodanich gedeelte vande druckerije d'academie rakende als Jan van Waesberge voor desen gegonst is geweest, houdende voorts in weerde haer ed. resolutie van den 4e April 1643.

Alsvoren, 25 Juli 1659.

Gedurende dit tijdvak (1643—1661) betaalde het stadsbestuur de gebruikelijke vergoeding voor het leveren van theses enz. aan de drukkers :

Jan Roelofsz. van Noordijck en Willem Strick (*Kameraarsrekening* 1642/1643—1643/1644).

Jan van Waesberge (*Kameraar* 1643/1644—1655/1656, *Rentmeestersrekening St. Cecilia-convent* 1658/1659 en 1660/1661).

Over Van Waesberge zie : Het Boek V, 1916, bl. 281—287.

Willem Strick (*Kameraar* 1643/1644—1646/1647).

Jan Roelofsz. van Noordijck (*Kameraar* 1644/1645—1648/1649).

Van Noordijck was 16 Juni 1634 aangesteld tot pedel van de illustre-, later de hoogeschool ; hij werd 20 Mei 1651 in de Buurkerk begraven.

Dirk van Ackersdijck (*Kameraar* 1644/1645, *St. Cecilia-convent* 1658/1659 en 1660/1661).

Gillis van Bilsteyn (*Kameraar* 1646/1647, *St. Cecilia-convent* 1659/1660).

Symon de Vries (*Kameraar* 1647/1648 en 1653/1654).

Herman van Borculo's weduwe (*Kameraar* 1648/1649).

Jan van Swoll (*Kameraar* 1648/1649).

Rudolphus van Noordijck (*Kameraar* 1650/1651).

Gijsbert van Zijll (*Kameraar* 1652/1653 en 1657/1658, *St. Cecilia-convent* 1658/1659).

Over Van Zijll zie : De Tampon XIV, 1933, bl. 29—31.

Dirk van Ackersdijck en Gijsbert van Zijll (*Kameraar* 1652/1653, 1654/1655-1655/1656).

Peter Baert (*Kameraar* 1652/1653—1655/1656).

Willem Verbrugh of Verburch (*Kameraar* 1652/1653—1653/1654).

Joannes van Hulhuysen (*Kameraar* 1653/1654 en 1656/1657—1657/1658, *Rentmeestersrekening Abraham Dole-convent* 1660/1661).

Meynardus van Dreunen (*Kameraar* 1654/1655—1656/1657 en 1660/1661, *St. Cecilia-convent* 1658/1659 en 1660/1661).

Johan de la Noix (*Kameraar* 1654/1655).

Jacob van Doeyenborch (*Kameraar* 1655/1656).

Everard van Ede (*Kameraar* 1655/1656).

Jacob van Doeyenborch en Hendrik Versteech (*Abr. Dole-convent* 1659/1660-1660/1661).

Joannes Sambix (*Abr. Dole-convent* 1659/1660).

Joannes van de Water (*Abr. Dole-convent* 1659/1660—1660/1661).

Cornelis Verhagen (*St. Cecilia-convent* 1660/1661).

Van de stichting der hoogeschool in 1636 af tot en met 1656/1657 staan de op de drukwerken betrekking hebbende posten onder het „Wtgeven van pampier, pennen, boecken voor de bibliotheecq, drucken van theses etc.” in de rekening van den (tweeden) kameraar geboekt, maar in 1657/1658 werd daarbij aange- teekend „wordende de boecken ende theses alhier voor dese reyse gepasseert” en sinds dien staan ze (voorloopig) niet meer in zijn rekening verantwoord. Van dat boekjaar (1657/1658) af is ook de vroeger geregeld terugkeerende post „Wt- geven tot betalinge van professoren in stadts academie metten gevolge van dien” (tijdelijk) uit de rekening van den thesaurier (eersten kameraar) verdwenen.

Bij vroedschapsresolutie van 26 September 1657 werd de betaling dezer uit- gaven aan de rentmeesters der verschillende binnen het stedelijk gebied liggende vrouwenkloosters, welker inkomsten sedert de hervorming door het stadsbestuur werden beheerd, opgedragen.

Tevoren hadden de begijnenconventen reeds regelmatig uitkeeringen aan den thesaurier ten behoeve der stadskas „tot onderhoudt vande academie” moeten doen en waren ook al sommige professorentractementen op de rentmeesters- kantoren van bepaalde conventen betaalbaar gesteld, doch van 1657 af werden alle uitgaven voor de hoogeschool rechtstreeks ten laste van de conventen gebracht.

Verstaende voorts dat voortaan alle andere lasten d'academie raeckende, alse 't drucken vande theses, becostigen vande goude penningen ende vereerde wijnen voor de gepromoveerdens, het becostigen vande astronomische off mathe- matische, item anatomische instrumenten, ende alle andere van diergelijke natuyre, sullen worden betaelt bij de resp. rentmeesters (der begijnenconventen).

Resolutie der Vroedschap, 26 September 1657.

Als gevolg van bovengenoemd besluit werden de eerstvolgende drukkers- rekeningen dan ook uit de inkomsten van het St. Cecilia-convent (1658/1659— 1664/1665) en van het St. Ursula (Abraham Dole)-convent (1659/1660— 1662/1663) voldaan.

Over de jaren 1665/1666—1669/1670 schijnt geen vergoeding voor het drukken van theses en disputaties uitgekeerd te zijn, of zijn de betalingen naar latere jaren, toen de stadsfinanciën eenigermate hersteld waren, verschoven. Een be- sluit, waarbij de betaling dier vergoeding geschorst werd, is echter niet in de vroedschapsresoluties gevonden, evenmin als eenige aanwijzing in de ver- schillende rekeningen, dat later achterstallige betalingen hebben plaats gehad. Vermoedelijk noopte de toestand in die jaren reeds een andere besteding van de inkomsten der conventen en gedurende de daarop volgende Fransche be- zetting in 1672/1673 was de stad uiteraard niet in staat geld voor subsidies be- schikbaar te stellen.

Lang hebben de betalingen uit de rentmeesterskassen der conventen niet ge- duurd. Bij vroedschapsbesluit van 2 Mei 1674 werd op het besluit van 26 Sep- tember 1657 teruggekomen en werden de uitgaven voor de academie weer „op stadscmptoir” gebracht. Van 1674/1675 af staan de drukkosten derhalve weer in de rekening van den stadskameraar verantwoord.

LUDOVICI VVOLZOGEN
ORATIO
INAUGURALIS,

D E

SOLE JUSTITIÆ,

Habita Trajecti ad Rhenum, in Cho-
ro Templi majoris, coram omnium ordinum
amplissimo, frequentissimoque confessu,

A. d. x. Kal. Oct. cld Idc Lxiv.

ULTRAJECTI,

Ex Officinâ MEINARDI à DREUNEN, Academix
Typographi Ordinarii, ANNO cld Idc Lxiv.

Titelbladzijde eener door Meinardus van Dreunen gedrukte oratie. Het titelvignet, eene door den pedel-
drukker Jan Roelofs, van Noordijck gebruikte nabootsing van dat der Romans, werd door Van Dreunen
later af en toe en bij afwisseling door de drukkersmerken a en b vervangen.

1661 MEINARDUS VAN DREUNEN. Zie ook jrg. III (1933), bl. 25—26

Meynardus van Dreunen, borger ende boeckdrucker alhier, is provisionel geadmitteert ende aengenomen tot ordinaris drucker van de academie deser stadt.
Resolutie der Vroedschap, 28 November 1661.

Reglement waer nae Meinardus van Dreunen, ordinaris drucker vande academie hem sal hebben te reguleren.

1. Eerstelick hij sal gehouden sijn de disputatien te drucken met een goede letter en goet pampier genaemt Saxenschilt, met gelijke grootte van pagina, alsse tegenwoordich gedruickt worden,

Drukkersmerk van M. van Dreunen, van 1656 af bekend (a).

Drukkersmerk van M. van Dreunen, van 1665 af bekend (b).

2. Oock sal hij moeten goede sorge dragen dat de disputatien ten minsten een dach voor het houden vande disputatie gereet sijn, maer indien de student ses of acht dagen tevoren sijn dispuyt begeerden, mits leverende tijts genoeg sijn copije, soo sal hij dien oock moeten daer mede gerieven, maer ingevalle de copijen aen hem niet tijdelick vanden preses en wierden behandicht, soo sal hij den preses ofte den defendent in tijts waerschouwen, opdat het dispuyt mach werden uytgesteld,

3. Hij sal 60 dispuytten moeten distribueren aen studenten daechs te voren op een uyr, op dat een yder altijt weet, wanneer de dispuytten sullen uytgedeylt worden, ende dat de respondenten vande moeyte om briefgens op de titels te placken bevrijt sijn,

4. Oock sal hij aen pedullen tenminsten op de selfde tijt behandigen 40 disputatien ingenayt om aende ed. heeren borgermeesteren ende vroedschap, als oock aende professoren en predicanten te behandigen,

[5]. Hij sal oock aende pedellen acht dagen voor het houden van het dispuyt

geven genoegsame titels, om op de ordinarise plaetsen voor de academie aen-geplackt te worden.

Advys vande heeren gecommiteerden totte academise saken, actum 16 December 1661.

Gemeente-archief, catalogus II, nr. 1027.

De herbenoeming van een akademiedrukker in 1661 bedoelde slechts de aanwijzing van een bepaalden drukker voor de levering der rechtstreeks van de hoogeschool uitgaande drukwerken. De resolutie van 4 April 1643 bleef van kracht, zoodat de studenten voor het laten drukken hunner dissertaties en stellingen niet aan een bepaalden drukker gebonden werden. Eerst door de hierachter te vermelden resolutie van 12 Januari 1685 werden zij weer verplicht van de diensten van den akademiedrukker gebruik te maken. De Utrechtsche universiteitsbibliotheek bezit dan ook verscheidene dissertaties, uit het tijdvak 1661—1684, welke door verschillende drukkers uitgevoerd zijn.

Van Dreunen, die in 1661, 1675 en 1678 deken van het boekverkoopersgilde was, deed in 1684 de zaken aan kant.

Heeft de vroedschap amplierende haere resp. resolutien vanden 23en May 1655 ende den 30en Augusti 1658 tot voortsettinge vande publique academische disputatien goetgevonden ende verstaen dat ider professor inde theologie ende philosophie de vrijdom sal behouden, omme jaarlix veertien collegiale disputatien, ende ider professor inde rechten ende medicinen tien van sodanige disputatien op stadscosten te mogen doen drukken: behoudens dat van ider der voorss. disputatien grooter sijnde. als anderhalf blad, echter niet meer als anderhalve quaterne ofte blad tot laste vande stad sal worden gebracht.

Resolutie der Vroedschap, 1 Februari 1669.

Minardus van Dreunen, ordinaris drucker deser academie, volgens ordonnantie ende quitantie betaelt de somme van iiij c xxv gl. xij st.

Rentmeestersrekening van het Abraham Dole-convent 1662/1663, blad 19b

Den 21en Decembris 1662 betaelt aan Meynardus van Dreunen, boeckdrukker, volgens ordonnantie ende quitantie, de somme van twee hondert ses ende tachtich guldens, dus 286.— gl.

Rentmeestersrekening van het St. Cecilia-convent 1662/1663, blad ongenummerd

Meinardus van Dreunen noch betaelt de somme van hondert en achtien guldens, mede ter sake van gedruckte theses etc., tsedert den 12en Septembris 1683 tot den 15 Decembris 1683, dus blijckende uts. cxvij gl.

Kameraarsrekening 1683/1684, blad ongenummerd

Tijdens het academie-drukkerschap van Van Dreunen (1661—1684) heeft het stadsbestuur nog vergoedingen voor hoogeschooldrukwerken betaald aan:

DISPUTATIO JURIDICA
INAUGURALIS
DE
INCESTU,

QUAM

DUCE ET AUSPICE S. S. TRIADE.

Ex auctoritate Magnifici D. Rectoris,

D. MELCHIORIS LEYDECKERI,

S. S. Theologiæ Doctoris, ejusdemque Facultatis in inclytâ Ultra-
jectinâ Academiâ Professoris celeberrimi, sectorum mallei;

NEC NON

*Amplissimi Senatus Academici unanimi Consensu, & Nobilissimæ
Facultatis JURIDICÆ Decreto,*

PRO GRADU DOCTORATUS,

Summisque in UTROQUE JURE Honoribus & Pri-
vilegiis, ritè solenniter, ac more majorum consequendis,

Publica censura solennique disquisitioni subjicit

HENRICUS de LA ET, Boemelâ - Gelrus.

Ad diem 18. Decembris, horâ locoque solitis.

ULTRAJECTI,

Ex Officinâ *FRANCISCI HALMA*, Academiae
Typographi Ordinarii, c1o 1o c LXXXIV.

Titelbladzijde eener door François Halma gedrukte disputatie, met het sedert 1684 in gebruik genomen
drukkersmerk.

Jacob van Doeyenborch en Hendrik Versteech (*Rentmeestersrekening Abraham Dole-convent 1661/1662*).

Joannes Sambix (*Rentmeestersrekening St. Cecilia-convent 1661/1662—1662/1663*).

Hendrik Versteech (*St. Cecilia-convent 1661/1662*).

Gijsbert van Zijll (*Abr. Dole-convent 1661/1662, St. Cecilia-convent 1661/1662*)

Everard van Ede (*St. Cecilia-convent 1664/1665*).

1684 FRANÇOIS HALMA

De vroedschap gelet op de requeste van Meinardus van Dreunen, heeft in desselfs plaetse aengesteld Joriaen van Poolsum tot stadsdrucker ende François Halma tot drucker vande academie, mits hun regulerende na d'instructie, alge-reets gemaect oft noch te maken. *Resolutie der Vroedschap, 11 Februari 1684.*

Op het gerepresenteerde desen-aengaende, heeft de vroedschap uyt goede consideratien, en na het exempel van andere academien verstaen, dat den tegenwoordigen drucker François Halma in die qualiteyt alleen, ende mit seclusie van allen anderen van nu affaen sal drucken alle de theses soo inaugurale als die sub praesidio in dese academie worden gedisputeert, lastende alle ende een ygelick die dit aengaet, sich hier na te reguleren. *Alsvoren, 12 Januari 1685.*

Bij d'heeren borgermeesteren voorgedragen sijnde een concept opt drucken van theses, heeft de vroedschap naer lecture 't selve bij provisie gearresteert, ende gelast te registreren int resolutie-boeck vande academische saken.

Alsvoren, 16 Maart 1685.

Ordre ende reglement waer na den ordinaris drucker vande academie binnen

Utrecht sich sal hebben te reguleren in 't drucken van disputationes etc.

1. Eerstelijck sullen de disputationes gedrukt worden met een goede bequame letter mediaen soort, ende sal het formaet genomen worden, gelijk tot noch toe gebruyckelijck is geweest, ofte sodanig als de disputatio philosophica de cognitione dei congenita laetst is gedrukt, off anders na de keur vande candidaten.

2. Sal voort drucken van ider blad der theses tot het getal van 500 incluys betaelt worden vijff guldens, tsij dat het groot ofte cleyn formaet is, ofte dat het oock met groote letter 't sij Augustijn off textletter gedrukt word, blijvende het ter keuze vande candidaten, sulcken letter, formaet ende getal te nemen, als hen best behaeght, des dat vande theses boven de 500 betaelt worde naer advenant.

3. Bij aldien marginale aenwijnsingen op een disputatie stonden, sullen deselve off onder aen worden geplaeft, off aende kant gestelt behoudende met deselve de breette ende lenghte van het grootste formaet, ende sal oock niet meer voor deselve als de voornoemde somme gerekent worden.

4. Ingeval een candidaet ongenegen mochte sijn de correctie sijner disputatie te doen, sal den drucker op sijn eygen costen de eerste proeff laten corrigeren door een die des verstaet, doch sal bij de candidaet de revisie vande proeff in sulcken geval moeten worden gedaen.

HET GRAFISCH MUSEUM

REDACTIELEDEN:

A. W. BARTEN, J. D. C. VAN DOKKUM
KEES HARTMANS, MENNO HERTZBERGER
B. MODDERMAN EN S. H. DE ROOS

VIERDE JAARGANG
JULI 1934 · NUMMER 4

DRUKKERS- EN UITGEVERSMERKEN

DOOR J. D. C. VAN DOKKUM

Het drukkersmerk in zijn oorsprong is het familiewapen voor den adel van den geest. Ik wil daarmee niet zeggen, dat het dit tot op den huidigen dag gebleven is; toen het ontstond echter was de heraldiek nog in hoog aanzien en het bezit van een wapen, als blijk van adeldom, verhief den eenen mensch onbereikbaar hoog boven den ander. Een wapen was een begeerlijk en alom begeerd bezit: de gewapende zag diep op den wapenlooze neer.

Wel dichte reeds in de 14de eeuw Jacob van Maerlant:

„Ieder man
Hadde hij ook geen geld of goed,
Zoo hij hoffelijk is en vroed,
Ook al was zijn stam niet vrij:
Zoo hij den roep heeft van goede zeden,
Hij worde geeerd in dorpen en steden!
Want die alleen kan edel zijn,
Die hoofsch van zeden is en rein.”

Maar weinig jaren vroeger had het actief beoefenen van dergelijke voorlijke begrippen aan „der keerlen god” Floris V, het leven gekost. Door de krachtige actie der humanisten wonnen ze niettemin bij de schemering der middeleeuwen meer en meer veld. De adel van den geest stelde zich naast den adel der geboorte; maar toch bleef ook toen nog het wapen in hooge eere, en deze heraldieke eerbied vond zijn afspiegeling in de vroegste drukkersmerken, die heraldisch zijn van oorsprong en vorm.

Het is echter zeer wel mogelijk, dat de oude drukkers zich van dezen loop van zaken zelf geen rekenschap hebben gegeven, want het drukkersmerk is bewust uit andere beweegredenen ontstaan, ofschoon ook deze met de toepassing van het wapen in naspeurlijk verband staan. De vorst, de edelman, die zijn decreten met zijn wapen zegelde, gaf daardoor het strikte bewijs, dat ze van hem afkomstig of door hem erkend waren, en wat deed ten slotte de drukker anders, die het boek, dat hij de wereld inzond, gewrocht van wetenschap en kunstwerk tegelijk, zijn merk, zijn wapen meegaf, dat van zijn arbeid zou getuigen?

Toen de drukkunst nog als zeer jonge spruit in de windselen lag, zijn er wel eens drukkers geweest, die dit niet wilden of niet wenschten; dat waren de drukkers der blokboeken, de xylographen. Misschien is het niet heel braaf van me, dat

ik hen van minder fraaie praktijken verdenk. De meening, dat het blokboek feitelijk een vervalsching was, die diep in 't geheim werd uitgevoerd, lijkt tamelijk kettersch, ofschoon ze naar het mij voorkomt van ons standpunt uit gezien, toch vrijwel voor de hand ligt. In de kloosters werden de manuscripten vervaardigd en deze waren, zoowel in den letterlijken als in figuurlijken zin, echt „monnikenwerk”. Lettertje voor lettertje van deze omvangrijke boekdeelen werd geteekend. De rubricator versierde ze met de roode capitalen en van deze roode beginletters (ruber=rood) is ons woord „rubriek” afgeleid. Dan werden de grootere kunstenaars, de miniaturisten, aan het werk gezet, die de randen van bloemen en ornament, met plaatgoud opgelegd, teekenden om den bladspiegel, en die de rijk versierde beginletters vulden met fraaie en soms geestige teekeningen. De arbeid van het lettertjes teekenen ging langzaam. Aan één boek werd soms

Drukkersmerk van
Fust en Schöffer, 1462

Gerard Leeu, Gouda 1477—1492

meerdere jaren gewerkt. Toen kwam men op de gedachte de letters te snijden in houten blokken en daarvan afdrukken te maken. Ook deze arbeid was tijdroovend, maar van het blok konden nu meerdere exemplaren worden getrokken, en ook indien de letters er slechts onvolkomen opkwamen, konden ze worden bijgewerkt. Dit was dus versnelde productie. Niemand zal ooit kunnen uitmaken, hoeveel handschriften op deze half-mechanische wijze zijn ontstaan. De vervaardigers hadden dus geen drukkersmerk noodig. Ze wenschten niets liever dan hun drukken voor manuscripten te doen doorgaan, waarop ze door den ongelijkmatigen vorm der letters ook leken. De tijdgenooten kenden hun geheime procedé's niet en voedden dus geen argwaan. Pas toen het drukken een officieel erkende kunst was, konden deze aan het licht komen.

Zelfs toen men met losse letters ging drukken waren deze praktijken wellicht nog niet geheel van de baan. Bladen van den 42-regeligen en 36-regeligen bijbel van Gutenberg, die geniale monumenten van oude drukkunst, vertoonen, met hun uit de hand verluchte omlijstingen en rubriceeringen, nog volkomen het type der kloosterhandschriften. Het schijnt soms of de kunstenaar-drukker door aan het beeld van den bladspiegel iets oneffens en onstraks te geven, er naar gestreefd heeft, zijn druk zooveel mogelijk op handteekenswerk te doen gelijken. Zonder daarmee op eenige gevolgtrekking te doelen, mag toch worden opgemerkt, dat Gutenberg geen drukkersmerk bezigde. Hij en de overige vroegdrukkers (incunabilisten), deden veelal wat de vervaardigers der kloostermanuscripten hadden gedaan, ze besloten hun kunstwerk met een colophon,

Durand Gerlier, Parijs 1489–1529
In den linkerbovenhoek een tampon

William Caxton, London, 1477–1491

Josse Bade, Parijs 1501–1535
Drukkerij als drukkersmerk

Jacques Moerart, Parijs 1493—1497

Aymé De Laporte, Lyon 1498—1519

Jean Pillehotte, Lyon 1575—1619
Het zegel der Jezuiten-orde als
drukkersmerk

Philippe Gaspard, Parijs 1500—1510

Nicolas Eve, Parijs 1590—1628
Toespeling op den naam

Simon de Colines, Parijs 1520—1546
Decoratieve toepassing

Jacques Kerver, Parijs 1555—1583

Aldus Manutius, 1555—1574

Christoffel Plantijn,
Antwerpen 1514—1589

Jean Richer, Parijs 1572—1602
Navolging van het merk der
Elzeviers

Elzevier, Leiden 1583—1617

Nic. Chesneau, Parijs 1556—1583
Kernachtig drukkersmerk in
modernen stijl

G. Bell & Sons

Verlag der Agentur des
Rauhen Hauses
Hamburg

Paul Liszt,
Leipzig

Rich. Bong

Rhein-Verlag

Ulster-Verlag
Hamburg

Delphin-Verlag
München

Bücherlese-Verlag, Leipzig

George Allen, Ruskin House, London
Ontwerp Walter Crane

VERLAG
R. OLDENBOVRG
MÜNCHEN
BERLIN

Ipenbuur en van Seldam
Amsterdam
door Th. Molkenboer

Nijgh en van Ditmar
Rotterdam
door J. G. Veldheer

Theosofische Uitgevers-
maatschappij
door J. M. L. Lauweriks

J. C. Dalmeyer,
Amsterdam
door S. H. de Roos

Amsterdamsche Boekhandel Chr. W. Koole
door Alb. Hahn

Luctor et Emergo
's-Gravenhage
door Jan Riedijk

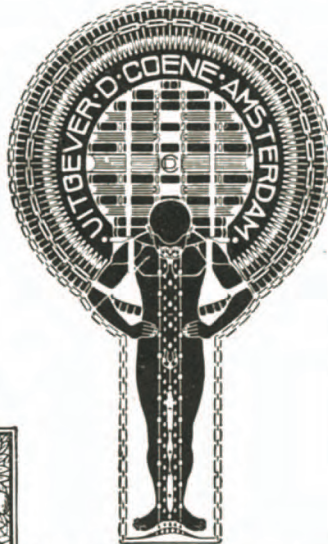
Verlag R. Oldenbourg
München
Met decoratieve toepassing

Jonge Bibliothek
Amsterdam
door Jan Sluiter

Brusse, Rotterdam
door H. P. Berlage

D. Coene, Amsterdam, door
Chris Lebau

S. L. van Looy, Amsterdam
door Prof. Dr. P. H. van
Moerkerken

A. Oosthoek, Utrecht
door W. Scherjon

School voor de Grafische Vak-
ken, Utrecht, door M. Wilmink

Ed. Cuypers, Amsterdam
„Het Huis, Oud en Nieuw”

waarin dateering en andere mededeelingen over hun arbeid waren neergelegd.

Deze „colophon” was de brug, die als merk van herkomst de boekenproductie van den ouden en nieuwen tijd verbond. Ze raakte meer en meer in onbruik toen de drukunst een beroep werd, en maakte plaats voor het drukkersmerk, dat in de wiegedrukken ook soms op de laatste bladzijde is geplaatst. De vroegste incunabelen hebben geen titelblad en vermelden den titel van het werk, evenals de manuscripten, in den aanvang van den tekst. Toen het titelblad in zwang kwam, verhuisde ook daarheen het drukkersmerk. Het oudste drukkersmerk is dat van Fust en Schöffer, de medewerkers en opvolgers van Gutenberg. Het komt het eerst voor op een druk van 1462 en is, in overeenstemming met hetgeen ik in het begin van dit opstel zeide, volmaakt heraldisch van vorm: twee wapenschilden, door een slinger verbonden.

Aanvankelijk was dit teeken zeer eenvoudig en niet meer dan een soort sluitvignet. Voornamelijk echter toen de boektitel zich ontwikkelde, kreeg het, door den natuurlijken loop der dingen een andere functie: het werd een versieringsobject en er werd meer en meer zorg aan besteed. Het formaat dat de eerste drukkers, als erfenis van den kloosterarbeid, bovenal in eere hielden, was het folio-formaat. De groote bladzijde bood ruimte voor wijdloopige en weelderige vulling, en bij den uitgebreiden titel, die soms meer een korte inhoudsopgave was, bleef er plaats voor een gravure van niet onbelangrijke afmetingen.

Het is niet bovenal de houtsnede-techniek, maar meer in het bijzonder de metaal-gravure (voornamelijk koper), waaraan het drukkersmerk zijn vroegste artistieke ontwikkeling dankt. De in hout gesneden drukkersmerken der incunabelen zijn wel smaakvol, maar doorgaans eenvoudig en sober. Er zijn er meerderen aan te wijzen, die alleen een wapentje of een sierlijk monogram vertoonen, als intaglio gesneden in een houtblok, zoodat het in strak wit verschijnt op een vlak-zwarten grond. Er komt echter spoedig fijner detaillering, rijker ornament, de wapens krijgen tenanten, worden met helmloof omgeven; bloemen en bloemranken, dieren, zinnebeelden van allerlei

Nicolaas Wolff, Lyon 1498—1512

„Gelbe Verlag”
in Dachau. Platte
navolging van het
oude drukkersmerk

aard verschijnen in het dessin; de symboliek voert vanzelf tot aanwending van menselijke figuren en zoo komt men tot uitvoerige prentverbeeldingen, landschappen, interieurs, groepen. Niettemin blijft het heraldische element zich voortdurend en met groote overmacht handhaven. Het drukkersteeken is des drukkers blazoën, dat hij voert „sans blâme ni reproche”. Hij is echter niet alleen ridder van de pers maar tevens koopman, en het uitgesproken reklame-element doet zich gelden. In meerdere drukkersmerken komen de werktuigen van het beroep op den voorgrond; in niet weinige is het geheele bedrijf afgebeeld. Men vindt er zelfs de authentieke afbeelding der oude drukkerijen, met drukpersen en letterkasten en drukkers, die aan den arbeid zijn.

Uit een artistiek oogpunt zijn de drukkersmerken der renaissance lang niet altijd bewonderenswaardig. Ze lijden niet zelden aan verwardheid en overlading. Het begrip van iets zeer eigens en sterk typeerends te geven, dat bij ons door de drijfkracht der concurrentie voorop staat, is er al te vaak volkomen in miskend. Er zijn niettemin soms meesterstukken bij van vinding en van graveerkunst, die voor alle tijden tot schitterend voorbeeld kunnen dienen.

Reeds bij de oudsten komt navolging voor. Met een modern woord zouden we dit reclame-plagiaat noemen. Zoo heeft o.a. onze beroemde Goudsche drukker Gerard Leeu op in 't oog loopende wijze het drukkersmerk van Fust en Schöffer geïmiteerd. De beide wapenschilden, door een strik verbonden, hebben alleen een andere vulling. Het feit herinnert me aan een zekeren eau-de-cologne-fabrikant, die een merk 7411 in den handel bracht, omdat het merk 4711 van Jean Marie Farina zoo gezocht was. Niet minder treffend, ofschoon van veel later tijd, is het geval der zoogenaamde „putjes-drukken”. Het drukkersmerk van Abraham de Wees was een waterput, waarboven een emmer hing. Zijn Vondel-uitgaven werden naderhand nagedrukt met het „verkeerde putje”: de emmer hing daar namelijk aan de andere zijde. Ook de merken van sommige zeer beroemde drukkerijen waren in dit opzicht niet veilig. Het anker met den dolfin van Aldus Manutius werd o.a. gebruikt door de Fransche drukkers Johan de Channey, Ambrois Brillard en Bernard Turrison. Deze laatste gebruikte het in volle glorie met den naam Aldus er bij. Desgelijks ging het met den slangenstaf van Frobenius, den passer van Plantijn en den olijfboom der Elzeviërs.

Wij moeten hier intusschen met onze gevolgtrekkingen wel een weinig voorzichtig zijn, want tusschen de drukkers der Renaissance kunnen verbindingen of overeenkomsten bestaan hebben, die hun het recht gaven van deze drukkersmerken gebruik te maken.

Zulk een oude drukker was overigens een andere persoonlijkheid dan de directeur van een moderne drukkerij, die er voor te zorgen heeft, dat de aandeelhouders een goed dividend krijgen. Toch was bij de beroemde drukkers der Renaissance het mercantiele element wel degelijk aanwezig, en bij de namen dezer pioniers van den nieuwen tijd, die ik hierboven noemde, moet ik aantekenen, dat zij den waren aard en de juiste strekking van het drukkersuitgeversmerk op voortreffelijke wijze hebben begrepen. Bij hen deed zich trouwens meer en meer de noodzakelijkheid gevoelen, op de prachtige octavo- en duodecimodrukken, die van de wereldberoemde persen kwamen, een gelijk merk aan te brengen als op de groote folio's en kwartijnen. Op de mooie,

rustige titelpagina van een Aldus-druk, op de sober gevulde en voortreffelijk in evenwicht gehouden bladz. van een der mooie Elzevier-uitgaven, waardeert men de kracht en dinstictie van het pregnante, simpele vignet, dat juist door zijn eenvoud sterk spreekt en zich in het geheugen prent. Plantijn met zijn door een hand uit de wolken bestuurden passer heeft juist gemeten en de smaakvolle en geleerde Erasmus-drukker Frobenius heeft met het oud-testamentische symbool van zijn slangenstaf de wereld veroverd.

Bij deze zestiende-eeuwers is het drukkersmerk niet meer alleen wapen van geestelijke adeltrots of weelderig versieringsobject, maar tevens handelsmerk in den besten zin des woords. Het boek, zij het nog schroomvallig, begon zich in dezen tijd te populariseeren, stelde zich in dienst der gemeenschap, was niet langer meer het geestelijk eigendom van enkele bevoorrechten, maar trachtte velen en steeds meerderen te bereiken.

De voortgezette en zich steeds weelderiger ontwikkelende boekenproductie bracht intusschen een belangrijke wijziging mede in de verhouding der producenten tot hun afnemers. De boeken der groote drukkerijen gingen de wereld door. Voor den handel naar verre streken had de drukker een bemiddelaar noodig. De boekverkooper werd het medium tusschen den typograaf en de kooopers. Eerst als dienstman van den drukker werkzaam, ontwikkelde hij zich door het aanknoopen van meerdere connecties tot zelfstandig vakman en vervolgens tot werkgever van den drukker. Op bestelling drukte de typograaf het boek, dat door den boekhandelaar werd in den handel gebracht, dat door zijn geleerd en gewiekt inzicht waardig was gekeurd om gedrukt en als handelsobject verspreid te worden en waarop hij dus als verspreider, als uitgever, zijn merk drukte. Zoo ontstond in de 17de eeuw naast het drukkers-, het uitgeversmerk, dat in vervolg van tijd het oude drukkersmerk overvleugelde. De typografie werd meer en meer een ambacht, de geleerde uitgever werd allengs de hoofdleder der boekenproductie en ofschoon ook later het drukkersmerk zich nog zwak blijft handhaven, wordt het toch door het uitgeversmerk vrijwel verdrongen.

Op vele uitgaven is overigens dit merk ook wel geheel afwezig. In de zeventiende eeuw kwam de zoogenaamde frontispiece in zwang, de tot een uitvoerige symbolische voorstelling verwerkte en in koper gegraveerde of geëtste titelplaat, die het geheele blad vulde en die ondanks zijn pracht en rijkdom en weelderige overlading toch reeds een symptoom was van verval. Op deze pagina was voor een typisch en pregnant uitgeversmerk doorgaans geen plaats, en ofschoon op de titelplaat niet zelden nog een verklarende en zeer uitvoerige titelpagina volgde, bleef meermalen het uitgeversmerk geheel weg. In de fijne, smaakvolle omlijsting der 18de-eeuwsche Fransche en Italiaansche drukken en de navolging daarvan ook hier te lande, kwam er weder ruimte voor. Veelal echter trad er een willekeurig vignet voor in de plaats, dat uitsluitend tot versiering dienend, zich bij de omlijsting aansloot. Het titelvignet had toenmaals het zinrijker uitgeversmerk grootendeels verdrongen. Slechts nu en dan treft men het nog aan, b.v. op de vroegste uitgaven van Goethe's werken. In goeden stijl ziet men het o.a. op den eersten druk van „Des Jungen Werthers Leiden”, die in 1774 bij Weygand in Leipzig verscheen. Vermoedelijk is dit stijlvolle uitgeversmerk een gravure van den illustrator der romantische school Daniel Chodowiecki.

De eerste helft der 19de eeuw bracht een tijdperk van slordige en smakelooze boekenproductie. Drukkers zoomin als uitgevers hebben (in het algemeen genomen) weinig reden meer zich op hun uitgaven te verhoovaardigen en ze het etiket der echtheid op hun wereldreis mee te geven. Pas na het midden der 19e eeuw begint in Engeland de herleving. William Morris met zijn Kelmscottpress, propageert daadwerkelijk de schoonheid van het boek, zij het ook op wat te kunstmatige wijze. Het uitgeversmerk keert terug, eerst zonder groote schoonheid als een monogram, een klein vignet, platte navolging vaak van het fabrieks- en handelsmerk der nijverheid. Maar naarmate de schoonheid van het boek, de verzorging van den boektitel veld wint, gaat men ook het belang begrijpen der verfraaiing en zorgvuldige samenstelling van het merk, dat zich bij de boekversiering moet aansluiten, zich erin moet oplossen. Door kunstenaars wordt gezocht naareen beknopt en sterk typeerend motief, dat met eenige variatie toegepast, zich naar het ornament voegt, of dat zelf als grondslag kan dienen voor verwerking in een harmonie van lijnen. In moderneren zin is het uitgevers (drukkers-)merk wat het leitmotief is in Wagners muziek: men bouwt er de typografische versiering uit op, en hoe pittiger en duidelijker het zich onderscheidt, des te sterker is zijn productieve kracht. Vooral in Duitschland en Engeland heeft men in dit opzicht soms zeer geestige en fijne dingen gevonden.

Ik vestig hier o.m. bijzonder de aandacht op het Bücher-lese Verlag, op R. Oldenburg, Egon Fleischel en Co., Ulster Verlag, G. Bell and Sons, het Rhein-Verlag en Delphin Verlag. Een goed voorbeeld is ook het vignet voor Meulenhoff's Zonne-bibliotheek door Jan Sluifers en het vignet van Ipenbuur en van Seldam door Th. Molkenboer.

Niet alle moderneren echter hebben deze m.i. meest juiste opvatting van het uitgeversmerk gehuldigd. Het geestige prentje, dat Albert Hahn voor den boekhandel Chr. W. Koster te Amsterdam teekende, schijnt veeleer een ex-libris dan een titelvignet en dit is ook het geval met de tjaps van Ed. Cuypers en van D. Coene te Amsterdam, ofschoon vooral deze laatste een fijn kunstwerkje is. Bij de Nederlandsche uitgeversmerken vindt men meerderen zeer goede. Indien ik er om hun schoonheid en praktische bruikbaarheid enkele uit mocht kiezen dan zouden de merken van Brusse (door H. P. Berlage) en van S. L. van Looy (door prof. dr. P. H. van Moerkerken) bovenaan staan. Door eenvoud en goeden stijl onderscheiden zich o.a. ook de merken van Luctor et Emergo te 's-Gravenhage (door Jan Riedijk), van Emmering (door S. H. de Roos), van de Theosofische uitgeversmaatschappij (door J. M. L. Lauweriks), van Mart. Nijhoff (door K. Sluiterman) en van Nijgh en van Ditmar (door J. G. Veldheer).

Een opmerkenswaardig verschijnsel bij de Nederlandsche merken is het, dat ze voor verreweg het grootste deel een spreuk, een handelsdevies dragen, waarbij de beginletters der woorden het naamcijfer vormen der firma: Sine Libris Vita Lacuna (S. L. van Looy), Samen Werkend Machtig (S. W. Melchior), Waar en Klaar (W. Kirchner), Immer Strevend (Ipenbuur en van Seldam).

Wanneer men deze goede merken met de nieuwere buitenlandsche vergelijkt, dan staat Nederland mede in 't eerste gelid. Mooie en tegelijk typische merken zijn er niet velen en talrijk zijn de firma's, die er zich met een monogram afmaken. Monogrammen als die van Paul Liszt en Rich. Bong zijn zeer karakteristiek.

Treft het moderne uitgeversmerk meer direct het doel, het antieke is niettemin uit een artistiek oogpunt belangrijker, vooral ook als werkstukje van zinrijke ornamentering en prachtige graveerkunst. Wie beweren mocht, dat de toepassing der kunst in de reclame een verschijnsel is van onzen eigen tijd, meen ik te mogen verwijzen naar een interessant boek als dat van L. C. Silvestre : „*Marques typographiques . . . des libraires et imprimeurs, qui ont exercée en France, depuis l'introduction de l'imprimerie en 1470, jusqu'a la fin du seizième siècle.* Paris, 1870 (2 dln.). Hier kan men de prachtige reclame-gravures in hun veelheid en veelzijdigheid en weelde van lijnen bewonderen. Een enkele moderne uitgever is wat al te sterk onder den indruk gekomen van den smaakvollen eenvoud der incunabilisten. Toevallig kwam ik zulk een sterk typeerend geval van reclame-plagiaat uit een schoon verleden van ruim vier eeuwen op het spoor. „*Der Gelbe Verlag*” in Dachau bij München verraste de wereld met een buitengewoon karakteristiek houtsnede-monogram op zwarten grond. Maar wanneer men het boek van Silvestre opslaat, deel I, pag. 292, vindt men daar het origineel van deze merkwaardige trouvaille : het drukkersmerk van Nicolas Wolff, drukker te Lyon in 1498—1512, en wat nieuw en spiritueel scheen, is ten slotte niets anders dan een bot anachronisme en een brutaal plagiaat. Bij het oude boek behoorde het oude merk, het nieuwe eischt een andere typeering en een anderen stijl. Nieuwe tijden scheppen nieuwe lijnen en nieuwe vormen. De kunstenaar, die opdracht krijgt voor vinding en uitvoering van een uitgevers- of drukkersmerk, moge zich dit immer voor oogen houden.

BOEKBESPREKING

L. Hirschel, Uit de voorgeschiedenis der Hebreeuwsche typographie te Amsterdam. 31e Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum. Amsterdam, J. H. de Bussy, 1934. bl. 65—79.

Het mag als bekend worden verondersteld dat de roemrijke historie van de Hebreeuwsche boekdrukkerijen te Amsterdam haar aanvang heeft genomen met den rabbijndrukker Menasseh Ben Israel in het jaar 1627. Hieromtrent zijn uitvoerige studies gepubliceerd en de heer Hirschel gaat dan hierop verder ook niet in, maar bepaalt zich in zijn studie tot een aantal jaren vroeger (1605—1625), waarover hij belangrijke mededeelingen doet. Schrijver toont aan dat het eerste boek met Hebreeuwsche typen te Amsterdam is gedrukt in 1605. Het is een werk van den toenmaligen bekenden Engelschen predikant Hugh Broughton (1549—1612), een strijdlustig en veelschrijvend theoloog en Hebraïcus. Deze liet, na zijn aankomst in Nederland, eerst eenige werken drukken bij R. Schilders „*Printer to the States of Zeelande*” te Middelburg, waaronder één, dat opgedragen werd aan den Engelschen Koning. Uit dat boek blijkt dat Schilders geen zettters te zijner beschikking had die de Hebreeuwsche letterteekens konden zetten, aangezien Broughton aan het slot van het werk den Koning een toelage vraagt „*to hyre comon Ebrew setters at Venice or Basil*” om den Bijbel en den Talmoad te doen drukken. Gelukkiger was hij toen hij bij zijn komst in Amsterdam in 1605 den drukker Jan Theunisz. bij machte vond om zulks te doen, met medewerking van den bekenden graveur Jodocus Hondius. Tusschen de jaren 1605—1608

verschijnen van Broughton te Amsterdam 13 werken, voorzien van Hebreeuwsche typen, waarvan de heer H. een uitvoerige beschrijving geeft. Daarna houden plotseling de uitgaven van Broughton te Amsterdam op en laat hij elders drukken (Middelburg, Hanau en vermoedelijk Keulen), waarvoor hijzelf de volgende verklaring geeft. „One of Geneva cometh to Amsteldam, 1608, to salute me friendly in shew, presently he goeth to my Printer and bragged how they used me in Geneva. The under Printer stood by me, all the while he talked with me, and went home full soon after him, and heareth his new honesty, and returneth, and telleth me, he will not print my book unless I pay him”. Broughton stierf in zijn vaderland in 1612.

Een zeer interessante en hoogst lezenswaardige studie, den schrijver hulde. Hs.

L. Ronner, De geschiedenis van het ornament in het boek. Amsterdamsche Grafische School, 1934.

Als de schrijver van dit boek zijn voorwoord besluit met een variant op de verzuchting van een Romeinschen auteur, nl. dat de vriendelijke lezer bij het aantreffen van fouten in zijn werk, deze niet moet wijten aan hem, maar aan leerlingen van de Grafische School, die zijn werk gereed gemaakt hebben, dan schijnt hij te vergeten, dat er ook nog wel andere fouten dan zelffouten bestaan. Edoch, deze auteur slijt zijn leven temidden van komende typografen

Wat is het resultaat van de studie, waarvoor de schrijver zich reeds 25 jaren lang interesseert? Volgens den titel konden we verwachten, een geschiedenis van het ornament in het boek. Maar als leerboek voor ornamentiek geeft het werk veel te weinig. We moeten veel te vaak vragen, waarom is dit ornament zoo, wat beteekent het, en wat bracht de menschen tot deze compositie en tot dit gebruik? Waarom komen b.v. verschillende bladsoorten met bloemslingers vaak samen met den ossenkop voor? Waaruit zijn de grotesken ontstaan? Zeker, men behoeft zich niet aan allerlei hypothesen te wagen zooals Duitsche kunstgeleerden dit dikwijls doen of metaphysische interpretaties van bedenkelijke kwaliteit te lancereen, zooals Havelaar maar al te ergerlijk deed. Maar de schrijver had toch dieper moeten ingaan op de vormgeving en den zin van het ornament in het boek, wilde hij tenminste van zijn werk iets meer maken dan een compilatie van stijlen en vormen. Nu moeten we ons tevreden stellen met conclusies die we zelf moeten trekken uit allerlei architectuurfragmenten, meubeldetails, wandschilderingen enz. Veel te vaak maakt hij zijsprongen naar nevengebieden, waardoor wel licht kan vallen op vele moeilijke vraagstukken der ornamentiek, doch hiervoor zou een veel breeder en diepgaander werk noodig zijn geweest. Wel is er materiaal bijeengebracht en opeengehoopt, maar tot een wetenschappelijke verwerking der stof, zoodat een geheel oprees uit de veelheid der vormen, is het niet gekomen.

Wij stellen niet den eisch, dat hij een werk had moeten schrijven, waarin wij plotseling vastgegrepen werden en ademloos en hijgend verder lezen, gefascineerd door een geniale conceptie die de geheele geschiedenis flitsend doorlicht, zooals in Nederland alleen Huizinga dit kan, maar we mogen toch vragen dat een boek werd gegeven en geen doodsche opstapeling van gegevens, die lang niet alle in onmiddellijk verband met het onderwerp staan. Het kan best zijn dat de Heer Ronner veel weet over het onderwerp dat hij wilde behandelen, een studie heeft hij niet kunnen opbouwen.

C.W.B

GEGEVENS BETREFFENDE UTRECHTSCHEN STATEN-,
STADS- EN AKADEMIEDRUKKERS
MEDEGEDEELD DOOR G. A. EVERS

III. AKADEMIEDRUKKERS

(Voortzetting van bladz. 52)

5. Sal voor het drucken van een programma alse invito etc. met het pampier tesamen betaelt worden een ducaton, ende voor een titul van een dispuyt met een kransie rontom op een half blad een halve ducaton, doch voor een titul op een quartie, gelijk voor de theses staet, sal niet dan alleen het pampier gerekent worden, staende aenden candidaet sodanigen titel te verkiesen als hem best behaeght, waer van hij het aenplacken (sijnde tien stuyvers) noch daer boven sal moeten betalen, als den drucker niet rakende.

6. Den drucker sal moeten leveren, behoorlijk wit groot pampier, postruyter, ende sal hem het boeck worden betaelt tot ses stuyvers, mits de boecken tot 25 bladen volmakende, ende voor de proeff off correctie bladen niet rekenende.

7. Soo imand der candidaten genegen ware kleyn pampier te hebben, sal den drucker hem leveren goede witte schild, het boeck tot vier stuyvers, mits oock de boecken volmakende als voren, ende voor de proeffbladen niet rekenende, ende sal voor het drucken (als het selve formaet sijnde) mede worden betaelt de voors. somme van vijf gl. Edoch sal den drucker in sulcken gevalle xxv theses voor de heeren professoren doen drucken op groot pampier, ende het formaet op sijn eygen costen versteken, op dat alsoo alle de disputationes bij malcanderen gedrukt connen worden.

8. Den drucker sal Sorge dragen, dat alles op sijn behoorlijcke tijd vaerdig ende gedrukt sij, ende dat de candidaten met alle beleeftheyt op sijn winckel ontfangen worden, ende sal tot een disputatie sub praesidio staen twee schellingen tot een vereeringe voor de knechts, ende tot een generael dispuyt vier schellingen, waer mede de knechts haer ten vollen sullen moeten vergenoegen.

9. Den drucker sal voor de academie van ider disputatie een overdrucken, ende deselve alle jaren, met het afstaen van d'heer rector magnificus vervolgens na malcanderen binden in een hoorne bandt, ende deselve aende academie vereeren, ten eynde altijd nagesien can worden wat disputationes onder ider heer rector gehouden sijn.

1. Eyndelijck sal de reeckeninge des druckers desen aengaende bij de candidaten voldaan worden, aeler hen hunne bullen worden over behandicht.

Aldus provisionelyck bij de vroedschap der stad Utrecht gearresteert op den xvjen Marty 1685.

Register van vroedschaps-notulen betreffende de hoogeschool, 16 Maart 1685.

François Halma betaelt de somme van hondert vier en tachtig guldens, mede ter sake van gedruckte theses voor d'academie van 2 Feb. 1684 tot den 24 Junij 1684, dus bij uts.

Kameraarsrekening 1683/1684, blad ongenummerd.

François Halma betaelt de somme van hondert drie en vijftig gulden in voldoeninge van zijn specificatie van gedruckte theses, oratien, geleverd pampier, pennen etc. voor de Domscamer, over den jare deser reeckeninge dus bij uts.

clij g1.

Alsvoren 1697/1698, blad 32b.

François Halma werd 3 Januari 1653 te Langerak aan de Lek geboren, waar zijn vader sedert 1640 als predikant stond. Nadat zijn vader in October 1660 overleden was, vestigde zijne moeder zich met hare zes kinderen aan het Begijnhof te Utrecht. François bezocht de latijnsche school en ging vervolgens bij een boekhandelaar, waarschijnlijk Pieter Elsevier, in de leer. In het jaar, dat Elsevier de zaken aan kant deed (1675), vestigde Halma zich als boekverkooper in een gehuurd winkelhuis aan de Choorstraat, doch verhuisde na een betrekkelijk kort tijdsverloop naar een gehuurd perceel aan de Oudegracht tegenover de Gaardbrug. Dit laatste adres staat op den titel eener uitgave van 1680 vermeld en daaruit blijkt tevens, dat hij „in Calvinus” zijn zaken dreef. Daar verkreeg hij vermoedelijk de noodige ruimte, om eene drukkerij aan zijne zaken te verbinden. Met den aanvang van 1690 verhuisde hij weer naar een vrij groot pand aan de Oudegracht tegenover de Bezembrug (thans Wz. no. 154), dat door hem van een oom van Pieter Elsevier was aangekocht. Tot omstreeks dezen tijd voerde Halma het drukkersmerk van Elsevier, zoodat ook daarom aangenomen mag worden, dat hij de zaak van zijn vroegeren patroon had overgenomen en voortgezet.

Evenals Meinardus van Dreunen in 1684 het stadsdrukkersschap aan Jurriaan van Poolsum had verkocht (zie hiervoor bij stadsdrukkers), droeg hij in hetzelfde jaar het academiedrukkersschap tegen betaling aan Halma over en bekrachtigde de vroedschap die overeenkomst. Dat contract is tot nu toe evenmin aan het licht gekomen, maar het zal vermoedelijk eene lijfrente hebben gegolden, omdat het stadsbestuur ook Halma's opvolger tot de naleving van die overeenkomst verplichtte, niet alleen bij zijn afstand aan Van de Water in 1699, maar ook weer bij diens overdracht aan zijn zoon in 1716. Na Van Dreunen's overlijden in 1717 gold de bepaling niet meer.

Als uitgever heeft Halma zich op elk gebied van wetenschap bewogen, maar het getal zijner uitgaven is niet bijzonder groot en bepaalt zich voor Utrecht, de academische geschriften niet medegerekend, tot een 50-tal groote en kleine werken. Met uitzondering van enkele bijzonder fraai verzorgde drukken, kenmerken zich deze meestal met kopergravures geïllustreerde boeken door middelmatige uitvoering. Toch schijnen ze wel in de toenmalige behoeften te hebben voorzien en aan den smaak des tijds te hebben voldaan.

Uit zijn verkiezing tot deken van het boekverkoopersgilde in 1681 en zijne herkiezing in 1682—'83, en '89—'97 mag opgemaakt worden, dat hij ook onder de plaatselijke vakgenooten een geziene figuur was.

In de tweede helft van 1699 vertrok Halma uit Utrecht, nadat hij zijne plaatselijke drukkerszaken en boekhandel aan Willem van de Water had overgedragen. De reden van zijn vertrek en zijne vestiging als drukker-uitgever te Amsterdam, in 1705 te Leeuwarden, bleef onbekend. Waarschijnlijk had hij voldoende kapitaal vergaard om rustiger zaken te kunnen drijven en als gevolg daarvan aan den

innerlijken drang gehoor te kunnen geven, om voortaan meer voor dan door de drukpers te leven. Sindsdien verschenen vele geschriften van zijn hand, waarvan de meeste verscheidene jaren van voorbereiding gekost moeten hebben. (Voor verdere bijzonderheden zie François Halma te Utrecht. In: Het Boek VI—1916, bl. 135-146).

Françoys Halma, jonge man, in de Boterstraat.

*Na afgelegde geloofsbelijdenis als lidmaat der Ned. Herv. kerk ingeschreven,
24 Maart 1671.*

Françoys Halma en Mechtelt Post, getuyge Geertruid Nolmans, moey van de
bruith.

Aangeteekend 31 October, in de Jacobiekerk getrouwd 25 November 1675.

Fredrik Beernink den ouden, coopman in lakenen, borger binnen Utrecht, ende verclaerde .. te cederen, transporteren, ende in vollen eigendom over te geven aen ende ten behouwe van François Halma, koopman in boecken ende mede borger binnen Utrecht, sekere huysinge, erve ende grond, met kluisen en alle vorder toebehorden, staende ende gelegen alhier binnen Utrecht aende oostsijde van d'Oude grafte, tegen over de Besembrugge, streckende voor uyt de voors. grafte tot agter tegen de huysinge ende erf vanden Toelast toe, daer zuydwaerts den voors. Toelast, competerende Nicolaes van Eyk, ende noortwaerts de kinderen en erven van sr. Johan van Gorp za : ofte daer zijl. het regt gelaten hebben, resp. naest gehuyst ende geërft sijn Bekennende den comparant mede dat de kooppenningen van de gemelde huysinge geheel ende al voldaan ende betaelt sijn alsulx den gemelden Halma daer van bij desen quiterende, sonder argh.

Register van transporten en plechten, 25 October 1690.

Het huis werd in het najaar van 1700 door Halma voor 5000 caroli guldens verkocht en bij acte van 30 Juni 1705 aan Jacobus Vugter overgedragen.

1699. WILLEM VAN DE WATER (de oude).

De vroedtschap gehoordt het versoek van Willem vande Water, boekverkooper ende drukker binnen dese stadt, heeft denzelven aangesteldt tot ordinaris drukker vande academie alhier in plaatze van François Halma, vrijwillig afstaande, des dat hij sig strictelijk reguleere, naar de ordres ende het reglement alreede gemaakt ende nog te maken, ende nakomende het accoordt tusschen François Halma ende Meinardus van Dreunen over deszelfs afstandt opgerecht.

Resolutie der Vroedschap, 20 Maart 1699.

François Halma, nu Willem vande Water betaelt de somme van twintig guldens in voldoeninge van sijn specificatie van geleverd pampier, pennen, gedruckte series lectionum voor de academie alhier, van Meert tot October 1699, dus bij uts.

Kameraarsrekening 1698/1699, blad 31 b.

DISPUTATIO MEDICO-CHYMICA
 INAUGURALIS
 DE
 NATURA METALLORUM
 NONNULLISQUE EORUM ARTEFACTIS,
 QUAM
 ANNUENTE SUMMO NUMINE,
 Ex Auctoritate Magnifici Rectoris,
 D. HERMANNI van HALEN,
 S. S. Theologiæ Doctoris, ejusdemque Facultatis in Inclytâ Aca-
 demiâ Ultrajectinâ Professoris Ordinarii, Verbique Divini
 ibidem in Ecclesiâ Præconis,
 NEC NON
 Amplissimi Senatus Academici consensu, & Nobilissimæ
 Facultatis MEDICINÆ Decreto,
 PRO GRADU DOCTORATUS,
 Summisque in MEDICINA Honoribus & Privilegiis
 rite ac legitime consequendis,
 Publico examini submittit,
 BENEDICTUS NICOLAUS PETRÆUS, Hamburgensis;
 Ad diem 24 Aprilis horis locoque solitis.

TRAJECTI ad RHENUM,
 Ex Officina GUILLIELMI vande WATER, Academiæ
 Typographi, clō Iōc ic.

Willem vande Water voor gedructe oratiën, dispuysten, series lectionum, item geleverd papier, pennen, inckt etc. ten dienste van de academie, betaelt over den jare deser reeckeninge de somme van hondert ses en seventig gulden, dus bij ordonnantie. clxxvi gl.

Alsvoren 1699/1700, blad 31 b.

Overeenkomstige betalingen hebben achtereenvolgende jaren tijdens het eerste academiedrukkerschap van Willem van de Water plaats gevonden, de laatste maal in 1716 :

Willem van Water betaalt de somme van driehondert en vijftig guden, wegens geleverde boecken, pampier, pennen etc. ten dienste van academie en kerkenraad. Item oratiën, dispuysten etc. 't zedert den 3en Oct. 1715 tot 14en Sept. 1716, hier bij speciale ordonnantie en quitantie iijC l gl.

Alsvoren 1715/1716, blad 37 b.

Over Willem van de Water Sr. is tot nu toe weinig meer bekend geworden, dan dat hij reeds in 1686 onder eigen naam als uitgever optrad en met uitzondering van de jaren 1716 en 1717, toen de zaken door zijn zoon Willem gedreven werden, tot aan zijn dood in 1728 als boekverkooper en drukker-uitgever heeft gewerkt. In dat ruim 40-jarig tijdvak heeft hij, behalve de vele academische geschriften, tal van wetenschappelijke werken uitgegeven, welke door kloeke uitvoering en fraaie typografische verzorging uitmunten.

Hij was de zoon van Johannes van de Water, wiens boekhandel en drukkerij „onder den Dom, ofte inde Servetstraet” gevestigd was. Waarschijnlijk heeft Willem die zaak, welke vermoedelijk in een van de drukkersfamilie Van Borculo gehuurd huis gedreven werd, voortgezet. In 1689 en 1695 deden vader en zoon

Drukkersmerk van W. van de Water, in Mei-Juni 1699 gebruikt.

nog voor gezamenlijke rekening studieboeken verschijnen. Na het overlijden van den vader (9 Juli 1704) is de zoon blijkbaar beter en ruimer werkgelegenheid gaan zoeken en heeft hij daartoe in 1709 een pand aan de zuidzijde van het Oudkerkhof, toen het 17de perceel van de Plaats (de tegenwoordig Stadhuisbrug) af, vermoedelijk het tegenwoordig no. 37, gekocht.

In 1716 had hij het beheer der zaak aan zijn bijna meerderjarig geworden derden zoon Willem overgedragen, maar door diens spoedig overlijden was hij verplicht de leiding weer zelf ter hand te nemen. Tot aan zijn overlijden op ruim 68-jarigen leeftijd in 1728 is hij aan het Oudkerkhof, in later jaren vaak in samenwerking met andere plaatselijke uitgevers, werkzaam gebleven.

Gedurende ruim 30 jaar, van 1697 af tot aan zijn dood toe is hij onafgebroken deken van het boekverkoopersgilde geweest.

Willem, soon van Johannes vande Water ende Adriana Lobé.

In de Domkerk gedoopt, 30 October 1659.

Willem vande Water, jongeman, en Maria Ouzeel, jonge dochter van Dordrecht.

Te Utrecht aangeteekend 28 Februari 1686 en blijkens marginale aantekening „ondertrouwt tot Dordrecht. Attestatie gegeven om tot Dordrecht te trouwen, den 14 Meert 1686.”

Ds. David van Henghel, bedienaar des goddelijken woords alhier, soo voor zijn selven, ook als man ende voogd over juffrouw Johanna Elisabeth van den Hengel zijn huysvrouw, daar hij blijkende geboorte bij heeft, dewelke bij dese verklaarde te cederen ende transporteren aan ende ten behoeve van Sr. Willem van de Water, borger en boekverkoper binnen dese stad, ende sijnen erven, sekere huysinge en erff staande ende gelegen binnen de voorschreve stad, aan de zuydzijde van het Oude Kerkhoff, streckende voor vande straate, zuydwaars op, tot achter aan de huysinge — — — toe, daar Cornelis van Beek voor, en achter het erff van den heer Van Incourt beyde ten oosten, ende de erffgenamen wijlen den heere Van Dijkvelt doorgaans ten westen allomme respectivelijk naast gehuyst en geerft sijn, met alle het geene daar op ende inne aard en nagelvast is, ende voorts met sodanige geregtigheden en servituten als daar toe specterende sijn bekennde met eenen hij comparant van de volle belooffde cooppenningen voldaan te sijn, zonder arch.

Register van transporten en plechten, 18 April 1709.

Willem vande Water, laet na sijn vrouw en mundige kinderen, aan 't Oudekerckhoff.

In de Catharijnekerk begraven, 24 Mei 1728.

1716. WILLEM VAN DE WATER (de jonge).

Nog gehoord het rapport vande heeren gecommiteerdens opde requeste van Willem vande Water den ouden, drukker vande academie, heeft de vroedschap vermits desselffs vrijwilligen afstand tot ordinaris drukker vande academie alhier, eenparig aangestelt desselffs soon Willem vande Water den jonge, des dat hij sig strictelijck regulere nade ordres en het reglement alrede gemaakt en nog te maken

ende nakome 't accoord tussen François Halma en Meynard van Dreunen over
voornoemt van Dreunens afstandt opgerigt.

Resolutie der Vroedschap, 23 Maart 1716.

Willem van Water betaalt tweehondert acht en zestig gulden, voor geleverde
boecken, pampier, pennen etc., ten dienste vande academie en kerkenraad, alsmede
oratiën, dispuytē etc., 't zedert 5en Decemb. 1716 tot den 13e Sept. 1717, bij
specificatie, ordonnantie en quitantie ijC lxxvij guld.

Kameraarsrekening 1716/1717, blad ongenummerd.

Drukkersmerk van W. van de Water, van Juli 1699 af in verschillende grootten gebruikt.

Willem vande Water betaalt de somme van ses hondert gulden, voor geleverde
boecken, papier, pennen etc., ten dienste van de academie en kerkenraad tzedert
3en Novemb. 1717 tot den xij Sept. 1718, dus bij specificatie, ordonnantie en
quitantie. viC. guld.

Alsvoren 1717/1718, blad 40 a.

Nauwelijks twee jaar na zijne overneming van het bedrijf, dat onder vaderlijk
toezicht in het ouderlijk huis gevestigd bleef, is de jonge Van de Water gestorven,
zoodat hij zoo goed als geen gelegenheid heeft gehad zelfstandig op te treden en
persoonlijk invloed uit te oefenen. De 58-jarige vader nam na zijn overlijden
onmiddellijk de leiding weer alleen ter hand.

Willem, soon van Willem van de Water ende Maria Ouzeel.

In de Domkerk gedoopt, 2 October 1692.

Willem vande Water, jonghman, laet na vader en moeder, aent Oudekerckhoff.

In de Catharijnekerk begraven, 8 November 1717.

1717. WILLEM VAN DE WATER (de oude), voor de tweede maal.

Gehoort het rapport vande heeren borgermeesteren opde requeste van Willem
vande Water den ouden, heeft de vroedschap vermits het afsterven van sijn soon
Willem vande Water de jonge voors. suppliant eenparig aangestelt tot ordinaris

drukker vande academie alhier, alles, mits sig strictelijc te reguleren nade ordres en het reglement dien aangaande alrede gemaakt of nog te maken.

Resolutie der Vroedschap, 29 November 1717.

W. van Water betaalt zijn specificatie ter somme van vijff hondert acht en tachtig gulden, wegens leverantie en dienst soo aan stads bibliotheecq, academie etc., van ten November 1719 tot September 1720, blijkens specificatie, ordonnantie en quitantie.

vC lxxxviii gl.

Kameraarsrekening 1719/1720, blad 36 b.

Willem vande Water betaalt twee hondert negen en tsestigh gulden, voor geleverde boecken, dispuuten, ten dienste van academie en scholen, zedert January 1725 tot 6en November, blijkens specificatie, ordonnantie en quitantie.

ijC lxxix gl.

Alsvoren 1724/1725, blad 36a.

De financieele toestand der stad schijnt in dezen tijd geen bijzondere uitgaven gedoogd of regelmatige betalingen mogelijk gemaakt te hebben. Behalve de twee bovenvermelde posten, de eerste en de laatste tijdens de tweede drukkersperiode van Van de Water, werd door den kameraar nog slechts een betaling over 1721/1722 verantwoord. Evenals over 1719/1720 (588gulden) is het mogelijk, dat het hooge bedrag over 1712/1722 (755gulden) ten deele de achterstallige betaling van leveranties in voorgaande jaren was.

Door stedelijke subsidie werd Van de Water in 1720 in staat gesteld materiaal (hebreuwsche letterteekens) aan te schaffen, dat zijne voorgangers steeds geheel uit eigen middelen hadden bekostigd.

Versoek vande heeren professoren Van Alfen en Mil; versoekt de vroedschap bij desen de heeren gecommiteerden ter directie van stadts finantie, om met den academie drukker Willem vande Water te spreken en accorderen ten eynde de academie drukkerij mag worden voorsien met rabijnse letters, dewelke alleenlijk vande orientale talen alhier manqueren.

Resolutie der Vroedschap, 25 Maart 1720.

De heeren gecommiteerdens ter directie van stadts finantie hebben gerapporteert, dat volgens authorisatie van den 2e deses hadden gesproken met den academie drukker Willem vande Water, en dat deselve voor 150 gulden hadde aengenomen de academie drukkerij te voorsien van rabijnse letters, dewelke alleenlijk vande Oostersche talen aldaar manqueren, en dat voors. drukkerij daar van blijve voorsien voortaan, alle 't welke de vroedschap heeft geaprobeert en wort bij desen geacordeert ordonnantie tot 150 gl. ter fine voors. ten laste vanden heer thesaurier.

Alsvoren 8 April 1720.

Betaald aan den academie drucker Willem van de Water voor enige rabbinse letteren, volgens ordonnantie vanden 3 Augustus 1720

iC xx gl.

Thesauriersrekening 1719/1720, blad 48 b.

HET GRAFISCH MUSEUM

REDACTIELEDEN:

A. W. BARTEN, J. D. C. VAN DOKKUM
KEES HARTMANS, MENNO HERTZBERGER
B. MODDERMAN EN S. H. DE ROOS

VIERDE JAARGANG
NOV. 1934 · NUMMER 5

EENIGE JAPANSCH E BOEKJES UIT HET MUSEUM

DOOR B. MODDERMAN

Ons Museum heeft enkele Japansche boekjes als nieuwe aanwinst verworven. Voor hen die met de boekkunst uit het Verre Oosten niet bekend zijn, moet het interessant wezen door deze kleine prentenboeken met dit onderdeel der Japansche houtsnEEKUNST kennis te maken.

Ik stel mij voor te gelegener tijd in dit orgaan een kort overzicht te geven van de zeer belangrijke geschiedenis van het Japansche boek, maar moet mij voorloopig uitsluitend bepalen tot een vluchtige aankondiging van deze laatste aanwinst.

Allereerst dan zijn er 2 der 15 deeltjes waaruit de beroemde „Mangwa” van den kunstenaar Hokusai bestaat. Het zijn de nummers 12 en 15. Hoewel het

hebben boeken uitgegeven met dezen titel die als „losse of vlugge teekeningen” kan worden vertaald) bevat een overgroot aantal impressionistische schetsen en meer uitgewerkte teekeningen over allerlei onderwerpen. De ongeloofelijke verscheidenheid van inhoud die in geestige, met vaste hand neergezette figuren het geheele leven der Japanners op luchtige en soms zeer humoristische wijze illustreert, heeft dit werk van Japan's hier best bekenden kunstenaar door de geheele wereld beroemd gemaakt.

Deel 12, dat tusschen 1827 en 1849 het licht zag, is het meest humoristische der geheele serie. De hier geïllustreerde grappen zijn niet alle even fijn, maar de meeste zijn, ook voor den met deze kunst niet vertrouwden beschouwer voldoende begrijpelijk en genietbaar om hem een beeld te geven van den Japanschen

Hokusai, Mangwa. Deel 15. Haan, hen en kuikens

werk daarmee dus nog verre van compleet is, mogen wij voorloopig wel tevreden zijn, want het is bijna onmogelijk deze serie in goede, vroege drukken compleet te krijgen.

De Mangwa van Hokusai (verschillende kunstenaars

Hokusai, Mangwa, Deel 12. De windstoot

humor en diens groote veelzijdigheid.

Het andere boekje, deel 15 van ditzelfde werk, is eerst lang na Hokusais dood, in 1875 gepubliceerd en is gedeeltelijk samengesteld uit nagelaten teekeningen van Hokusai en verder aangevuld met teekeningen en schetsen van enkele zijner beste leerlingen (Bokusen, Hokkei etc.). Deze verscheidenheid van oorsprong heeft weinig invloed gehad op aard en kwaliteit. Geen enkel deeltje toch uit de geheele Mangwa vertoont eenige neiging tot eenheid van onderwerp, al zijn er dan ook bij waarin bepaalde onderwerpen iets meer op den voorgrond treden. Dit deeltje wijkt slechts in zeer geringe mate daarvan af en illustreert verschillende sagen en legenden, vertoont dier- en plantenstudies en geeft daarmede talrijke landschappen. Beide deeltjes zijn in drukkwaliteit zeer behoorlijk, wat ten deele zeker te danken is aan het feit dat zij beide in het laatste deel der serie behooren, en dus niet zoo talloze malen herdrukt zijn als dit met de vroeger verschenen deeltjes het geval is geweest.

Een derde boekje, eveneens van Hokusai, voert den titel Wakan Ehon Saki-gaki of Historisch Prentenboek. Het verscheen in 1836 en is een der boeken waarin Hokusai in prachtig geteekende en sterk gedetailleerde prenten een overvloed van zoowel historische als legendarische gebeurtenissen afbeeldt. De stijl

Hokusai. Mangwa. Deel 12. O Sono, een van Japan's sterkste vrouwen, dwingt den dapperen held Benkei zijn speer aan haar over te laten

waarin dit boekje is geteekend, werd door hem vooral gebruikt voor ridderlijk-romantische onderwerpen en is, zoowel in lijnvorming als in opzet zeer verschillend van de teekenvijzen die hij voor andere onderwerpen toepaste.

Niet alleen als kunstwerk is dit boek van groote beteekenis voor het leeren kennen van een der belangrijkste uitdrukkingswijzen van den grooten kunstenaar en van de zeer bijzondere effecten die hij met de houtsnede wist te bereiken, maar het is ook uiterst belangrijk voor diegenen die trachten met de rijke historie- en sagenwereld van dit Oostersche volk bekend te worden. Natuurlijk ligt het voor de hand dat de leek deze voorstellingen onmogelijk in den laatsten zin kan begrijpen, maar hij kan toch zeker de kunstwaarde en de compositioneele beteekenis waardeeren en de vergevorderde techniek van den druk bewonderen, die resultaten als dit boek aanwijst wist te bereiken zonder de geringste mechanische hulpmiddelen.

Van Hokusai's leerling, Todoya Hokkei is het in c.a. 1814 verschenen boekje dat op het vorige volgt. Vermoedelijk luidt de niet duidelijk ontcijferbare titel Hokkei Gwafu of Hokkei Mangwa. Dit boekje dat hier en daar duidelijk stijlverwantschap vertoont met Hokusai's werk is weer een van die veelzijdige prentenboeken die in Japan zoo dikwijls voorkomen. Allerlei scènes uit het

Hokusai. Wakan Ehon Sahigaki. Historisch Prentenboek. 1836. Worstelaars

volksleven wisselen af met dier- en plantenstudies, landschappen, geluugoden sagenvoorstellingen enz. die voor het meerendeel in eenvoudige, goedbegrijpbare vormen zijn uitgevoerd.

Hokkei was de meest talentvolle leerling onder de velen die door Hokusai werden opgeleid, en al heeft hij niet zooveel grootsch werk nagelaten als zijn leermeester, toch evenaarde hij hem menigmaal en kan ook als boekillustrator vaak zijn gelijke genoemd worden.

Het vijfde boekje is van Keisai Yeisen en is, als ik mij niet vergis, getiteld Keisai Sogwa. Yeisen was een der meest opmerkelijke kunstenaars van zijn tijd. Het boekje dat het Museum van hem verwierf vertoont zijn eigenaardigheden in hooge mate. Velen zullen in deze eenvoudige, in slechts enkele kleuren gedrukte, zeer impressionistisch-schetsmatige en vaak ruwe penseel-teekeningen van de meest simpele gebruiksvoorwerpen, visschen, geluugodjes e.d. wellicht niet veel bijzonders zien, en toch, zijn werk, zooals het in dit en andere zijner boekjes is neergelegd, wordt terecht door de verzamelaars van Japansche kunst en door de aesthetici ijverig gezocht.

Elke teekening in dit boekje bestaat slechts uit enkele breede penseelstreken, in houtsnede oprecht en bijna volkomen gefacsimileerd. Met de soberste middelen is van elk dingetje, of het een potje, een ambachtsgereedschap, een beeldje

of wat ook is, een klein kunstwerkje gemaakt, simpel, schetsmatig, grof misschien, maar altijd raak gekarakteriseerd, groot gezien en compleet.

Keisai Yeisen, die naast enkele zeer goede, een groot aantal slechte prenten heeft geschapen, die in zijn landschappen tot de meest bizarre middelen greep, heeft, met zijn allereenvoudigste werk zooals dit in zijn prentenboekjes is gegeven, meesterstukjes geleverd die zijn naam beroemd hebben gemaakt.

Voor het Museum is de verrijking met deze enkele boekjes, die natuurlijk slechts een zeer incompleet beeld kunnen geven van de overrijke Japanse houtsnijkunst, ontegenzeggelijk een aanwinst van beteekenis. Andere uitingen van exotische boekkunst zullen zeker op deze volgen, en, hoe bescheiden dit allereerste begin ook moge zijn, toch geeft het hoop dat ons Grafisch Museum, nu het hiermede zijn grenzen verwijdt heeft, in de toekomst van veel grootere algemeene beteekenis zal worden, dan mogelijk zou zijn als het, al te eng en al te bescheiden, zich alleen zou blijven bepalen tot de Nederlandsche grafische kunst.

Hokkei. Illustratie uit de Mangwa 1814. Boven: een Kesöbumiuri of liefdesorakel-verkoper. Beneden: een maker van kamibina, papieren poppen

BOEKKUNST EN DIEPDruk

DOOR L. LEVISSON

Er zijn uit vroegere tijden tal van voorbeelden bekend, waarbij de diepdruk naast den hoogdruk gebruikt werd om het kunstzinnig uitgevoerde boek een bijzondere waarde te geven. Na en naast de overheersching van de houtsnee vindt men het tijdperk, waarin de staalgravure werd gebruikt ter opluistering en ter verduidelijking van den tekst. Ook verschenen er wel boeken, zij het dan ook voornamelijk in kleineren omvang, waarbij de diepdruk hoofdzaak was.

Het verluchten door middel van dezen vorm van diepdrukwerk is een moeizaam en kostbaar werk. De raster-diepdruk biedt te dien aanzien grootere mogelijkheden. Door middel van den geëtsten en niet gegraveerden drukvorm is het doenbaar om afbeeldingen en tekst in één vorm samen te brengen en een werkwijze te volgen, welke practisch geen bezwaren van overwegenden aard biedt.

De vraag dient echter besproken te worden of het mogelijk is om met behulp van een zoodanig vervaardigden drukvorm een kunstzinnig geheel te bereiken.

Voor velen is deze vraag zeer spoedig beantwoord. Voor hen bestaat er maar één mogelijkheid om het schoone-tekst-brengende boek te vervaardigen en dat is de directe druk van den lettervorm; het indirecte weergeven van het letterteeken met behulp van de fotografie is voor hen a priori verwerpelijk.

Nu ligt het in mijn aard om „a-priori-stellingen” niet te kunnen waardeeren. Naar het mij voorkomt is het aan te bevelen, ook ten opzichte van het boek niet al te veel te theoretiseeren, doch veeleer de beoordeeling van het resultaat hoofdzakelijk te laten afhangen van de wijze, waarop het uiteindelijk vervaardigde zich aan ons oog vertoont. Deze zienswijze (zoowel overdrachtelijk als letterlijk) lijkt mij ook hier aan te bevelen, zoowel om aesthetische als practische overwegingen.

Het „Schoone” boek als een voorwerp van verzamelaars-bevrediging en als curiositeiten-jagers-liefhebberij heeft voor mij slechts een betrekkelijke waarde. Schoonheid moet zooveel doenlijk tot vreugde van velen kunnen dienen en het is daarom niet verwerpelijk om vervaardigingsmogelijkheden te aanvaarden, welke daartoe leiden, mits de schoonheid van het boek er niet onder behoeft te lijden.

De raster-diepdruk heeft bewezen, dat groote oplagen daarmee op, wat de kosten betreft, voordeelige manier kunnen worden vervaardigd. Waarom zouden wij dan niet onbevangen onderzoeken, of ook de schoonheid daarmee kan worden gediend? De raster-diepdruk biedt het voordeel, dat verluchting en tekst op een volkomen logische, en daardoor practische wijze, samen te brengen zijn. Er bestaan daarbij weinig, of zoo goed als geen onmogelijkheden op dit terrein. De verluchting kan zonder technische bezwaren op elke gewenschte manier in verbinding met den tekst gebracht worden, onverschillig of deze direct van den lettervorm of dan wel indirect van de in het metaal geëtste „overdragen” letterafdruk wordt vermenigvuldigd. Deze indirecte letterafdruk wordt vermenigvuldigd. Deze indirecte werkwijze heeft een groot nadeel. Het raster moet ook het letterbeeld verdeelen. Het overbrengen van den lettervorm brengt het gevaar mee, dat er een niet verlangde verbredening van het letterbeeld ontstaat. In het gegraveerde letterbeeld komen deze onderbrekingen ook wel voor.

De practijk heeft echter bewezen, dat zoowel het een als het ander niet onvermijdelijk tot een verleelijking, door het oog waarneembaar, hoeft te voeren. En zoolang het nog geen deugd is om het mooie boek alleen met behulp van het vergrootglas te lezen, behoeft het ook geen ondeugd te zijn, wanneer niet, of zeer weinig, zichtbare of voor het oog storende, technische eigenaardigheden noodig zijn om een grafisch product te vervaardigen.

Wij hebben ook bij houtsneden en gegraveerde platen technische onvolkomenheden te aanvaarden. Men doet dit. Sterker, men verheerlijkt deze fouten soms als deugden, die de directe nawijsbare eigenaardigheden der werkwijzen zijn. Wanneer wij zoo breeddenkend en tolerant tegenover het oude staan, waarom zouden wij dan niet evenzoo meegaand tegenover het nieuwe doen?

Zonder meer geef ik toe, dat in den eersten tijd zijner ontwikkeling de raster-diepdruk andere onvolkomenheden vertoonde, welke vanuit een aesthetisch oogpunt niet te verdedigen zijn. Ik noem hier alleen maar het slechte register, dus het in doorzicht niet op elkaar sluiten der pagina's, den niet zuiveren stand van den bladspiegel, fouten, veroorzaakt door het onzuiver werken met het materiaal, dat bij het overbrengen van de bladzijden op den drukvorm wordt gebruikt.

Doch de meerdere ervaring heeft meerdere hand-zekerheid gegeven en ik overdrijf niet wanneer ik beweër, dat het thans voor een ervaren diepdrukker heel wel mogelijk is deze onnoodige tekortkomingen te vermijden.

Ook is men er ingeslaagd om een zuiver en scherp letterbeeld te maken, zelfs van een „magere” letter. En ik ben daarom voor mij zelf tot de slotsom gekomen, dat het de moeite loont om te trachten den rasterdiepdruk in dienst te stellen van de technische vervaardiging van het „beter boek”.

BOEKBESPREKING

Catalogus van Amsterdamsche plattegronden, door A. E. d'Ailly (Atlas van topographie en historie, I). Archief der gemeente Amsterdam, 1934.

Het was inderdaad een juist inzicht van den Amsterdamschen gemeentearchivaris, den heer Mr. A. le Cosquino de Bussy, voor dezen catalogus belangstelling te verwachten van historici, geografen, stedenbouwkundigen, economen en kunstenaars. Dit behoeven niet juist Amsterdammers te zijn. Immers, meer dan bij welke andere stad ook van ons land, is de topografie ten nauwste vervlochten met de geschiedenis en kennis onzer handel, politiek en kunst. De kennis van de wordings-geschiedenis en ontwikkeling onzer hoofdstad, nu nog zoo duidelijk merkbaar aan haar achtereenvolgende uitleggen, gaat boven plaatselijke voorkeur en belangstelling harer burgers uit.

Het is een gelukkige omstandigheid dat zoo vroeg reeds, zoo vaak en uiteraard het beste en mooiste in den bloeitijd der zeventiende eeuw, haar profielen op kaarten en plans zijn vastgelegd. Geduldige speurders is het zoo mogelijk geweest, welhaast buiten de geschreven historie om, zich een beeld te vormen harer ontwikkeling van visschersdorp tot wereldstad. Ik noem in dit verband slechts het zoo gewaardeerde werk van dien even voortreffelijken vorscher als liefdevol kenner Frits Lugt: *Wandelingen met Rembrandt in en om Amsterdam*. Aan de hand der plattegronden uit dien tijd door Balthasar Floriszoon van Berkenrode, Corn. Danckerts, Cl. J. Visscher e.a. vergezellen wij den meester op zijn schetstochten door de Amstelstad en hare omgeving. Menige ets en tekening worden thuisgebracht en de vluchtigste krabbel onthult hare génesis.

Maar behalve voor wat er uit deze plattegronden valt af te lezen en waarvoor ze wel allereerst bestemd zijn, kan ook niet zelden de uitvoering ervan ze een artistieke beteekenis verleenen. Wij denken daarbij aan het werk van kaartmakers, uitgevers en graveurs als: Cornelis Anthonisz., Jacob van Deventer, Balthasar Florisz., Jodocus Hondius, de Danckertsen en de grootscheepsche uitgaven van Willem Janszoon Blaeu en vele anderen, waarmede welhaast de bloeitijd onzer cartografie zou worden besloten. Het is eigenlijk al in het begin van de achttiende eeuw dat de zakelijkheid de voorrang erlangt en de kaarten niet meer zoo'n treffend gelukkige combinatie toonen van het exacte en het schoone. Ontdaan van de vlotte schrijffletterregels, van 't sierend bijwerk van randen en cartouches, waarmede de „caertschrijvers” een bekoorlijk geheel van

deze nuttige teekeningen wisten te maken, komen ons de latere plattegronden en kaarten als loutere landmeters- of kadastreraanwijzingen voor. Ook hieruit is de poëzie gebannen met wat wij zoo graag „de nieuwe tijd” noemen. En toch worden ook nu nog plattegronden geteekend, meestal voor reclame-doeleinden, waarvan het bekorende element ons er te gretiger kennis van doet nemen. Het zijn doorgaans kleinigheden, die dit verschil van aspect weten te bewerken, de dikte van de lijnen, het aanbrengen van de kleuren, type en plaatsing der namen, enz. zooals het meestal veronachtzaamde kleinigheden zijn, welke tot de perfectie leiden.

In de inleiding tot zijn omvangrijken arbeid, want dat is het samenstellen van dezen catalogus zeer zeker, getuigt de heer A. E. d'Ailly dat „naar volledigheid is gestreefd, doch zij is niet ten volle bereikt. Om een voorbeeld te noemen: niet alle drukken van plattegronden onzer stad, die in reisgidsen van Baedeker en Grieben of in lexica voorkomen, konden worden achterhaald. Storend zijn deze hiaten echter niet, daar het type van den plattegrond steeds vertegenwoordigd is.”

Is eenerzijds de plattegrond een middel om wording en uitbreiding der stad te kunnen nagaan, anderzijds moest de samensteller het jaartal van meerdere plattegronden vaststellen door „na te gaan of bepaalde gebouwen of wijzigingen in het stadsplan op den plattegrond voorkomen.” Van deze wijzigingen of afbraak van gebouwen, demping van grachten, enz. is achterin het boek een zeer bruikbare lijst opgenomen.

Het schilderstuk van 1536 door Corn. Anthoniszoon in het Amsterdamsch historisch museum is de eerste plattegrond van documenteele waarde. In 1544 stelt deze kunstenaar-uitgever een houtsnede naar dit schilderij in twaalf bladen te koop, welke naast de beste soortgelijke vogelvlucht-plattegronden, als o.a. die van Venetië door Jacopo de Barbari (deze was onlangs te zien op de tentoonstelling van Italiaansche kunst te Amsterdam), kan gesteld worden. Vroeger gedateerde plattegronden zijn later ontstaan en dus weinig betrouwbaar, maar volledigheidshalve toch opgenomen onder de nrs. 1 tot en met 26, zoodat het zooeven genoemde schilderij met no. 27 de rij der documenteele plattegronden begint. Reproducties en reclame-uitgaven zijn bij uitzondering opgenomen onder de 788 nummers welke in dezen catalogus op uitvoerige wijze worden beschreven.

Er is alle reden dankbaar te zijn voor deze uitgave als resultaat eener nauwgezette en tijdroovende studie. Ook de Stadsdrukkerij te Amsterdam verdient waardeering voor de technische zorg die zij aan de uitvoering ervan besteedde. Stellig is het niet haar aan te rekenen, dat het rustig aanzien der pagina's hinderlijk is verbroken door het inspringen van de vele regels — theoretisch heet het in de inleiding „gedrukt in twee marges” — waar plattegronden worden beschreven welke niet in het Gemeente-archief aanwezig zijn. Een eenvoudig teeken achter het nummer zou dit afdoende hebben aangeduid. Ook de plaatsing van de jaartallen, beurtelings in de binnen- en buitenmarges, lijkt mij minder gelukkig.

Ten slotte iets over de titelpagina. Het moderne uiterlijk dat men daaraan heeft willen verleen, door ze in een nieuwe, beter gevormde z.g. „Antieken” te zetten, is volkomen in tegenspraak met de zetwijze daarvan, zoowel als met de typen die voor het binnenwerk zijn benut. Juist bij een boek als dit, dat bovendien zoo gewoon is uitgevoerd, is zulk een modernistische titel wel volkomen misplaatst.

S. H. DE ROOS

GEGEVENS BETREFFENDE UTRECHTSCH E STATEN-,
STADS- EN AKADEMIEDRUKKERS

MEDEGEDEELD DOOR G. A. EVERS

III. AKADEMIEDRUKKERS

(Voortzetting van bladz. 68)

1728 ALEXANDER VAN MEGEN

Gehoord het rapport vande heeren borgermeesteren op de requeste van Alexander van Megen: Heeft de vroedschap vermits het affsterven van Willem vande Water, voornoemde suppliant eenparigh aengesteld tot ordinaris drukker vande academie alhier metde leverantie vande prijzen die haered. achtb. alsnu distribueren inde latijnse scholen. Alles mits zich strictelijk te reguleren na de ordres ende het reglement dienaengaende alrede gemaekt off noch te maken.

Resolutie der Vroedschap, 2 Augustus 1728.

Alexander van Megen, academie drukker, betaalt twee hondert vier ent negentigh gulden voor geleverde boecken, oratien etc. sedert den 29en January 1728 tot den 1en October 1729, blijkens uts.

ijC xciiij gl.

Kameraarsrekening 1728/1729, blad 36a.

Overeenkomstige betalingen zijn geregeld ingeschreven, de laatste maal over 1742/43:

Betaelt aende weduwe van Alexander van Megen de somma van seven hondert seven en twintigh gulden voor 't drucken van oratien, dispuytten, volgens ordonnantie in dato den 9 December 1743.

vijC xxvij gl.

Alsvoren 1742/1743, blad 28b.

Over Van Megen staat zoo goed als niets in de stedelijke archivalia opgeteekend. Behalve de vele akademische oratieën, disputatieën en dissertatieën zijn geen voortbrengselen zijner drukpers bewaard gebleven en hij schijnt dus niet als zelfstandig uitgever opgetreden te zijn. Hij drukte met materiaal dat uit de zetterij van Willem van de Water afkomstig was, gebruikte aanvankelijk zelfs diens drukkersmerken en liet deze vrij spoedig nasnijden, waarbij de daarin voorkomende door elkaar gevlochten W's door het monogram AvM vervangen werden.

Zeer waarschijnlijk is Van Megen bij Van de Water werkzaam geweest en heeft hij de zaak na diens overlijden overgenomen en voorloopig in hetzelfde pand aan het Oudkerkhof voortgezet; blijkens het testament van December 1728 woonde Van Megen aan het Oudkerkhof. In 1736 kocht en betrok hij een huis aan den Steenweg, waar hij tot zijn dood in 1743 heeft geleefd en gewerkt.

Voor zoover uit de bewaard gebleven exemplaren is na te gaan, heeft Van

Megen het algemeene luxe-titelblad voor dissertaties in omloop gebracht, een allegorische voorstelling der hoogeschool, in kopergravure uitgevoerd.

Drukkersmerk van A. van Megen

Alexander, soon van Cornelis van Megen ende Henderina Cleysen.
In de Domkerk gedoopt, 5 October 1681.

Alexander van Megen, jongeman inde Korte Nieuwstraat, en Magdalena Bootsman, jongedochter inde Bakkersteeg. Consensus patris. Getuige Alletta Blomgoedt, bekende des bruyds.

Aangeteekend 27 November, in de Domkerk getrouwd 14 December 1712.

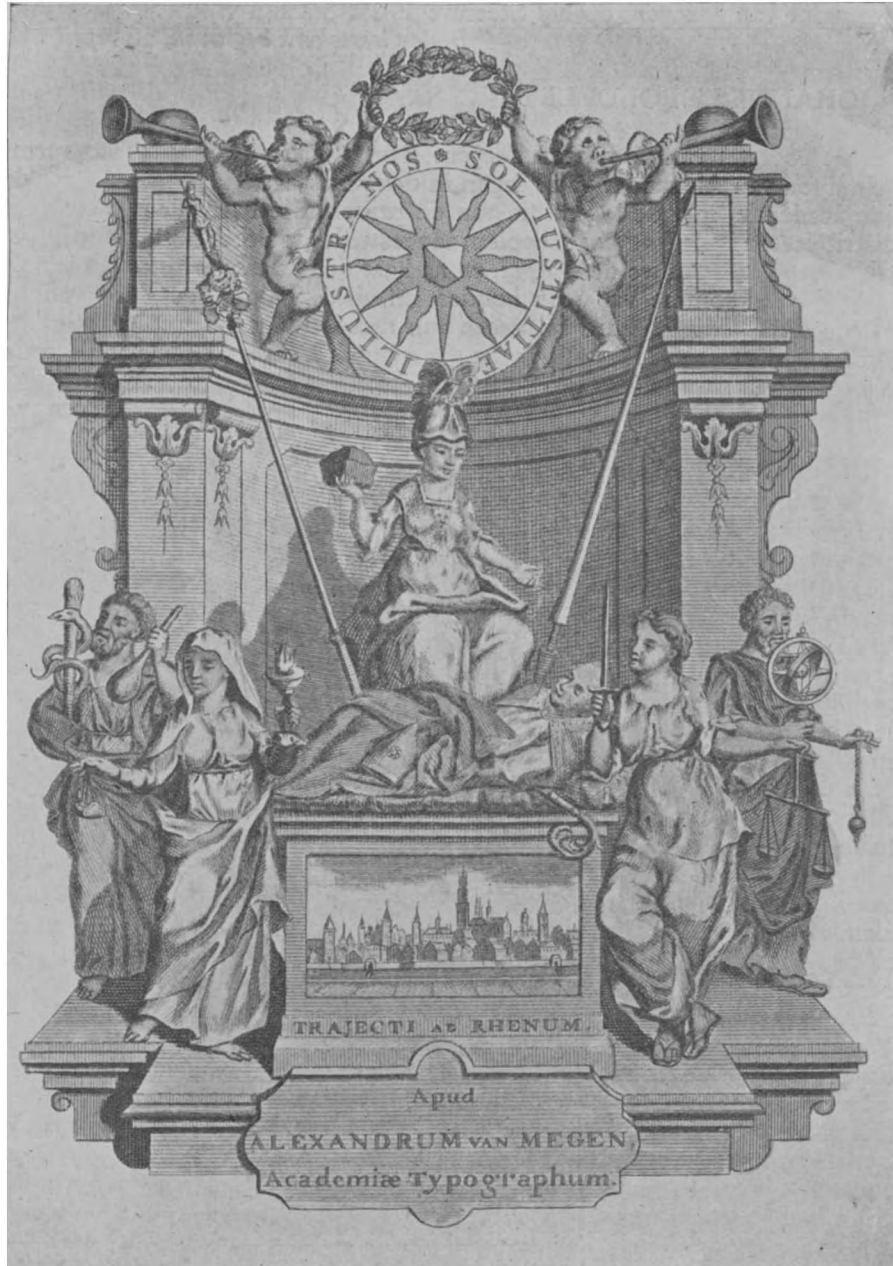
Wederkeurig testament van „Alexander van Meegen ende Maghdelena Bootsman, echtelieden, residerende alhier, mij notaris bekend, den eersten comparant sieckelijk en de tweede comparante gezond van lighaem.. gepasseert binnen Utrecht, ten bewoonhuuse van de comparanten op het Oudt Kerckhoff, ter presensie van Pieter Muntendam en Jacobus Wibbert..”

Protocol van nots. Gerhard Martens, 14 December 1728.

D'heer en mr. Willem Schas, advocaet, voor sijn selven en speciale gemagtighden van vrouwe Elisabeth Schas, weduwe en boedelharster van wijlen den heere en mr. Hendrik Roeland Schas, zijne moeder.. denwelken verklaerden te cederen, transportereren en in vollen en vrijen eygendom over te geven aan ende ten behouven van Alexander van Megen, borger alhier, seeckere huyzinge, erve en grondt met alle desselffs toebehoren, staande en gelegen binnen deeze stadt aan de noordzijde vande Steenwegh, daer westwaarts Cornelis van Doorn en oostwaarts den exploicteur Poolsum van outs naast gehuyst, geërft en gelegen zijn, off wie als nu daer naest gehuyst, geërft en gelegen mochten weezen.

..Ende hij comparant soo in privé als gemelte qualiteyt renuntieerde van 't voorschreve getransporteerde ten behoeve voornoemt.. bekende voorts van de belooffde cooppennigen voldaan en betaelt te sijn, sonder arch.

Register van transporten en plechten, 8 Juni 1736.

Luxe-titelblad van A. van Megen (verkleind)

Alexander van Meegen, op het Steenwegh, laat na sijn vrouw.

In de Geertekerk begraven, 26 April 1743.

1743 JOHANNES BROEDELET

Op het voorstel van de heeren borgemeesteren heeft de vroedschap vermits het afsterven van Alexander van Megen in desselfs plaatse tot ordinaris drukker van de academie, met de leverantie van de prijzen, die haer edele achtbare als nu distribueeren in de Latijnse scholen, aangesteldt Jan Broedeleth, op de last van aan Mevrouw de weduwe de Meyer, en na haer dood desselfs kinderen jaarlijks uytkerende een somme van drie hondert en vijftig gulden, en word voor soo verre alleenlijk gedispenseerd bij deeze van den eed tegens de corruptelen, gearresteert den 15 Jan. 1714, alles mits sig exactelijk regulerende nae de ordres ende het reglement dienaangaande alreede gemaakt ofte nog te maken.

Resolutie der Vroedschap, 30 September 1743.

De senatus academicus van uw edele achtbaere, door haere gecommiteerdens, de heeren Burman en Woertman, versogt zijnde serieuselijck te overleggen, wat tot meerder luyster, agting, opbouw en bloey van deeze aansienelijcke academie kan contribueeren, neemt de eer u edele achtbaere op het eerbiedigste deeze volgende poincten voor te houden, ende versoeken in sommige derzelve vervat met diepe veneratie u edele achtbaere voor te dragen.

Eerstelijck, dat het volstrekt nodig zij de publicque exercitia van disputatien, frequenter te maken, waar toe de studenten aan wien het voornamentlijck manqueert, dat dezelve sedert eenigen tijd minder geweest zijn, zeer zouden geanimeert worden, zoo u edele achtbaere de onkosten van dat papier, waar op die dispuytten, welcke aan de leeden van de vroedschap en professoren gegeven worden, gedrukt zijn, en 't welk en beeter en kostbaerder is als die van kleynder formaat, geliefde te dragen. . . .

Alsvoren, 17 April 1752.

Door de heeren burgermeesteren zijnde voorgebragt, dat door den senatus academicus nadere instantien waren gedaan en versogt dat de poincten den 17e April 1752 door haer aen hun edele achtbaere in scriptis overgelevert, mogte worden geexamineerd en daar van rapport uytgebragt, is desweegen geen conclusie gevallen.

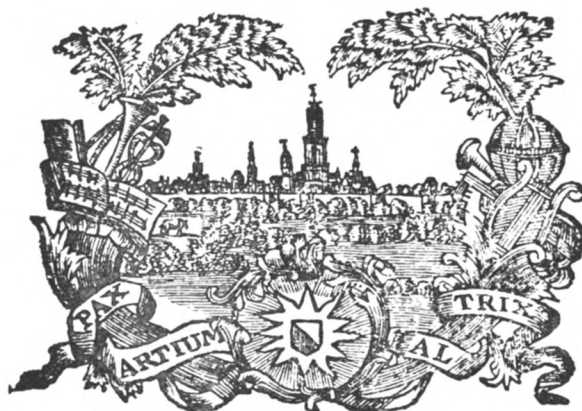
Alsvoren, 16 October 1752.

Rapporteerden de heeren burgemeesteren en verdere gecommiteerden tot de academische zaken, dat ter voldoening van vroedschaps resolutie commissoriaal van den 17e April 1752, gebesoigneerd hadde over eenige poincten, door de senatus academicus te dier tijd opgegeven zijnde als zeer veel zullende contribueeren om de academie meer luyster bij te zetten. Dat zij heeren gecommiteerden het welzijn van de academie zeer ter harte nemende, nae examinatie van alle dezelve poincten van advis souden zijn, dat u edele achtbaere/: nae alvoorens de hier niet aangeroerde poincten voorbij gegaan te hebben :/ aan de studenten, om de publicque disputatien, die sub praesidio geschieden frequenter

te maken, souden kunnen accordeeren, dat de onkosten van dat papier, waarop die disputen welcke aan leeden van de vroedschap, mitsgaders hun secretarissen, en professoren gegeven worden, gedrukt zijn en 't geen min off meer beeter en kostbaarder is als die van klijn papier, door de stad in 't vervolg gedragen wierde

Waarop gedelibereerd en omvrage gedaan zijnde, heeft de vroedschap zich met opgemelte rapport geconformeerd en de heeren burgemeesteren en verdere gecommiteerden voor hun edele moeyte en rapport bedankt.

Alsvoren, 13 Mei 1754.

Drukkersmerk als akademiedrukker van J. Broedelet

Algemeen drukkensmerk van J. Broedelet

Door de heeren burgermeesteren gecommuniceerd zijnde, dat den academiédrukker hun edele had te kennen gegeven, dat onlangs een gedeelte van een disput was gedrukt bij een ander, tot groot nadeel van den zelve, heeft de vroedschap de heeren burgermeesteren en gecommiteerdens tot de accademische zaken versogt 't zelve te examineren en daar van te rapporteren.

Alsvoren, 26 Juli 1756.

Gehoordt het rapport. . . . volgens resolutie van heeden over (lees : voor) agt dagen daar toe versogt : Interdiceert de vroedschap aan die van den boekverkopergilde, eenige disputeren in 't geheel of ten deele, ten dienste van de studenten van deeze academie te drukken of doen drukken, op poene telken reyse te verbeuren ten behoeve van den academiédrukker eene somme van vijftigh gulden ; En zal copie van deeze resolutie door den secretaris Van der Does gegeven worden aan den tegenwoordige rector magnificus, met versoeck om daar van openinge te geven aan den senatus academicus, ten eynde soo veel mogelijk de hand daar aan werde gehouden, alsmeede door eene deezer stads boodens aan deeckens van den boekverkoper gilde, ten eynde te kunnen dienen tot hunderliedernarigt.

Alsvoren, 2 Augustus 1756.

Door de heeren burgermeesteren zijnde voorgebracht een plaat, dewelcken den professor Saxe in een dispuyt sub presidio soude laten defendeeren : Heeft de vroedschap den academiédrukker Broedeleth geauthoriseerd sulx ten minsten kosten te vervaardigen.

Alsvoren, 4 October 1756.

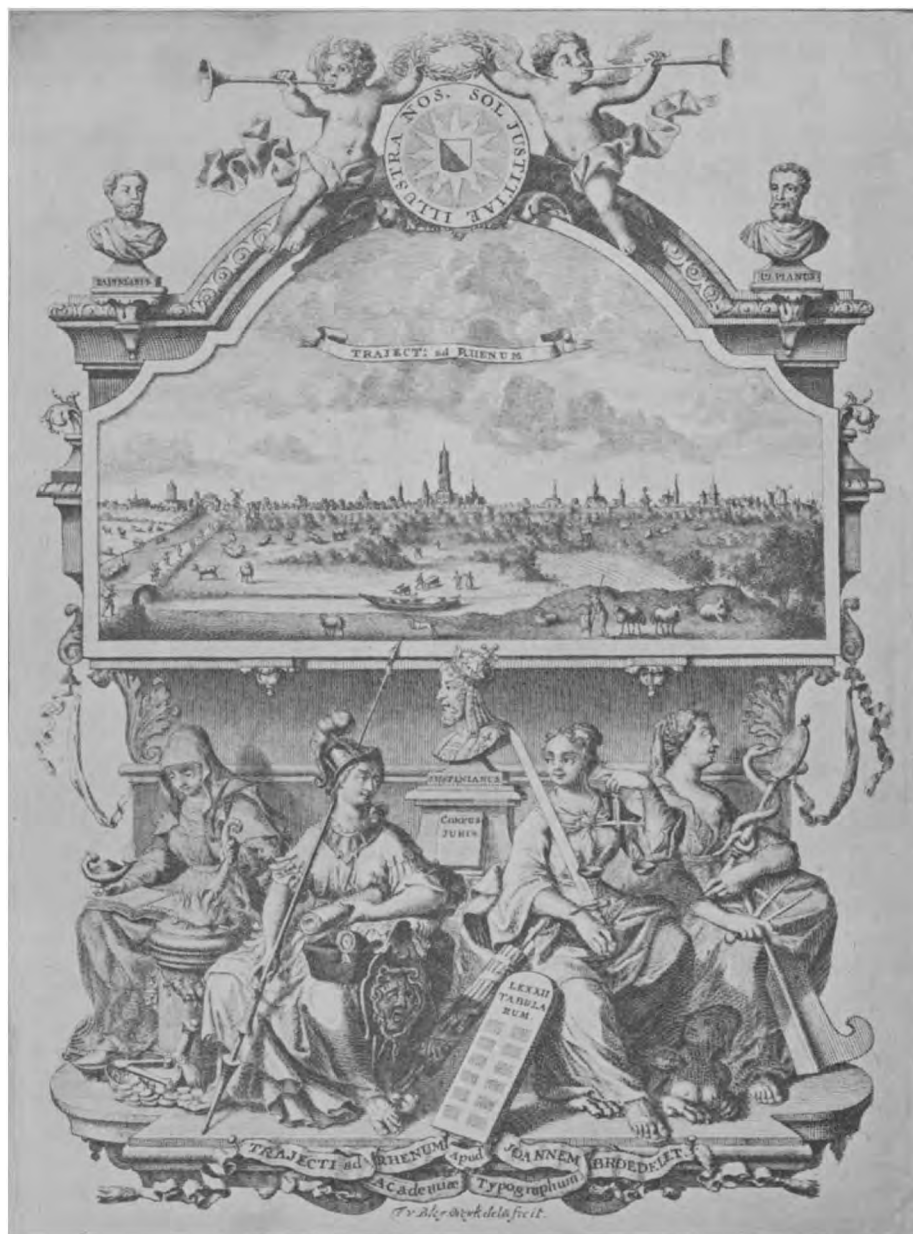
De vroedschap gehooft het rapport van de heren borgermeesteren en gecommiteerden tot de academische saken op het request den 30 January 1764 gepresenteert door Joh. Broedelet, academiédrukker alhier : Heeft sig daarmede geconformeert en dienvolgens goed gevonden en verstaan, dat geen titulplaten of vingetten voor de academische disputeren sullen mogen geplaatst worden dan die van den suppliant, en interdiceert bij dese allen en een yder boekverkoper titulplaten of vingetten voor de disputeren te drukken of te plaatsen, op poene van telken reyse te verbeuren f 25.— ten behoeven van de parochie scholen alhier.

En is wijders geresolveert, dat de studenten sullen gehouden sijn door de academie drukker de helft hunner disputeren te laten innaayen, de 70 aan de stad en academie daar onder begrepen, dog dat de studenten daar voor niet meer sullen hoeven te betalen als voor elk dispuyt in gemarmert papier 6 duyten in plaats van eene stuyver, welke tot nu toe is betaaldt, en voor die met goud papier en goud op snee sijn 2 stuyvers en 8 penningen, van hoeveel bladen die ook soude mogen wesen : sullende voor de disputeren sub praesido, waar van den suppliant gelijke helft om intenayen sal moeten werden gelaten, voor yder dispuyt groot papier 6 duyten en klijn papier 4 duyten werden betaalt.

En sal extract deser in het gilde boek der boekverkopers werden ingeschreven en behoorlijk geauthentiseert.

Alsvoren, 27 Februari 1764.

Op differente ingekomen klagten tegen den academiédrukker, continerende onder andere, dat de studenten thans zeer slegt in 't doen drukken van hare dissertatien bedient wierden, verzoekt en authoriseert de vroedschap de heeren gecommiteerdens ter directie van stads financien om daar in 't nodig redres te effectueren, 't zij met aan de studenten te permitteren om hare dissertatien

Luxe-titelblad van J. Broedelet (verkleind)

gedurende de indispositie van den tegenwoordigen academiedrukker bij andere te doen drukken, 't zij op zodanige ander manier als hun e d. nodig zullen oordelen. *Alsvoren, 4 Augustus 1766*

Betaelt aen Johan Broedelet de somma van seven honderd en ses en veertig guldens voor 't drucken van oratien, dispuiten, volgens ordonnantie in dato den 24 May 1745. *vijC xlvj gl.*

Kameraarsrekening 1743/1744, blad 28a.

De betaling der drukwerken, door den academiedrukker geregeld ten behoeve van de hoogeschool geleverd, staan jaarlijks in de stadsrekening verantwoord, voor het laatst in 1770/1771.

Eyndelijk aand'erfgenaamen van den overleden academiedrukker Jan Broedelet, de somma van seven honderd en tachtig guldens, bij ordonnantie van den 9 December 1771 en quitantie *f 780.—.—*

Alsvoren 1770/1771, blad 51a.

Johannes Broedelet stamde uit een boekverkoopersfamilie; zijn grootvader Jacob en zijn oom Willem waren in 't laatst der 17de en in 't begin der 18de eeuw als boekverkoopers en uitgevers te Utrecht werkzaam geweest. Vermoedelijk was hij opvolger in de zaak van zijn oom, die „op den (Paus-)Dam” gevestigd was. In 1731 kocht hij daar in de buurt, aan de Kromme Nieuwe Gracht, twee huizen (tegenwoordig vermoedelijk nr. 84) waarin hij tot aan zijn dood in 1771 gewoond en gewerkt heeft.

Reeds in 1728 was hij als uitgever opgetreden en tot aan zijn benoeming als akademiedrukker in 1743 heeft hij wetenschappelijke werken op verschillend gebied het licht doen zien. Na die benoeming schijnt hij zich uitsluitend met de verzorging der akademische geschriften te hebben bezig gehouden. Hij werkte in den beginne met materiaal, dat uit Van Megen's drukkerij afkomstig was, gebruikte ook diens drukkersmerken, doch met uitgestoken monogram. Spoedig heeft hij die merken laten nasnijden en in de plaats van het monogram het academiewapen laten aanbrengen. Meer dan zijn voorgangers paste hij goed gesneden houtsneden, meestal bloemornamenten, ter afsluiting van pagina's toe.

Evenals zijn voorganger bood hij gelegenheid, om de dissertaties met een gegraveerden vóór-titel te versieren. Behalve een voorstelling van meer algemeen aard, voerde hij gegraveerde titels voor de verschillende faculteiten in. Ze bestonden uit een omranding, waarin o.m. de emblemen der betrokken faculteit verwerkt waren, terwijl het uitgespaarde middenvak met den afdruk eener tweede koperplaat, verschillende stadsgezichten verbeeldende, gevuld werd. Die omrandingen werden ook wel voor de eerste pagina's zelf gebezigd, waarin dan de dissertatie-titel typografisch in het middenvak werd aangebracht. Vele waren ook de kleine kopergravures met toepasselijke voorstellingen, die Broedelet bij wijze van vignet op zijn titels liet aanbrengen; meerendeels getuigen deze vignetten van goeden smaak en vooral van technische vaardigheid der graveurs.

MEDEDEELINGEN

VAN DE VEREENIGING MUSEUM VOOR DE GRAFISCHE VAKKEN
GEVESTIGD TE UTRECHT

DE OPENING VAN ONS MUSEUM

Tal van genoodigden waren Zaterdag 20 October j.l. des middags om 3 uur in het voormalig schoolgebouw in de Nicolaasdwarsstraat bijeen gekomen om getuige te zijn van de plechtige opening van ons Museum.

Deze opening geschiedde door den Burgemeester van Utrecht, Mr. Dr. G. A. W. ter Pelkwijk en werd voorafgegaan door de volgende inleiding van den Voorzitter onzer Vereeniging, den heer Jhr. Dr. M. R. Radermacher Schorer :

Dames en Heeren,

Hartelijk welkom heet het bestuur van de Vereeniging „Museum voor de Grafische Vakken” u allen, die deze plechtigheid met uw tegenwoordigheid hebt willen vereeren.

Een bijzonder woord van welkom richten wij tot den heer burgemeester van de gemeente Utrecht, die zich tot onze groote vreugde *ook* bereid heeft verklaard zoo straks ons Museum met een enkel woord te openen.

Veel leed doet het ons, dat Zijne Excellentie Marchant, Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, en de heer Commissaris der Koningin in de provincie Utrecht jhr. Bosch ridder van Rosenthal verhinderd waren hier aanwezig te zijn, omdat door hun aanwezigheid duidelijk onderstreept zou geworden zijn, dat dit museum niet bedoelt te zijn een *specifiek* Utrechtsch Museum, maar ook een instelling, belangrijk voor geheel Nederland, in het bijzonder voor allen, die in de geschiedenis van de grafische vakken belangstellen.

Wij weten echter, dat bijzondere omstandigheden hen belet hebben gehoor te geven aan onze uitnoodiging en dat wij op hun medewerking en medeleven zeer zeker mogen rekenen!

Dames en Heeren, wij zijn verheugd, dat gij in zulke groote getale hierheen zijt gekomen om met ons (weliswaar op zeer eenvoudige wijze) dezen *feestdag* te vieren.

Wij zien hierin een medeleven met ons werk en dit bewijs van sympathie zal ons den moed en de kracht geven verder te gaan. Met uw hulp en medewerking zal het ons zeker mogelijk zijn de vele moeilijkheden te overwinnen, die nog overwonnen moeten worden, willen wij het ons gestelde doel bereiken!

Wij leden en bestuur van de Vereeniging Museum voor de Grafische Vakken beschouwen dezen Zaterdag 20 October 1934 als een bijzonderen „feestdag” voor onze Vereeniging.

Indien ik u, zeer in het kort, iets mag vertellen van de geschiedenis onzer Vereeniging, dan zal het u duidelijk worden *waarom* wij dezen dag een *feestdag* meenen te mogen noemen.

In 1927 werd ter gelegenheid van het twintig jaar bestaan der Utrechtsche

School voor de Grafische Vakken, in die School aan den Jutfaascheweg een tentoonstelling gehouden op grafisch gebied, waarvoor verschillende voorwerpen waren afgestaan uit particuliere verzamelingen en uit een kleine collectie, die reeds eigendom van de School was.

Enkele onzer werd het toen duidelijk hoe jammer het zou zijn, dat na het sluiten dezer tentoonstelling de afgestane voorwerpen wederom zouden terugkeeren naar de particuliere verzamelingen, en hoe wenschelijk en nuttig het ware voor de betere kennis der grafische vakken, indien zij, die zich speciaal voor het grafisch bedrijf interesseerden, voortdurend in de gelegenheid zouden komen een permanente tentoonstelling te kunnen bezoeken van al *die* voorwerpen die historisch of aesthetisch van beteekenis geacht kunnen worden voor de grafische vakken of daarvoor de belangstelling kunnen opwekken en levendig houden.

In Holland bestond geen museum voor de grafische vakken.

Al moge het niet vaststaan, dat in Holland de boekdrukkunst is uitgevonden, wel kan met blijdschap geconstateerd worden, dat ons land van de oudste tijden der drukkunst, een der voornaamste plaatsen heeft ingenomen en dat onze Hollandsche drukkunst een geschiedenis en traditie heeft van ongeveer vijf-honderd jaren.

Zoo werd in 1927 het plan opgevat te Utrecht op te richten een Vereeniging „Museum voor de Grafische Vakken”.

Al heel spoedig bleek een groote belangstelling te bestaan voor onze plannen. Personen met klinkende namen in grafische kringen — ik noem u alleen de namen Enschedé en Kruitwagen — werden bereid gevonden zitting te nemen in ons bestuur en op 27 October 1927 werd onze Vereeniging officieel opgericht, met het doel het bijeenbrengen en in stand houden van een verzameling van voorwerpen, die historisch of aesthetisch van beteekenis zijn voor de grafische vakken of de belangstelling daarvoor kunnen opwekken.

Omschrijft art. 3 van onze Koninklijk goedgekeurde statuten ons doel, art. 4 daaropvolgende zegt dat de Vereeniging dit doel tracht te bereiken, *ten eerste* : door het inrichten van een museum van voorwerpen, die van belang zijn voor de grafische vakken.

In de eerste jaren behoefden wij ons nog niet het hoofd te breken hoe wij er ooit toe zouden geraken een eigen museumruimte in te richten.

Onze verzameling was uit den aard der zaak nog klein, al kregen wij al spoedig de beschikking over eenige belangrijke bruikleenen.

Voorloopig mochten wij de ruimtes boven de School voor de Grafische Vakken inrichten voor ons museum. Hoe dankbaar wij het schoolbestuur ook zijn voor de verleende gastvrijheid, bij het groeien onzer verzameling bleek deze huisvesting zeer onvoldoende en door de excentrische ligging van het schoolgebouw — over nog andere bezwaren spreken wij hier maar niet — kwam de kleine, maar steeds groeiende verzameling daar heel weinig tot haar recht.

Art. 4 sub. b noemt nog een ander middel ter bereiking van ons doel, n.l. het doen uitgeven van geschriften.

Ons bestuur begreep, dat publiciteit voor onze jonge Vereeniging zeer nuttig en noodig was. Belangstellenden immers moesten er voortdurend op gewezen

worden, dat er een museum in Utrecht in wording was. Het was dan ook voor al onze bestuursleden een blijde gebeurtenis toen in Juni 1930 het eerste nummer van ons orgaan „Het Grafisch Museum” verschijnen kon ; zoodoende kon in geheel Nederland voor onze jonge vereeniging belangstelling worden opgewekt.

Behalve aan onze leden werden er exemplaren gezonden aan de voornaamste boek- en steendrukkerijen, uitgevers, boekhandelaren, bibliophielen, boekbinderijen, leveranciers van drukkerij-materialen en papierhandelaren.

Ons orgaan werd gunstig ontvangen en wij zagen inderdaad de belangstelling groeien. Ons ledental steeg en de conservator werd met meerdere geschenken verrast.

Onze huisvesting bleek geheel onvoldoende, nu door de opgewekte belangstelling belangrijke schenkingen ons werden gedaan en ons bestuur meende den tijd aangebroken om te zien naar een eigen huis. Maar juist in die jaren teisterde een algemeene crisis ons land meer en meer.

Zou het ons lukken tegen den stroom op te roeien?

Moesten wij blijven werken aan onze plannen of moesten wij wachten op betere tijden?

Heel hoog steeg de nood, toen wij hoorden, dat zelfs zeer waarschijnlijk de ruimte boven de School in de komende jaren niet meer te onzer beschikking zou gesteld kunnen worden. Maar ook hier kwam redding toen de nood het hoogst was! Amsterdam en Haarlem boden ons een kans op huisvesting.

Zou onze Vereeniging, die hier in Utrecht reeds tot bloei en bekendheid was gekomen Utrecht moeten verlaten?

Utrecht, haar geboorteplaats, Utrecht, een stad voor een museum zoo bijzonder gunstig gelegen?

Wij deden een beroep op de hulp van ons gemeentebestuur en dank zij de hulp van dit bestuur kon onze Vereeniging hier gevestigd blijven! Wij kregen de beschikking over een schoolgebouw.

Eindelijk kon dus onze grootste wensch in vervulling gaan!

Dank zij zuinig gevoerd finantieel beheer, en dank zij mooie giften van onze leden en vrienden konden wij — op weliswaar slechts zeer eenvoudige wijze — ons huis inrichten, dat wij u straks hopen te laten zien.

Mag ik dezen dag een *feestdag* noemen nu wij zonder finantieele steun van rijk, provincie of gemeente, zonder over ruime geldmiddelen te beschikken toch *dit* hebben bereikt?

Wij zijn in feeststemming, omdat wij heden ons museum kunnen openen. Maar wij erkennen onmiddellijk, dat eerst nu ons werk gaat beginnen.

Wij zijn dankbaar en willen op dezen dag aan onze dankbaarheid uiting geven. Wij zijn echter nog niet geheel voldaan!

Vragen wij aan het gemeentebestuur te veel, indien wij de beschikking vragen niet over een gedeelte van dit schoolgebouw, maar over het geheele gebouw?

Bestuurders van onze gemeente, wij zullen u hedenmiddag laten zien, wat wij reeds bijeenbrachten. En wij zullen u vragen of wij te veeleischend zijn indien wij een beroep op u doen om te bewerkstelligen, dat wij zeggenschap krijgen over alle ruimtes en lokalen in dit huis. Eerst dan zullen wij ons tot de verzamelaars van Nederland kunnen wenden met een gerust hart, indien wij

er voor kunnen instaan, dat de schatten die zij ons uit hunne verzamelingen willen afstaan bij ons *veilig* worden geborgen in een gebouw waarover wij de geheele zeggenschap hebben.

In 1930 schreef ik bij een woord ter inleiding van ons tijdschrift, dat wij toen niet verwachten konden, dat belangrijke verzamelingen ons binnenkort — toen wij nog geen ruimte hadden die voorwerpen behoorlijk te bewaren — (een ruimte boven een School vol met machines is toch wel een zeer ongeschikte gelegenheid om waardevolle voorwerpen in op te stellen!) zouden geschonken worden. Ik schreef verder, dat wij begrepen, dat wij ons eerst dat vertrouwen zouden moeten *waardig* toonen. Nu mogen wij een beroep doen op u allen om steun en medewerking! Het begin is er.

U kunt ons steunen door lid te worden van onze Vereeniging.

U kunt ons steunen door het afstaan van bruikleenen.

Of steunt ons door uw duplicaten af te staan uit uw eigen particuliere verzamelingen. Steunt ons door uw giften en geschenken. Met de meeste zuinigheid hebben wij de inrichting gefinancierd, maar toch vrees ik dat de onkosten boven onze ramingen zullen uitkomen!

Wij vragen het niet in ons eigen belang. Wij vragen het en durven het daarom met zooveel aandrang vragen, omdat wij dit alles vragen in het belang van ons museum, in het belang van onze grafische vakken.

Ik wil niet eindigen alvorens uiting te hebben gegeven aan de groote dankbaarheid van ons bestuur.

Wij brengen onzen oprechten en hartelijken dank aan onzen burgemeester, mr. dr. Ter Pelkwijk, voor alles wat hij voor onze vereeniging heeft gedaan en niet het minst voor zijn bereidwilligheid hedenmiddag ons museum te openen.

Wij brengen dank aan de bestuurders van onze gemeente, dat zij ons dit schoolgebouw voor een zeer geringe huur hebben willen afstaan en zodoende ons niet alleen uit groote moeilijkheden gered hebben, maar ook het ons mogelijk gemaakt hebben onze verzameling behoorlijk op te stellen in zalen voor het publiek toegankelijk, met voldoende ruimte nieuwe giften en bruikleenen daarbij op te nemen.

Wij zijn veel dank verschuldigd aan het bestuur van de School voor de Grafische Vakken voor de gastvrijheid ons verleend. Onmiddellijk na de oprichting van onze Vereeniging waren wij daardoor in staat, een kleine expositieruimte voor onze eerste bezittingen in te richten.

Wij brengen dank aan alle schenkers van geschenken en bruikleenen.

Wij danken allen, die ons door hunne geldelijke bijdragen in staat hebben gesteld dit gebouw voorloopig in te richten, onze gewone kasmiddelen waren daartoe lang niet toereikend.

Wij brengen dank aan den heer Vermeer, verbonden aan den dienst van gemeentewerken voor zijn volle medewerking

Wij brengen dank aan de leeraren van de School voor de Grafische Vakken, die bij de inrichting zooveel nuttige hulp hebben willen verleen.

Wij danken de pers voor haar tegenwoordigheid hier en haar medewerking ons reeds zoo dikwijls getoond.

IV

Het is niet hier de plaats namen van bestuursleden te noemen, die zich bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt voor onze vereeniging. Toch moet ik hier twee uitzonderingen maken.

Ik wil hier noemen den naam van den heer A. W. Barten, directeur van de School voor de Grafische Vakken, secretaris van ons bestuur en wel, omdat hij de eerste was die een groot gedeelte van zijn particuliere verzameling ons in bruikleen gaf.

Indien u gezien hadt met welke toewijding en met welk een werkkraft onze conservator Lex Barten gewerkt heeft aan de inrichting van dit gebouw, dan zoudt u begrijpen, dat ik niet kan noch wil nalaten ook hem op deze plaats onzen zeer oprechten en hartelijken dank te brengen voor alles wat hij voor onze Vereeniging heeft gedaan! Over zijn groote verdiensten zal ik hier niet uitwijden, maar wel wil ik van deze plaats hem zeggen, dat onze Vereeniging hem groote dankbaarheid verschuldigd is voor alles wat hij voor die Vereeniging gedaan heeft. De moeite, die hij zich gegeven heeft om met geringe middelen een oud schoolgebouw te herscheppen in een modern, smaakvol ingericht museum stellen wij op zeer hoogen prijs. Voor hem, al vele jaren conservator van ons museum, oprichter van onze Vereeniging, moet de dag van heden wel groote voldoening geven, al weten wij dat hij, indien ons bestuur hem grootere credieten had kunnen toestaan, een veel fraaier geheel had kunnen en willen bereiken.

Nà de woorden van onzen burgemeester zal er gelegenheid bestaan een rondgang te maken door ons museum. Wellicht zullen u alle tentoongestelde voorwerpen niet even belangrijk toeschijnen. Maar deze inrichting is slechts een voorloopige. Zoodra wij belangrijke stukken ontvangen zullen wij de minder belangrijke stukken weer opbergen in ons depot.

Inderdaad hebben wij *iets* bereikt. Toch voelen wij dat wij staan aan het begin van ons werk! Met opgewektheid en vol moed gaan wij de toekomst tegemoet.

Wij zullen echter alleen dan slagen, wanneer wij ook op uw *daadwerkelijke, volle* medewerking mogen rekenen.

Ik heb gezegd.

Mag ik nu het woord geven aan den burgemeester van Utrecht.

REDE VAN DEN BURGEMEESTER

Als burgemeester van deze stad constateer ik telkens met groote voldoening, dat Utrecht zich verheugt in het bezit van bijzondere musea, welke de volle aandacht waard zijn van meer gespecialiseerden, doch die ook belangwekkend zijn voor den leek, die een open oog heeft voor al hetgeen het leven rijker maakt. Dezen zomer nog werd in het Catharijneconvent geopend het Museum van nieuwe kerkelijke kunst en thans staan wij weder voor de opening van het nieuwe Grafische Museum in dit gebouw. Het museum zelf — wij hoorden het zoeven van den voorzitter van het bestuur uwer Vereeniging — bestaat reeds een zevental jaren, maar de huisvesting in dit gebouw is een belangrijke

mijlpaal in zijn geschiedenis : de inhoud van het museum zal thans beter tot zijn recht komen en meer dan tot dusverre de aandacht trekken.

Toen tot het gemeentebestuur de vraag kwam, een groot deel van dit gebouw voor uw museum beschikbaar te stellen is aan dit verzoek volgaarne voldaan, omdat het gemeentebestuur sympathie heeft voor uw streven en uw werk van belang acht in het bijzonder voor hen, die betrokken zijn bij de grafische vakken, maar ook in het algemeen, omdat het inzicht geeft in de geschiedenis en de ontwikkeling van de drukkunst.

Gaarne breng ik hulde aan de mannen, die indertijd het initiatief hebben genomen voor de oprichting van dit museum en aan hen, die daaraan hun werkracht en hun steun hebben gegeven.

Utrecht had, dank zij het initiatief in 1902 genomen, het voorrecht, dat daar de eerste School voor de Grafische Vakken werd opgericht. Met belangstelling vernamen wij zooeven uit uw mond, op welke wijze uit de tentoonstelling ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de School dit museum is voortgekomen.

De boekdrukkunst heeft zich in deze stad altijd in groote belangstelling verheugd : Utrecht was een van de eerste steden in Noord-Nederland, waar die kunst werd beoefend, waar de techniek werd verbeterd.

Hier in deze stad van kerken en van kloosters, hadden de monniken zich in het bijzonder toegelegd op het maken van handschriften en miniaturen en, naar voorbeelden in die handschriften, werden de drukletters gemaakt door de mannen, die zelf hun letters staken en goten, houtsneden maakten, zelf zetten en drukten.

Reeds in het einde van de 15de eeuw kwam de boekdrukkunst in deze stad tot grooten bloei.

Uw museum is in het gelukkige bezit van boeken gedrukt in die dagen. Zelfs is het museum rijk een Utrechtsche wiegedruk uit het jaar 1480. Naast andere belangrijke incunabelen geven in uw museum prenten en gravures een inzicht in de ontwikkeling van het drukwerk.

Daarnaast is uw museum in het bezit van oude machines : een houten handpers uit de 16de eeuw, handgieterij en een der eerste zetmachines.

Hier zal dus gelegenheid bestaan de ontwikkeling van het drukkersbedrijf te volgen van de eerste tijden af van zijn bestaan en daarnaast zal een overzicht kunnen worden verkregen in het productieproces.

In de laatste 25 jaar is er nieuwe belangstelling voor het mooie boek, voor goed drukwerk en is men steeds in breederen kring gaan inzien, dat ook machinaal een harmonisch en goed geheel kan worden verkregen. Een gelukkige herleving van de Nederlandsche boekdrukkunst heeft plaats gehad.

Uw museum — en dit is van beteekenis — geeft de bezoekers inzicht in de ontwikkeling en groei van het bedrijf en wekt verder belangstelling op voor goed drukwerk.

Deze dagen en weken staan wel in het teeken van de boekdrukkunst en van de aanverwante vakken. Vandaag heeft plaats de opening van uw museum in het nieuwe gebouw, in de volgende weken zal hier ter stede herdacht worden het zilveren feest van de Nederlandsche boekdrukkerspatroons, dat gepaard

gaat met het vierde Internationale Boekdrukkerscongres, met afgevaardigden uit 15 landen en de groote grafische tentoonstelling in het Jaarbeursgebouw.

Het is geen toeval, dat in deze stad die bijeenkomsten plaats vinden en de belangrijke tentoonstelling, de grootste welke ooit in Nederland is geweest, wordt gehouden : hier in Utrecht is 25 jaar geleden de organisatie in het boekdrukkersbedrijf opgericht, welke uitgegroeid is tot de machtige federatie der werkgeversorganisatiën, het lichaam dat voor de economische en sociale ordening in het bedrijf van zoo grooten invloed en van beteekenis is. En bij bladeren in den catalogus van de tentoonstelling trof mij, dat als een van de oudste en interessantste boekwerken zal te zien zijn Cronyken van oude Tijden — Fasciculus temporum — van den Utrechtschen drukker Johan Veldener, hetzelfde werk, dat uw museum rijk is.

Wanneer de congressisten ten Stadhuize komen zullen wij hun ook kunnen toonen de ordonnantie op het Utrechtsche boeckdruckers, boeckbinders en boeckverkoopers-gilde van het jaar 1663 en hen laten zien, dat reeds eeuwen geleden in deze stad het grafisch bedrijf tot in bijzonderheden geordend en geregeld was.

Van al de bijzondere gebeurtenissen van de a.s. weken, het congres en de tentoonstelling, zal alleen overblijven de herinnering en om die herinnering levendig te houden een gedenkboek en een catalogus.

De gebeurtenis van heden heeft *blijvende* beteekenis : onze stad, ons land wordt een beter ingericht museum rijker, een museum dat eenig is in zijn soort.

Moge dit museum de belangstelling hebben, in de eerste plaats van de mannen uit de typografenwereld en hen doordringen van de beteekenis, welke een blijvende verzameling heeft van hetgeen betrekking heeft op het ontstaan, den groei en de ontwikkeling van hun vak.

Moge ook verder belangstelling bestaan voor deze verzameling, samengebracht in dit hoekje van Utrecht, dat, met de Klaaskerk als middelpunt, de Agneskapel, het voormalige St. Nicolaasklooster en de Godscameren helaas niet altijd de aandacht heeft, welke het verdient.

Dat de nieuwe huisvesting er toe zal mogen bijdragen het vertrouwen in de toekomst van dit museum te versterken, zoodat nog velen er toe komen zijn inhoud rijker te maken en belangrijker!

Met dezen wensch verklaar ik het museum geopend!

NIEUWE AANWINSTEN

Schmid, J. M., vollständiges wissenschaftliches Gedankenverzeichnis zum Behufe einer allgemeinen Schriftsprache. Met 1 koperplaat. — Cogitationum. — Clator completus scientificus passigraphiae inserviens. — Synopsis cogitationum. Clatoris scientifici. — Von den bisherigen Versuchen eine allgemeine Schriftsprache einzuführen. — Grundsätze für eine allgemeine Sprachlehre. — Wissenschaftliches Gedankenverzeichnis in einem Auszuge. — Abrégé complet du tableau scientifique des idées. 33 lith. blz. 7 deeltjes. Dillingen 1807—10. Kart. b. In 1 doos met rijk versierde Maroquinrug.

Collectie afbeeldingen op boekdrukkunst betrekking hebbende.

JAARVERSLAG VAN DEN CONSERVATOR

Ook dit jaarverslag kan, evenals het voorgaande, wederom worden aangevallen met de vermelding van de aanwinst van een machine.

Ditmaal was het een kleine degelpers, merk Koh-i-Noor, geschenk van den heer A. J. Knaap. In aansluiting hiermede is vermeldenswaard de schenking der firma Samsom te Alphen a. d. Rijn van een houten boekbinders-„machine”, een z.g. trap- of trektafel, die tot onzen spijt nog incompleet is. Wij hopen echter dit apparaat ter zijner tijd te kunnen completeeren, een mogelijkheid, die ons werd geboden doordat de Nederl. vertegenwoordiger der firma LEO, van wie de machine oorspronkelijk afkomstig is, na lezing van den oproep in ons orgaan om opsporing van afbeeldingen der machine, ons onmiddellijk een van de zeer oude catalogi der firma toezond, en wij in staat waren foto's van de afbeeldingen te nemen, aan de hand waarvan completeeren mogelijk zal zijn.

Van de firma Zanders te Gladbach ontvingen wij een fraaie z.g. houten handzeef, benevens een uitgebreide collectie watermerken, waaronder de door de „Pressa” bekend geworden portrettenserie. Bovendien is een zes-tal keurige vitrines bijgevoegd, waarin papiermonsters met de grondstoffen, waaruit zij vervaardigd zijn.

Hiermede is de afdeling Grondstoffen Papier op waardige wijze uitgebreid.

De verzameling gereedschappen werd wederom vergroot door een aantal zethaken en galeien. Door aankoop kregen wij een unieke collectie chits van grooten omvang in bezit. De vellen verkeerden in prima staat en waren allen opgezet, de mooiste in stevige portefeuilles met perkamenten rug ondergebracht. Verder verkregen wij nog door aankoop een viertal Japansche boekjes, een origineele plaat van een kopergravure uit pl.m. 1750, een deel van den Bijbel van Nicolaas de Lyra, 1493, en een aardige collectie verschillend drukwerk.

De verzamelingen, die zich dit jaar weer zeer hebben uitgebreid, waren gedeeltelijk nog in de tegenwoordige Museum-ruimte in de School voor de Grafische Vakken opgetast, gedeeltelijk bij den conservator thuis bewaard, waar zich ook de antieke kast door de familie Van Goudoever in bruikleen afgestaan, bevindt en overigens in kisten en dozen op diverse plaatsen in de reeds genoemde School voor de Grafische Vakken geborgen. Het meeste verkeert nog in den staat zooals het werd ontvangen. Gezien het feit, dat de lang verbeide Museum-ruimte in een apart gebouw eindelijk verkregen is, en wij hopen over eenige maanden reeds aldaar eenigszins op orde te zijn, mag over dit onderwerp niet langer worden geklaagd.

Uit meerdere zendingen die wij den laatsten tijd mochten ontvangen, zendingen die uit zeer uiteenlopende zaken, zoowel ouder als moderner drukwerk bestonden, en die gezonden waren onder het motto „dit heeft voor ons niet veel waarde meer, zoek er maar het belangrijkste uit”, bleek hoe eenvoudig en zonder kosten het Museum gesteund kan worden. Groote verrassingen kwamen dikwijls uit zoo'n zending te voorschijn.

Niet ondienstig zou het zijn, indien door een schrijven, kleine reclame, of anderszins de Nederl. drukkers om hun medewerking in dezen zin werd verzocht. De volledigheid, dus tevens de belangrijkheid der verzameling, zou ongetwijfeld zeer toenemen.

LEX BARTEN, *conservator*.

HET GRAFISCH MUSEUM

REDACTIELEDEN:

VIERDE JAARGANG
DEC. 1934. NUMMER 6

A. W. BARTEN, J. D. C. VAN DOKKUM
KEES HARTMANS, MENNO HERTZBERGER
B. MODDERMAN EN S. H. DE ROOS

EEN BELANGRIJKE DISSERTATIE *)

DOOR J. D. C. VAN DOKKUM

Toen de schrijfster van het boek, waarvan de titel hieronder vermeld staat, haar omvangrijke studie aanving, werd zij voor een moeilijke keus geplaatst.

De 18de eeuwsche boekillustratie namelijk strekt zich uit over een omvangrijk gebied, dat werken omvat van zeer uiteenloopenden aard en strekking, en bovendien waren de grenzen van het tijdvak niet streng af te palen, want in artistiek opzicht vond het werk der 18de eeuwsche teekenaars oorsprong en stimulans in veel belangrijks, dat de 17de eeuw had voortgebracht. Ook het einde der 18de eeuw kon niet als de absolute grens der verhandeling worden aangenomen, want de voornaamste figuren uit deze latere periode, die tevens tot de allervoornaamste van het geheele tijdperk behooren, zet'ten over de grens der eeuw hun arbeid in de 19de eeuw nog voort en hadden bovendien nog talentvolle opvolgers gevonden, die, in het begin der 19de eeuw werkende, toch nog duidelijk een 18de-eeuwsch karakter vertoonen. Er breidde zich dus voor haar een gebied van exploratie uit, dat zich niet in één greep vangen liet. Het omvatte intusschen verschillende, duidelijk te onderscheiden groepen:

- 1e. de emblemata, die wel meer in het bijzonder 17de-eeuwsch zijn, maar ook in de 18de nog in zwang bleven;
- 2e. de illustraties voor geschiedkundige werken en afzonderlijke historie- en spotprenten;
- 3e. illustraties van wetenschappelijken aard bij geneeskundige en natuurwetenschappelijke geschriften en bij verhandelingen van penningkundigen en oudheidkundigen aard;
- 4e. aardrijkskundige prenten bij reis- en plaatsbeschrijvingen, onder welke de Arcadia's en Hofgedichten een afzonderlijke plaats innemen, die meer tot het literaire genre nadert;
- 5e. de kinderprentenboeken, die in de 18de eeuw vrijwel een nieuwe verschijning zijn;
- 6e. de illustraties voor letterkundige werken en voor de almanakken;
- 7e. de portretten, die verspreid voorkomen in nagenoeg al de genres, welke

*) *E. de La Fontaine Verwey*. De illustratie van letterkundige werken in de 18de eeuw. Bijdrage tot de geschiedenis van het Nederlandsche boek. Amsterdam 1934.

Titelprentje voor de Julia van Rhijnvis Feith.
Ontwerp van J. Buys, gravure van Vinkeles en Vrijdag.

hier vóór werden opgesomd en bovendien talrijk werden aangetroffen als één-blad-drukken (plano's);

8e. Bijbel-illustraties en prenten voor godsdienstige geschriften;

9e. boektitels, z.g. „frontispieces”, en vignetten voor boekversiering.

Het is volkomen begrijpelijk, dat de schrijfster van dit belangrijke boek geen poging heeft gedaan, om dat alles in één verhandeling samen te vatten; het te kennen, te overzien, te beoordeelen, te beschrijven, vertegenwoordigt wellicht de taak van een geheel menschenleven; en haar studie heeft in degelijkheid en ook in leesbaarheid gewonnen, doordat zij zich een principe tot richtsnoer heeft gekozen, dat opgesloten ligt in het woord „illustreeren” zelf, namelijk prenten, die verluchten, die geen nuttigheidsbedoeling hebben, maar dienen tot verfraaiing. En terwijl ze deze studie bedreef, zag ze, dat zij nog tot een enger beperking zou moeten komen en zij bepaalde zich bij de groep, die ik onder n°. 6 heb genoemd, namelijk de „*illustratie van letterkundige werken*”, waarbij meer dan bij andere

genres kunst- en kunstvaardigheid als hoofdzaken golden. Haar boek heeft zich dan ook ontwikkeld als een aesthetische meer nog dan als een historische studie en zij heeft op zeer evenwichtige en goed gedocumenteerde wijze er naar gestreefd onder de 18de-eeuwsche illustratiekunst bij verschillende volkeren, aan Holland de plaats toe te wijzen, die het verdient, en welke gebrekkige kennis van het materiaal en onjuiste beoordeeling het tot nog toe hadden onthouden.

De eerste harer stellingen luidt: „Ten onrechte wordt, in verband met de werkzaamheid van Bernard Picart hier te lande, aan onze 18de-eeuwsche boek-illustraties een eigen karakter ontzegd. Dit is ook werkelijk de hoofdtendens van het boek geworden. Zonder overschatting van de waarde en beteekenis der 18de-eeuwsche illustratiekunst, heeft zij trachten aan te toonen, dat deze kunst van de Fransche illustratiekunst wel eenigen invloed heeft ondergaan, maar niettemin een eigen karakteristiek vertoont, waaruit het nationale element naar voren komt en de persoonlijkheid van sommige kunstenaars zich duidelijk handhaaft. Tevens wordt eraan herinnerd, dat ook de Hollandsche illustratiekunst van de 17de eeuw, waarin sterke individualisten als Romeyn de Hooghe

Wij lagen allen onze instrumenten neder, en vormden een kring om haar, en het Clavier:

Och, mijn Heer en Juffrouw, ik wenschje evenwel van herten seggen; och, mijn Heer Edeling, je krijgt zulk een lief meisje:

Muzieksalon

Ontvang-kamer bij avond

Illustraties voor den tweeden druk van Sara Burgerhart, Ontwerp van J. Buys, Gravure van C. Bogaerts. (Verkleind)

en Jan Luyken zulk een voorname plaats innemen, zich in de latere periode deed gelden.

Alvorens deze conclusies konden worden getrokken, was echter een lange voorarbeid noodig geweest, want het materiaal voor deze studie lag geenszins gereed.

Frederik Muller in zijn „Nederlandsche Geschiedenis” in platen, G. van Rijn en C. van Ommeven in de Atlas Van Stolk, hadden de historie-prenten voor onderzoekers toegankelijk gemaakt; Frederik Muller en J. F. van Someren hadden voor een inventarisatie van de portretten gezorgd; de beschrijving der Emblemata koos dr. A. G. C. de Vries zich tot onderwerp van zijn academisch proefschrift; de geïllustreerde reisbeschrijvingen waren naspeurbaar in de bibliographieën van P. A. Tiele, J. T. Bodel Nijenhuis en W. Nijhoff. Van de overige rubrieken van 18de-eeuwsche prentkunst echter, was slechts in verspreide opstellen hier en daar gewag gemaakt, gedétailleerd en weinig systematisch. Het materiaal voor haar studie moest de promovenda dus uit bibliotheek-catalogi, antiquaar-catalogi en algemeene bibliographische lijsten opsporen, die in lang niet alle gevallen van de illustraties gewag maakten. Dat onder deze omstandigheden, gelijk de schrijfster zelf verklaart, geen volledigheid bereikt kon worden, is alleszins begrijpelijk; niettemin hebben haar

onderzoekingen voor een bibliographie van 18de-eeuwsche geïllustreerde belletrie een stevigen grondslag gelegd, die thans reeds dit boek onder de documentatiewerken over Nederlandsche prentkunst een eervolle plaats verzekeren, want niet alleen in artistiek maar ook in bibliographisch en biographisch opzicht is het materiaal, dat zij verzameld heeft belangrijk en veelomvattend.

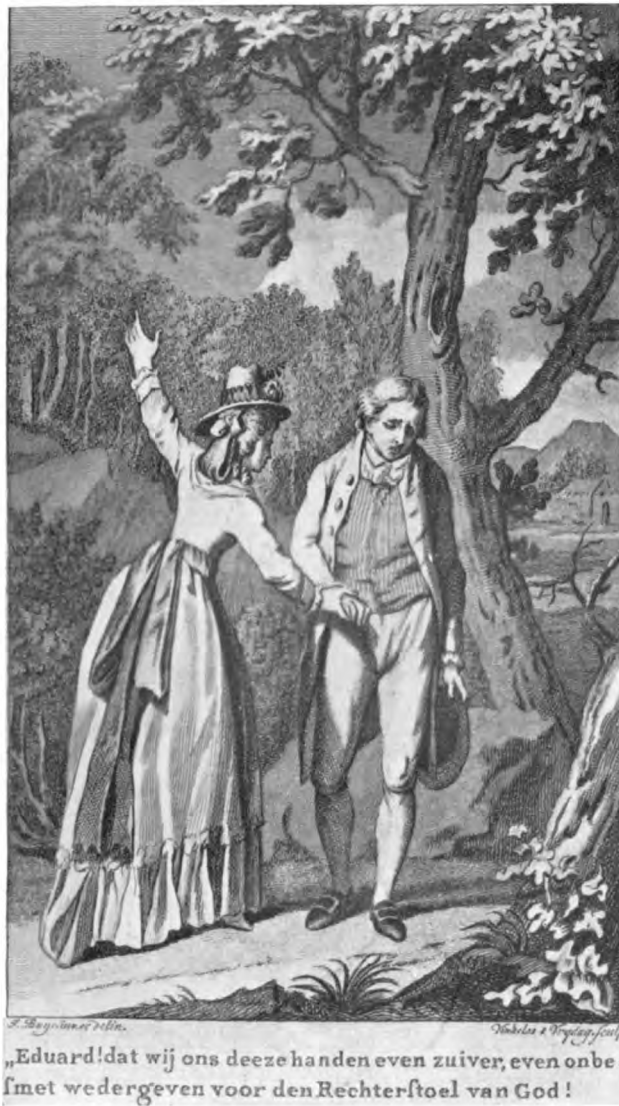
De beteekenis van een werk als dit, gaat door zijn documentaire waarde ver uit boven die van de meeste dissertaties. En niet slechts als verzameling van materiaal is dit proefschrift belangrijk (ofschoon het daardoor als handboek op dit speciale gebied een plaats vraagt), maar de schrijfster heeft haar materiaal ook in stevig verband en in leesbaren vorm weten te verwerken, een getuigenis, dat van weinig academische proefschriften kan worden gegeven.

In een voorbericht van enkele bladzijden licht zij eerst haar methode van werken toe, motiveert haar indeeling en noemt eenige bronnen op, die haar bij de verzameling van haar materiaal van dienst zijn geweest. Daarna volgt een overzicht van de belangrijke illustratiekunst van de 17de eeuw, een hoofdstuk, dat, ofschoon als bijzaak behandeld en beknopt gehouden, op zichzelf een belangrijk stuk studie vertegenwoordigt, vooral ook, omdat het in uitdrukkelijk verband is behandeld met het eigenlijke onderwerp van het boek, de 18de eeuw. In dit hoofdstuk treden de markante figuren van Romeyn de Hooghe en Jan Luyken bijzonder op den voorgrond. Het wordt ingeleid met een uiterst beknopte verwijzing naar de Fransche, Duitsche en Engelsche illustraties, hun kenmerken en technieken. Daarna volgt het hoofdwerk, in drie hoofdstukken ingedeeld, volgens tijdvakken: I, Begin 18e eeuw tot 1733; II, 1733 tot 1770 en III, 1770 tot 1820, gevolgd door een samenvatting. Het eigenlijke tekstgedeelte is daarmee geëindigd en er volgen nog 54 bladzijden met bibliographie en register van de namen, die in den tekst voorkomen. De bibliographische lijst van letterkundige werken met illustraties is evenals het hoofdwerk verdeeld in drie tijdvakken, elk met een afzonderlijke alphabetische volgorde der auteursnamen, wat het zoeken eenigszins omslachtig maakt. Toch zijn het juist deze bibliographische lijsten en het naamregister, die aan het boek zijn documentaire waarde als handboek verleen. Gelijk mij uit een aantal steekproeven gebleken is, vervullen deze registers hun plicht op zeer lofwaardige wijze, wat voor de accurate pleit, waarmede de schrijfster haar arbeid verrichtte. Uit de vindplaatsen, die onder den tekst vermeld zijn, blijkt, dat zij al deze boeken in handen heeft gehad. Het zijn er ongeveer zeshonderd. De literatuur, die zij heeft geraadpleegd vindt men onder aan de pagina's in noten aangegeven. Dit alles is zeer systematisch van behandeling en de veelvuldige bijzonderheden over leven en werk der illustratoren, de kritische beschouwingen, die aan hun arbeid worden gewijd, het verband, dat er gelegd wordt tusschen voorgangers en navolgers in binnen- en buitenland toonen, dat hier veel meer is verricht dan lexicografischen arbeid, en dat een stuk Nederlandsche kunstgeschiedenis is open gelegd, waaraan tot nog toe veel te weinig aandacht is geschonken.

Toch schijnt me de indeeling van het hoofdwerk in de drie tijdvakken niet geheel verklaarbaar. Dat precies het jaar 1733 een periode afsluit, die zich duidelijk van de volgende veertig jaren onderscheidt en dat ten slotte precies het jaartal 1820 de sfeer bepaalt, waartoe de invloeden der 18de eeuw zich

Illustratie voor Immerzeel's Hugo van 't Woud
Geteekend en gegraveerd door J. C. Bendorp (Ware grootte)

Illustratie voor de Julia van Rhyvis Feith. Ontwerp van J. Buys, gravure van Vinkles en Vrijdag (Ware grootte)

De kraamkamer. Illustratie voor den tweeden druk van Sara Burgerhart. Ontwerp van J. Buys, gravure van C. Bogaerts, (Verkleind)

Illustratie voor de Julia van Rhyms Feith. Ontwerp van J. Buys, gravure van Vinkeles en Vrijdag. (Verkleind)

uitstrekken, is niet voldoende gemotiveerd, en schijnt bovendien door de jaartallen, die in de verschillende hoofdstukken vermeld zijn, herhaaldelijk te worden weersproken. Door de vermelding van Picard en zijn medewerkers aan het begin van het eerste kapittel, wordt de indruk gewekt, dat deze periode in het bijzonder onder Franschen invloed heeft gestaan, terwijl juist van het tweede tijdvak gezegd wordt dat „de invloed der Fransche illustratiekunst zich het meest doet gevoelen omstreeks het midden der 18de eeuw”. In het begin van hoofdstuk III, dat volgens het opschrift met 1770 een aanvang neemt en in 1820 eindigt, wordt als inleider dezer periode Jacob Buys genoemd, die in 1724 geboren is, terwijl J. C. Bendorp, die als laatste vertegenwoordiger der goede, 18de-eeuwsche tradities terecht naar voren wordt gebracht, pas in 1849 overleed. Een korte beschouwing over Immerzeel's Muzen-almanak besluit dit hoofdstuk. Maar ook deze almanak, die in 1819 begon te verschijnen werd nog tot 1836 voortgezet.

Dat deze uiterlijke indeeling m.i. niet voldoet, is intusschen slechts van elementair belang, want innerlijk heeft de schrijfster zich van de verschijnselen duidelijk rekenschap gegeven. Haar uitgebreid onderzoek heeft uitgewezen, dat in den loop der 18de eeuw perioden te onderscheiden vallen, waarin de

leiding van enkele kunstenaars met eigen persoonlijkheid overheerschte. Als zoodanig noemt zij voor de eerste periode J. van Vianen, J. Goeret en J. Wandelaar; voor de tweede periode L. F. Dubourg, J. van Schley, J. Folkema, J. C. Philips, J. Punt en S. Fokke; terwijl als buitengewoon karakteristiek voor de derde periode in twee hoofdstukken op den voorgrond worden geplaatst Jacob Buys en Reinier Vinkeles, die zich door hun zeer omvangrijken arbeid zoodanig hebben doen gelden, dat zij, in populairen zin gesproken, alle andere illustratieve talenten van de 18de eeuw naar den achtergrond hebben gedrongen en zich als hoofdvertegenwoordigers van de illustratiekunst van deze eeuw een reputatie hebben gevestigd, die tot in onzen tijd voortleeft.

Documentair evenwel blijkt uit de studie van mejuffrouw De la Fontaine Verwey, dat ook vóór en nevens en na hen, vele talenten hebben gewerkt, die veel beter verdienen dan vergetelheid.

Het zou mij te ver voeren, indien ik hier een opsomming of zelfs een kleine bloemlezing wilde geven van de namen der kunstenaars, wier kunstarbeid zij in *dit* verband een plaats aanwijst. Ik wil hier echter toch één uitzondering maken. Als laatste der vertegenwoordigers van de 18e eeuw, noemt zij den hier vóór reeds vermelden J. C. Bendorp, die in 1767 geboren werd en in 1849 overleed. Dordrechtenaar van geboorte, was hij een leerling van D. Langendijk en M. de Sallieth en werkte zoowel in zijn geboortestad als in Rotterdam. De schrijfster zegt van hem: „terwijl Bendorp's werk een voortzetting vormt van de 18de-eeuwsche illustratiekunst, kan het onzerzijds beschouwd worden als de schakel met de 19e-eeuwsche boekversiering in de nieuwe procédé's, van staalgravure en lithographie”.

Hij heeft een aantal literaire werken van dien tijd van opmerkenswaardige illustraties voorzien en was een trouw medewerker van Immerzeel's Muzen-almanak. Onder zijn beste werk behooren de vier prenten, die hij leverde bij Immerzeel's gedicht „Hugo van 't Woud”. Ik kocht dit boekje indertijd voor 10 cent op een Amsterdamsch boekenstalletje, en heb mij sedertdien menigmaal in het beschouwen dezer fraaie prentjes verlustigd. De levendigheid van voorstelling, de fraaie groepeerings, de grootere natuurlijkheid in de houding der figuren, die een tegenstelling vormt met het sterk theatrale element bij het poseeren der figuren op het meerendeel der 18e-eeuwsche illustraties, maken dezen kunstenaar werkelijk in zijn omgeving tot een der modernen. De dramatiek van den roeier in het overstromde landschap gaat werkelijk ver uit boven de 18e-eeuwsche traditie en stempelt hem tot een primus inter pares. De reproductie der prenten bij dit opstel moge hiervan getuigen.

In de studie van mejuffrouw De la Fontaine Verwey zijn niet slechts de illustraties maar ook de boekversieringen, vignetten en boektitels verwerkt. Fraaie voorbeelden daarvan in decoratief en compositorisch opzicht geven enkele reproducties die bij haar proefschrift zijn gevoegd, in het bijzonder een vignette van F. Bleywijk en een frontispice van A. van der Laan voor de „Stichtelijke Zinnebeelden.” van G. Klinkhamer.

Dit onderwerp intusschen is naar mijn meening een geheel op zichzelf staande studie waard, omdat daarbij de stilistische en decoratieve elementen sterk op den voorgrond treden. Met de illustratiekunst houden de boekversieringen

Illustraties voor Immerzeel's Hugo van 't Woud, geteekend en gegraveerd door J. C. Bendorp. (Verkleind)

slechts zijdelings verband. In de collectie oude boektitels van het Museum voor de Grafische Vakken te Utrecht is daarvoor kostbaar materiaal beschikbaar.

Met het proefschrift van mejuffrouw De la Fontaine Verwey is het onderwerp der 18e-eeuwsche illustratiekunst, waarvan zij slechts een onderdeel behandelde, nog geenszins uitgeput. Ook de gebieden, die zij voorloopig terzijde heeft gesteld en waarvan ik in het begin van dit opstel een korten inventaris gaf, verdienen nadere beschouwing en verwerking, zoowel om kunstzinnige als technische overwegingen. De schrijfster dezer dissertatie heeft blijk gegeven van bijzonder talent, om dit gebied van studie onder haar hoede te nemen. Het is zeer te wenschen, dat zij de aangevangen taak zal voortzetten. Er is op dit terrein nog veel te ontdekken, zoowel uit een cultureel als uit een artistiek oogpunt. Het is een van de groote verdiensten van dit boek, dat het daarop metterdaad en met veel nadruk de aandacht heeft gevestigd.

NIEUWE AANWINSTEN VAN HET MUSEUM

VOORWERPEN.

Tabelhaak met twee klavieren, en een aantal koperen zetlijnen.

Geschenk van den heer H. v. Swol te Utrecht.

Tabelhaak met twee klavieren.

Geschenk van den heer J. G. van Gelder te Utrecht.

Schuifgalei.

Geschenk van de firma J. Noorduyn, Gorinchem.

Wij zijn de firma Noorduyn die ons bij de opening van de Nieuwe Museumruimte met deze schenking verraste zeer dankbaar.

Bronzen legpenning van Giambattista Bodoni.

Geschenk van den heer Menno Hertzberger, Amsterdam.

a. Fragment van een Missale (Trajectenze) einde 15e Eeuw.

b. Fragment van een Antiphonarium Missale (Graduale) 2e helft 15e Eeuw.

c. Fragment van een Missale (Proprium Sacutorum).

Geschenk van Jhr. Dr. E. A. v. Beresteyn, 's Gravenhage.

a. Een kleine collectie drukkers- en uitgeversmerken.

b. Een exemplaar der Haarlemsche Courant van 23 November 1853.

c. Een ontslagbrief als schutter, 1840.

De brief geeft een aardig beeld van 's lands typografie uit dien tijd.

Geschenk van den heer J. H. Maronier, Den Dolder.

Een aantal Hongaarsche speelkaarten.

Geschenk van Mejuffrouw L. H. P. Neyssel, Rotterdam.

Eenige proeven van rotatiediepdruk t.w.

a. Een reproductie in vijf kleuren naar een werk van Toorop.

b. Een reproductie in drie kleuren naar een pastel van Abel Pam Sara.

c. Een rol behangselpapier.

d. De legpenning der Federatie der Werkgeversorganisatiën in het Boekdrukkersbedrijf, vervaardigd ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan.

Geschenk van den heer L. Levisson, 's Gravenhage.

a. Twee boekjes getiteld: Al de werken van P. Ovidius Naso, vertaald door Abraham Valentijn. Tom. I en III, te Leyden bij Daniel van Gaasbeeck 1678.

b. Uitlegging over de Metamorphosis, of Herschepping van P. Ovidius Naso, door K. ver Mander, opnieuw verbeterd. Te Amsterdam bij J. J. Schipper 1658.

c. Tekstboek der herdenking in de groote Kerk te 's-Gravenhage van de Geboorte van Prins Willem van Oranje op 21 April 1933.

Geschenk van den heer dr. mr. G. A. W. ter Pelkwijk, Utrecht

GEGEVENS BETREFFENDE UTRECHTSCHEN STATEN,
STADS- EN AKADEMIEDRUKKERS

MEDEGEDEELD DOOR G. A. EVERS

III. AKADEMIEDRUKKERS

(Voortzetting van bladz. 84)

Uit de bij vroedschapsbesluit van 15 Juni 1750 ingestelde belasting op de „kleyne ampten”, welke door het stadsbestuur vergeven werden, blijkt o.m., dat de akademiedrukker gemiddeld f 550.— „vrij geld” per jaar maakte. In verband met die winst werd hem eene „recognitie” van f 100.—, jaarlijks in de stadskas te storten, opgelegd. Wordt daarbij het weduwenpensioen aan mevrouw De Meyer ad f 350.—, waarvan de uitbetaling door het stadsbestuur op den akademiedrukker afgewenteld was, gerekend, dan kan moeilijk gezegd worden, dat hij een redelijk aandeel van de winst als belooning voor zijne vele bemoeiingen genoot.

Broedelet schijnt geregeld in de kringen der Utrechtsche kunstenaars te hebben verkeer, zoodat hij in 1742 tot deken van het schilderscollege werd gekozen, na twee jaar tevoren reeds tot die waardigheid te zijn voorgesteld. Ook onder de vakgenooten moet hij een vooraanstaande plaats hebben ingenomen, want hij werd gedurende een bijna niet onderbroken tijdvak van 35 jaren (1736-1771) tot deken van het boekverkoopersgilde aangewezen.

Broedelet schijnt niet getrouwd te zijn geweest, zoodat zijn bedrijf bij zijn verscheiden in 1771 in vreemde handen overging.

Gehoord rapport als voren op de requeste van Johannes Broedelet, boekverkoper alhier, te kennen gevende dat zijn grootvader Jacobus Broedelet en zijn voorouders waren geweest borgers dezer stad, dat zijn vader Abraham Broedelet mede was geboren burger, dewelke naer 't voltrekken van zijne theologische studien was beroepen en als noch is predicant tot Opperdoes bij Medenblik in Noorthollandt, alwaer ook den suppliant is geboren; verzoekende haer ed.achtb. gunstigh declaratoir nopende deszelfs burgerrecht: waerop gedelibereert zijnde, verklaert de vroedschap eenparigh bij deze, dat de absentie van zijn vader als predicant aenden suppliant niet heeft toegebracht eenige praejudice, maer dat den suppliant is gebleven en wordt gehouden voor geboren burger dezer stad.

Resolutie der Vroedschap, 14 Juni 1728.

Den welgebooren heer Pieter Godin, luytenand collonel ten dienste dezer lande,.. verklaerde.. te cederen, transporter en ende in vollen eygendom over te geven aan ende ten behoeve van Johannes Broedelet, boeckverkoper alhier t'Utrecht, seeckere twee huizingen ende erven met den hoff, plaatze ende kelders daer aan behoorende, staende ende gelegen alhier binnen Utrecht aande (Kromme) Nieuwe Graft bij St. Martensdam over Paus huysinge, streckende met de kelder voor uyt de graft tot achter aan het erff off de huizinge van

Jacob Reael cum suis, daer de erffgenaemen van juffrouw Post met haere huyzinge aen de ene sijde en den voornoemden Jacob Reael aan de andere zijde naest gehuyst en geërft zijn, ofte wie anders met recht daer naest gehuyst en geërft mochten wezen. . wiens volgende den heer comparant verklaerde te renunchieren van het voorschreve getransporteerde klaerlyck geheel en al ten behoeve van den voornoemden Johannes Broedelet. . ende bekende den heer comparant vande totale coopenningen voldaan ende betaelt te zijn, versoec-kende derhalven daer van te worden onterft ende den gemelten Broedelet daerinne geërft te werden twelck bij deesen is geschiet, sonder arch.

Register van transporten en plechten, 4 September 1731.

Johannes Broedelet op de Krommen nieuwen graft bij het Paushuisen, laat geen vrouw of kinderen na, maar een bejaarde zuster, gezonken f 120.—, 16 ellen laken gescheurt.

Gestorven 13 Juni, in de Buurkerk begraven 24 Juni 1771.

1771 ABRAHAM VAN PADDENBURG

Op 't voorstel van de heeren burgemeesteren heeft de vroedschap, vermits 't afsterven van Jan Broedelet, in des zelfs plaats tot ordinaris drukker van de academie, met de leverancie van de prijzen, dewelke hun ed.achtb. aan de discipulen in de Latijnsche scholen distribueeren, aangestelt Abraham van Padden-burg, met de last, om aan mevrouw de weduwe De Meyer haar leven lang ge-durende, jaarlijks twe hondert en vijftig gulden uit te keeren, en na haar dood aan ieder van hare twee dogters met naamen Izabella Maria en Anna Cornelia Christina de Meyer, mede tot een lijfpensioen een hondert gulden.

En word hij ten dezen opzigte gedispenseert van den eed tegens de corrup-teele, gearresteert den 15 January 1714. En zal hij voorts gehouden zijn exactelijk naar te komen de ordres, reglementen en instructien reeds gemaakt of nog te maken.

Resolutie der Vroedschap, 1 Juli 1771.

Door de heeren burgemeesteren voorgebragt zijnde, dat aan hun ed. door de professoren ter hand gestelt was eene memorie, vervattende verscheyde abuysen, dewelke omtrent 't drukken der dispuuten van tijd tot tijd ingeslopen waaren, heeft de vroedschap, om dezelve te examineeren en daar van te rappor-teeren, verzogt en gecommitteert de heeren borgemeesteren en gecommitteerden tot de academische zaaken.

Alsvoren, 17 Juni 1771.

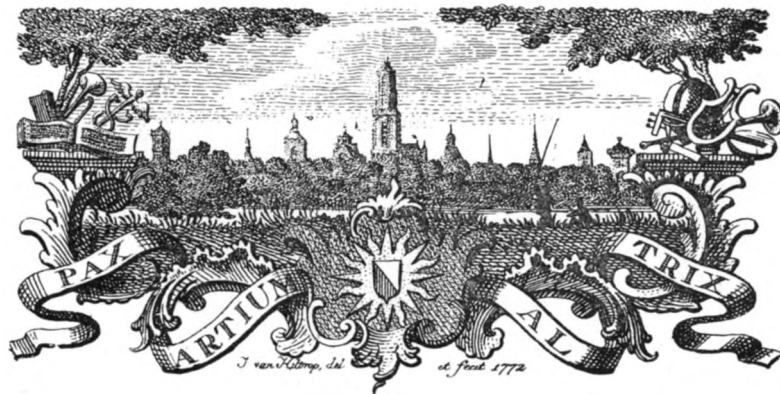
Rapporteerden de heeren burgemeesteren en verdere gecommitteerden tot de academische zaaken, dewelke in gevolge vroedschaps resolutie commissoriael van heden veertien dagen gebesoigneert hadden over zekere memorie van de professoren, contineerende klachten over eenige abuysen omtrent 't drukken van de academische dissertatien van tijd tot tijd ingeslopen, dat zij

Luxe-titelblad voor de medische faculteit van J. Broedelet (verkleind)

heeren gecommiteerden van begrip waaren, dat alle gefundeerde redenen tot klagen zullen cesseeren, wanneer voortaan de academiédrukker strictelijk bij zijne instructie gehouden word. Edog, dat te gelijk van advys waaren, dat de instructie omtrent de prijs van 't papier en 't drinkgeld voor de knechts uit consideratie van de verandering in de tijdsomstandigheden wel eenige alteratie zoude kunnen lijden, en dat dezelve teffens met 't contenu van vroedschaps-resolutie van den 27 February 1764, aangaande 't innaayen van de dispuysten zoude kunnen geamplieert worden.

En dat zij heeren daarom een concept van dezelve, zoo als vermeinden, dat bij de vroedschap thans behoorde gearresteert te worden, de eer hadden ter deliberatie van hun ed. achtb. over te leggen.

Drukkersmerk (kopergravure) van A. van Paddenburg

Instructie voor den academie-drukker

1. Eerstelijk zullen de disputationes gedrukt worden met een goede bekwame letter mediaen soort, en zal 't formaat genomen worden gelijk tot nog toe gebruikelijk is geweest, ofte anders na de keuze van de candidaten.

2. Zal voor 't drukken van elk blad der theses tot 't getal van vijff hondert incluys betaalt worden vijf gulden, 't zij hat het groot of klijn formaat is, of dat 't ook met groter letter, 't zij augustijn ofte textletter gedrukt word, blijvende 't ter keuze van de candidaten zulken letter, formaat ende getal te neemen als hen best behaagt, des dat van de theses boven de vijfhondert betaalt worde na advenant.

3. Bij aldien marginale aanwijzingen in eene dissertatie staan, zullende dezelve of onderaan worden geplaatst of aan de kant gestelt, behoudende met dezelve de breette en lengte van 't grootste formaat, ende zal ook niet meer voor dezelve als de voors. somme gerekend mogen worden.

4. Ingevalle een candidaat ongenegen mogte zijn de correctie zijner disputatione te doen, zal de drukker op zijn eyge kosten de eerste proeve laten corrigeeren door een die des verstaat, dog zal bij den candidaat in zulk een geval de revisie van de proeve moeten worden gedaan.

5. Zal voor 't drukken van een programma ofte invito met 't papier te zamen betaalt worden een ducaton, ende voor een titul van een dispuyt met een kransje rontom op een half blad eene halve ducaton ; dog voor een titul op een quartje, gelijk voor de theses staat, zal niet dan alleen 't paier gerekend worden, staande aan den candidaat zodanigen titul te verkiezen als hem best behaagt, waar van hij daar en boven 't aanplakken (als den drukker niet rakende) zal moeten betalen.

6. De helfte der inaugurale dispuytten, de 70 voor de stad en de academie daar onder gerekend, zullen de studenten verpligt zijn bij den academiedrukker te laten innaayen, en daar voor niet meer betalen als voor elk dispuyt in gemarmert papier zes duyten, en voor die met goud papier en verguld op sneede zijn, twe stuyvers en acht penningen, van hoe veel bladen die ook zouden mogen weezen : En van de dispuytten sub praesidio, waar van hem mede op gelijke wijze de helft om in te naayen zal moeten gelaten worden, zal hij voor elk dispuyt op groot papier zes duyten, en op klijn papier vier duyten genieten.

7. De drukker zal moeten leveren behoorlijk wit groot papier, en zal hem 't zelve tegen zes a zeven stuyvers na 't soort, conform de keuze van den candidaat, betaalt worden, mids de boeken tot vijf en twintig bladen vol makende, en voor de proef of correctie bladen niet reekenende.

8. Zo iemand der candidaten genegen waare klijn paier te hebben, zal de drukker hem leveren goed wit papier, het boek tot vijf styuvers, mids ook de boeken vol makende als voren, en voor de proefbladen niet reekenende, en zal voor 't drukken (als 't zelve formaat zijnde) mede worden betaalt de summa van vijff gulden, gelijk boven gemeld is, dog zal de drukker in zulk geval vijf en twintig exemplaren voor de heeren professoren doen drukken op groot papier en 't formaat op zijn eyge kosten versteeken, op dat alzoo alle de disputationes bij malkanderen kunnen gebonden worden.

9. De drukker zal zorge dragen, dat alles op zijn behoorlijke tijd veerdig en gedrukt zij, en dat de candidaten met alle beleefdheid op zijn winkel ontfangen worden, en sal tot eene disputatie sub praesidio staen dertig stuyvers tot eene vereering voor de knegts, en tot een inauguraal dispuyt drie gulden, waar mede de knegts ten vollen genoegten zullen moeten neemen.

10. De drukker zal voor de academie van yder dispuyt een over drukken en dezelve alle jaaren met 't afgaan van den heer rector magnificus, vervolgens na den anderen binden in eene hoorne band, en dezelve aan de academie vereeren, ten einde altijd nagezien kan worden ,wat disputationes onder yder heer rector gehouden zijn.

11. De rekeningen dezen aangaande zullen aan den drukker door de candidaten voldaan worden, al eer hen hunne bullen worden overhandigt.

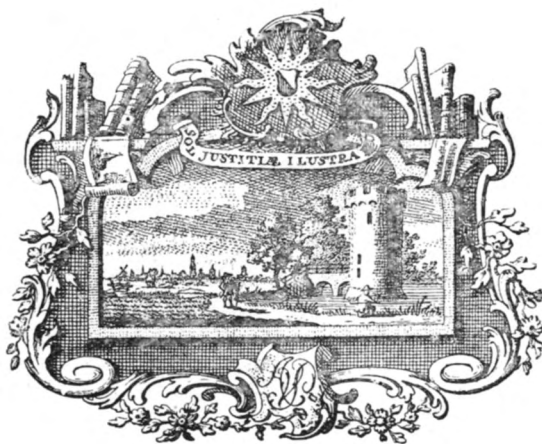
Aldus bij de vroedschap der stad Utrecht gearresteert op den

Waar op gedelibereerd zijnde, heeft de vroedschap dezelve geapprobeert en gearresteert, en voorts goed gevonden, dat copie daar van aan den retor magnificus, om door den zelve aan den senatus academicus te worden gecommuniceert, zal worden toegezonden.

Resolutie der Vroedschap, 1 Juli 1771.

Door den heer oudcameraar Van Westreenen zijnde voorgedragen: dat de academiëdrukker Abraham van Paddenburg difficulteerde in de betaling van de jaarlijksche recognitie van een hondert gulden, waarop voors. ampt gesteld is, vermids 't zelve aan hem geconfereerd was op de last van een zware uitkeringe, heeft de vroedschap heeren borgemeesteren en oudborgemeesteren verzogt 't zelve te examineren en de vroedschap te dienen van derzelve consideratien en advys.

Alsvoren, 19 October 1772.

Ander drukkersmerk (kopergravure) van A. van Paddenburg

De vroedschap, gehoord 't favorabel rapport van de heeren burgemeesteren en oudburgemeesteren, verstaat, dat de academiëdrukker A. van Paddenburg gedurende 't leven van de weduwe De Meyer zal kunnen volstaan met jaarliks vijftig gulden tot eene recognitie an 't comtoir van den heer cameraar te betalen, in te gaan met den 12 October 1772. En zal extract dezer aan dezelve A. van Paddenburg toegezonden worden.

Alsvoren, 16 November 1772.

Eyndelijk aan Abraham van Paddenburg, academiëdrukker, de summa van vijff hondert ses en vijftig gulden bij ordonnantie van den 11e January 1773 en quitantie

f 556.—.—

Kameraarsrekening 1771/1772, blad 44a.

Overeenkomstige betalingen zijn over de eerstvolgende twintig jaren regelmatig geschied, de laatste maal over 1790:

Aan den boekverkoper A. van Paddenburg voor het drukken en de leverancie aan de academië en Latijnsche school bij ordonnantie dato 14 April 1791

f 476.18.—

Alsvoren 1789/1790, blad 26b.

Abraham, lid van de sedert 1602 te Utrecht werkende boekdrukkersfamilie Van Paddenburg, vestigde zich omstreeks zijn huwelijk in 1752 in het huis onder den Domtoren, in welk pand het nog ouder typografengeslacht der Van Borculo's sinds 1537 gewerkt had. Blijkens het kohier der zgn. „liberale gifte" van 1747 woonde Jacobus van Borculo in dat jaar nog in bedoeld huis. Zeer waarschijnlijk is de drukkerij van Van Borculo dus door Abraham van Paddenburg overgenomen en onder eigen naam voortgezet. Het titelblad eener uitgaaf van 1759 toont aan, dat hij in dat jaar nog „op de hoek van de Servetsteeg bij de Dom" woonde, doch volgens de titelbladen van sommige zijner uitgaven der jaren 1761-1762 was zijn zaak toen aan de Choorstraat gevestigd. Zoowel in de Servet- als in de Choorstraat was hij huurder der door hem gebruikte perceelen, doch in 1763 kocht hij twee diepe panden aan de Lijnmarkt met uitgangen aan daarachter gelegen stegen. Volgens het protocol van notaris Willem van Vloten, dd. 4 Februari 1763 werden deze, in de hierachter afgedrukte transport-acte nader omschreven perceelen „voor een somme van vier duysend en drie honderd guldens à twintich stuyvers 't stuk... in goed zilvergeld", behalve de onkosten, gekocht, om ze op den overeengekomen betaaldag, 1 Mei 1763, te aanvaarden. Ze werden „aan elkander getrokken" en daar, omstreeks het tegenwoordige no. 15, heeft Van Paddenburg gewoond, tot hij aan 't einde van 1790 de zaak van de hand deed.

Van Paddenburg was een ondernemend man, die tal van wetenschappelijke werken op velerlei gebied, vaak in samenwerking met plaatselijke vakgenooten, het licht deed zien. Van 1780 tot 1791 was hij deken van het boekverkoopersgilde.

Zoals zijn voorganger Broedelet in de laatste jaren reeds gedaan had, werden de akademische geschriften ook door Van Paddenburg zeer sober uitgevoerd, meerendeels zelfs zonder titelvignet gedrukt. Soms werd een eenvoudig, in hout gesneden stadswapen op den titel geplaatst, doch af en toe werd ook nog wel een in koper gestoken vignet op den titel ingedrukt. Die gravures met verschillende op de Utrechtsche hoogeschool betrekking hebbende allegorische voorstellingen zijn echter minder van kwaliteit, zoowel artistiek als technisch, dan de vroeger door Broedelet ingevoerde koperplaten.

Bij Broedelet was het stadsbestuur begonnen eene geldelijke vergoeding voor de bevestiging met het ambt te eischen, door hem de betaling van een bepaald weduwnpensioen (fl. 350.—) op te dragen. De door Van Paddenburg op die wijze uit te keeren vergoeding was weliswaar tot f 250.— teruggebracht, maar bleek in verhouding tot de gemaakte winst toch nog te hoog te zijn. De jaarlijksche bijdrage aan de stadskas werd derhalve reeds in het tweede jaar zijner werkzaamheid als akademiedrukker tot op de helft (fl. 50.—) verminderd. Merkwaardig zijn de besluiten der vroedschap, om de akademiedrukkers in dit geval van den ambtenaarseed inzake de corruptie vrij te stellen.

Van Paddenburg had geen zoon, die het bedrijf kon voortzetten. Op 76-jarigen leeftijd deed hij de zaak, die hem blijkbaar voldoende had opgeleverd om zijn laatste levensjaren rustig te kunnen slijten, aan kant.

Abraham, soon van Willem van Paddenburgh en Cornelia de Bont, int
Wijstraat. *In de Geertekerk gedoopt, 19 September 1723.*

Abraham van Paddenburg en Adriana Brouwer.

Aangeteekend 19 Maart, in de Buurkerk getrouwd 10 April 1752.

Den makelaar Dirk van Schalkwijk in qualite als speciale gemagtigde van mr. Gijsbert Reitz, als in huwelijk hebbende vrouwe Judik Elisabeth Logen, bij wien zijne wel edele levende geboorte heeft/ : welke vrouwe Judik Elisabeth Logen te voren weduwe en eenige geïnstitueerde erfgename was van Anthony Kerkhoff, in leven canonick in den capittule ten Dom alhier. zijnde. . de eenige nagelate zoon en universel erfgenaam van Wernard Kerkhoff:/. en verklaarde den comparant in die qualiteit te transportereren en in vollen en vrijen eygendom overtegeven aan ende ten behoeve van Abraham van Paddenburgh, boekverkoper alhier, eerstelijk een huizinge, erve, hoff en grond, met twee woningen daar achter, staande aan de westzeide van de Lijnmerkt, daar zuydwaards Isaak Goudoever en noordwaards N. van Velthoven of derzelve regt verkregen hebbende, naast gelegen zijn, hebbende zijne uitgang agter in een gemeene steeg, genaamd 't Galecoppersteegje, alsmede een huizinge, erve en grond, in zes cameran off woningen geappropriëerd, waar van den ingang met een gang off steeg is, meede aan de westzeide van de Lijntmerkt, belend ten oosten de weduwe van den procureur Meeus de Leeuw en zuyden juffrouw Resant of derzelve regt verkregen hebbende, hebbende zijn vrijen uitgang in een poortje de Hoole Bilt genaamd, dat met alle het geen van wegens den comparant zijn principalen in de huizen en woningen aard en nagelvast is en dat met zodanige geregtigheden en servituten als daar toe en zoo heerschende als lijdende specteeren. . renuncierende den comparant in voorgemelte qualiteit van alle actie, regt en toezeggens zijn gemelde principaal aan 't getransporteerde gecompeteert hebbende, met belofte van vrijding en waring als erfcoopregt en alhier gebruykelijk is, onder verband als na regten, bekennende voorts dat de beloofde kooppenningen aan zijn principaal voldaan zijn, zonder argh.

Register van transporten en plechten, 18 Mei 1763.

Abraham van Paddenburg, bij de Smebrug, laat na vrouw en een meerderjarige dochter, zonder statie gezonken.

Overleden 10 April 1800, in de Geertkerk begraven.

1791 WILLEM VAN IJZERWORST

Gehoord de lecture der requeste heeden gepresenteert bij Abraham van Paddenburg, borger en academiedrukker binnen deeze stad, houdende verzoek om van voorschreeven post en leverancie der prijzen voor het Latijnsche school ontheven te worden, heeft de vroedschap, na deliberatie het verzoek van den suppliant geaccordeerd, en dienvolgens denzelve ontheeven van den post van ordinaris drukker dezer stads academie, en leverancie der boeken.

